

O krasnoludkach i sierotce Marysi

MARIA KONOPNICKA

O krasnoludkach i sierotce Marysi

Czy to bajka, czy nie bajka,
Myślcie sobie, jak tam chcecie.
A ja przecież wam powiadam:
Krasnoludki są na świecie!

Naród wielce osobliwy.
Drobny — niby ziarnka w bani¹:
Jeśli które z was nie wierzy,
Niech zapyta starej niani.

W górach, w jamach, pod kamykiem,
Na zapiecku² czy w komorze³,
Siedzą sobie Krasnoludki
W byle jakiej mysiej norze.

Pod kominem — czy pod progiem —
Wszędzie ich napotkać można:
Czasem który za kucharkę
Poobraca pieczeń z różna...

Czasem skwarków porwie z rynki⁴,
Albo liźnie cukru nieco,
I pozbiera okruszynki,
Co ze stołu w obiad⁵ lecą.

Czasem w stajni z bicza trzaśnie,
Koniom spląta⁶ długie grzywy,
Czasem dzieciom prawi baśnie...
Istne cuda! Istne dziwy!

Gdzie chce — wejdzie, co chce — zrobi,
Jak cień chyżo⁷, jak cień cicho,
Nie odżegnać się⁸ od niego,
Takie sprytnie małe lichy⁹!

¹bania — tu: dynia. [przypis edytorski]

²zapiecek — w dawnych wiejskich domach miejsce za piecem lub na piecu. Były to przeważnie duże piece kaflowe, czasami budowane z cegły, na których również gotowano posiłki. [przypis edytorski]

³komora (daw.) — w dawnych wiejskich domach było to małe pomieszczenie mieszkalne lub miejsce, gdzie przechowywano np. żywność. [przypis edytorski]

⁴rynka (reg.) — mały rondel. [przypis edytorski]

⁵w obiad — tu: podczas obiadu. [przypis edytorski]

⁶spląta — dziś popr. forma: splączę. [przypis edytorski]

⁷chyżo — szybko. [przypis edytorski]

⁸odżegnać się — wyrzec się związku z kimś lub czymś, stanowczo czemuś zaprzeczać. [przypis edytorski]

⁹lichy — tu w znaczeniu: coś drobnego, niepozornego. [przypis edytorski]

Zresztą myślcie, jako chcecie,
 Czy kto chwali, czy kto gani¹⁰,
 Krasnoludki są na świecie!
 Spytajcie się tylko niani.

JAK NADWORNY KRONIKARZ KRÓLA BŁYSTKA ROZPO- ZNAWAŁ WIOSNĘ

I

Zima była tak ciężka i długa, że miłośnicy Błystek, król Krasnoludków, przymarzył do swojego tronu. Siwa jego głowa uczyniła się srebrna od szronu, u brody wisiały lodowe sople, brwi najeżone okiścią¹¹ stały się groźne i srogie; w koronie, zamiast pereł, iskrzyły krople zamarznętej rosy, a para oddechu osiadała śniegiem na kryształowych ścianach jego skalnej grotty. Wierni poddani króla, żwawe krasnoludki, otulali się jak mogli w swoje czerwone opończe¹² i w wielkie kaptury. Wielu z nich sporządziło sobie szuby¹³ i spencery¹⁴ z mchów brunatnych i zielonych, uzbieranych w boru¹⁵ jeszcze na jesieni, z szyszek, z huby drzewnej¹⁶, z wiewiórczych puchów, a nawet z piórek, które pogubiły ptaszki lecące za morze.

Zima

Strój

Ale król Błystek nie mógł się odziewać¹⁷ tak ubogo i tak pospolicie. On zimą i latem musiał nosić purpurową szatę, która od wieków służąc królom Krasnoludków, dobrze już była wytarta i wiatr przez nią świślał. Nigdy też, za nowych swoich czasów nawet, bardzo ciepła szata owa nie była, ile że¹⁸ z przędzy¹⁹ tych czerwonych pajęczków, co to wiosną po grzędach się snują, utkana, miała zaledwie grubość makowego listka.

Król, Obyczaje

Drżało więc królisko srodze²⁰, raz w raz²¹ chuchając w ręce, które mu tak zgrabiała, że już i berła utrzymać w nich nie mógł.

W kryształowym pałacu, wiadomo, ognia palić nie można. Jakże?! Jeszcze by wszystko potrzaskało: posadzki i mury.

Grzał się tedy²² król Błystek przy blasku złota i srebra, przy płomieniach brylantów, wielkich jak skowrończe jaja, przy tęczach, które promyk dziennego światła zapalał w kryształowych ścianach tronowej sali, przy iskrach lecących z długich mieczów, którymi wywijają dzielne Krasnoludki, tak z wrodzonego męstwa, jak i dla rozgrzewki. Ciepła wszakże z tego wszystkiego było bardzo mało, tak mało, że biedny stary król szczykał zębami, jakie mu jeszcze pozostały, z największą niecierpliwością oczekując wiosny.

— Żagiewko — mówił do jednego z dworzan — sługo wierny! Wyjrzyj no na świat, czy nie idzie wiosna?

A Żagiewka kornie²³ odpowiedział:

— Królu, panie! Nie czas na mnie, póki się pokrzywy pod chłopskim płotem nie zaczną zielenić. A do tego jeszcze daleko!...

Pokiwał król głową, a po chwili znów skinie i rzecze:

— Sikorek! A może ty wyjrzyś?

¹⁰ganić — strofować, krytykować. [przypis edytorski]

¹¹okiść — gruba warstwa przymarznętego śniegu. [przypis edytorski]

¹²opończa — rodzaj płaszcza, z kapturem, bez rękawów, noszonego między XIV a XVII wiekiem. [przypis edytorski]

¹³szuba (daw.) — rodzaj wierzchniego, obszernego okrycia, bez zapięcia. Szuby przeważnie podbijano futrem w taki sposób, by stworzyć dodatkowe obszycie na brzegach materiału i uformować duży kołnierz. [przypis edytorski]

¹⁴spencer (daw.) — krótka, dwurzędowa kurtka. [przypis edytorski]

¹⁵uzbieranych w boru — dziś popr. forma: Ms.lp: w borze; bór: duży las iglasty. [przypis edytorski]

¹⁶huba drzewna — grzyb rosnący na pniach drzew. [przypis edytorski]

¹⁷odziewać się (daw.) — ubierać się. [przypis edytorski]

¹⁸ile że (daw.) — ponieważ. [przypis edytorski]

¹⁹przędza — nitka służąca do wyrobu m.in. tkanin. [przypis edytorski]

²⁰srodze — silnie, mocno, strasznie. [przypis edytorski]

²¹raz w raz — dziś w znaczeniu: raz za razem. [przypis edytorski]

²²tedy — dziś w znaczeniu: zatem, wtedy. [przypis edytorski]

²³kornie — dziś: pokornie. [przypis edytorski]

Ale Sikorkowi nie chciało się na mróz wystawiać nosa. Rzeknie tedy:
— Królu, panie! Nie pora na mnie, aż pliszka ćwierkać zacznie. A do tego jeszcze daleko!...

Pomilczał król nieco, ale iż mu zimno dokuczalo srodze, skinie znów i rzecze:

— Biedronek, sługo mój! A ty byś nie wyrzwał?

Wszakże i Biedronkowi niepilno było na mróz i zawieje. I on się kłaniał i wymawiał:

— Królu, panie! Nie pora na mnie, aż się pod zeschlým listkiem śpiąca muszka zbudzi. A do tego jeszcze daleko!...

Król spuścił brodę na piersi i westchnął, a z westchnienia tego naszła taka mgła śnieżysta, że przez chwilę w grocie nic widać nie było.

Tak przeszedł tydzień, przeszły dwa tygodnie, aż pewnego ranka jasno się jakoś zrobiło, a z lodowych sopłów²⁴ na królewskiej brodzie jęła²⁵ kapać woda.

We włosach też śnieg tając zaczął, a okiść szronowa opadła z brwi królewskich i zmarzłe kropelki u wąsów wiszące spłynęły niby lzy.

Zaraz też i szron ze ścian opadać zaczął, lód pękał na nich z wielkim hukiem, jak kiedy Wisła puszcza, a w komnacie zrobiła się taka wilgoć, że wszyscy dworzanie wraz z królem kichali jakby z moździerzcy.

A trzeba wiedzieć, że Krasnoludki mają nosy nie lada.

Sam to naród nieduży: jak Krasnoludek but chłopski obaczy²⁶, staje, otwiera gębę i dziwuje się, bo myśli, że ratusz. A jak w kojec²⁷ wlezie, pyta: „Co za miasto takie i którądy tu do rogatek²⁸?”. A wpadnie w kufel kwarciany²⁹, to wrzeszczy: „Rety! Bo się w studni topię!”

Taki to drobiazg!...

Ale nosy mają na urząd, że i organiście lepszego do tabaki³⁰ nie trzeba. Kichają tedy wszyscy, aż się ziemia trzęsie, życząc sobie i królowi zdrowia.

Wtem chłop po drwa do boru jedzie. Słyszac owo kichanie, mówi:

— Oho, grzmi! Skręciła zima karku! — bo myślał, że to grzmot wiosenny. Zaraz konia przed karczmą zawrócił, żeby grosza na drzewo nie utracić³¹, i przesiedział tam do wieczora, rachując i rozmyślając, co kiedy robić ma, żeby mu czasu na wszystko starczyło.

Tymczasem odwilż trwała szczęśliwie. Już około południa wszystkim Krasnoludkom podmarzały wąsy.

Zaczęli tedy radzić, kogo by na ziemię wysłać, żeby się przekonał, czy jest już wiosna.

Aż król Błystek stuknął o ziemię berłem szczerozłotym i rzekł:

— Nasz uczony kronikarz Koszałek-Opalek pójdzie obaczyć, czy już wiosna przyszła.

— Mądre królewskie słowo! — zakrzyknęły Krasnoludki i wszystkie oczy obróciły się na uczonego Koszałka-Opalka.

Ten, jak zwykle, siedział nad ogromną księgą, w której opisywał wszystko, co się od najdawniejszych czasów zdarzyło w państwie Krasnoludków, skąd się wzięli i jakich mieli królów, jakie prowadzili wojny i jak im się w nich wiodło.

Co widział, co słyszał, to spisywał wiernie; a czego nie widział i nie słyszał, to zmyślił tak pięknie, iż przy czytaniu tej księgi serca wszystkim rosły.

On to pierwszy dowiedział, iż Krasnoludki, ledwie na piędź³² duże, są właściwie olbrzymami, które się tylko tak kurczą, żeby im mniej sukna wychodziło na spencery i płaszczce, bo teraz wszystko drogie.

Wiosna, Burza

Literat, Historia

²⁴soplów — dziś popr.: sopli. [przypis edytorski]

²⁵jąc (daw.) — zacząć; tu forma 3 os.łp: jęła: zaczęła. [przypis edytorski]

²⁶obaczyć (daw.) — zobaczyć, dostrzec. [przypis edytorski]

²⁷kojec — rodzaj ogrodzenia tworzącego zagrodę dla zwierząt domowych np. kur, kaczek itp. [przypis edytorski]

²⁸rogatka (daw.) — posterunek na granicy miasta, na którym pobierano opłaty za wjazd. [przypis edytorski]

²⁹kufel kwarciany — kufel o pojemności 1/4 części garnca (w przybliżeniu 1/4 l); *garniec*: daw. miara objętości cieczy. [przypis edytorski]

³⁰tabaka — rodzaj tytoniu do wciągania nosem, by wywołać kichanie. [przypis edytorski]

³¹utracać — dziś: tracić. [przypis edytorski]

³²piędź — daw. miara długości mierzona jako odległość między końcem kciuka a końcem palca środkowego lub małego, rozpostartej, męskiej dłoni, równa ok. 21 cm. [przypis edytorski]

Krasnoludki tak dumni byli z kronikarza swego, że gdzie kto jakie zielsko znalazł, zaraz mu wieniec plótl i na głowę wkładał, tak iż mu te wience resztę rzadkich włosów wytarły i łysy był jak kolano.

II

Koszalek-Opalek zaraz się na wyprawę zbierać zaczął. Przyrządził sobie garniec najczarniejszego atramentu, potem wyszykował wielkie gęsie pióro, które, iż ciężkie było, musiał je jak karabin na ramieniu dźwigać; ogromne swoje księgi na plecach sobie przytroczył, podpasał opończę rzemieniem, włożył kaptur na głowę, chodaki na nogi, zapalił długą fajkę i stanął do drogi gotowy.

Wierni towarzysze zaraz się z uczonym Koszałkiem tkliwie żegnać zaczęli, niepewni, czyli go na ziemi zła jaka przygoda nie spotka i czy go jeszcze kiedy zobaczą.

Sam król Błystek miłościwy chciał go uściskać, iż bardzo sobie Koszałka-Opalka za uczoność jego cenil, ale się ruszyć nie mógł, gdyż zupełnie do tronu przymarzły mu szaty.

Sklonił tylko ze swego majestatu złote berło nad uczonym mężem, a gdy ten rękę królewską całował, stoczyło się po królewskim licu kilka jasnych pereł, które z brzękiem na kryształową posadzkę upadły. Były to zamarzniete łzy dobrego króla. Podjął je natychmiast skarbnik państwa, Groszyk, i w szkatułę drogocenną włożywszy, do skarbcza zaniósł.

Cały dzień gramolił się uczony Koszałek, zanim z grotu na ziemię wyszedł. Droga była stroma, korzeniami odwiecznych dębów splątana, odłamki skały, żwiry i kamyki usuwały się spod nóg, lecąc z głuchym łoskotem gdzieś na dno przepaści; zamarłe wodospady świeciły jak szyby lodu, po których uczony wędrowiec ślizgał się w swych chodakach, i tylko z największym trudem posuwać się mógł w górę.

Na domiar biedy, wybrał się bez jakiegokolwiek posiłku na drogę, gdyż dźwigając wielkie księgi, wielki kałamarz³³ i wielkie pióro, nic innego unieść już nie mógł.

Byłby Koszałek-Opalek zupełnie z sił opadł, gdyby nie to, że natrafił na dobrze zagospodarowany dom pewnego przezornego chomika.

Ten chomik miał pełną spiżarnię różnego ziarna i orzechów bukowych, z czego coś niecoś zgłodniałemu wędrowcowi udzielił, a nawet na sianie, którym dom cały był wysłany, odpocząć pozwolił, pod warunkiem, że o siedzibie jego nic a nic w wiosce nie powie.

— Bo — mówił — są tam psotne chłopaki, które jakby tylko o mnie się zwiedziały³⁴, oho! już bym przed nimi spokojności³⁵ nie miał!

Koszalek-Opalek z wdzięcznością opuścił gościnne chomika, posilony na duchu i na ciele.

Szedł teraz wesół i rażny, poglądając³⁶ spod ciemnego kaptura po chłopskich półkach, po łąkach, po gajach. A już ruń³⁷ dobywała się i parla gwałtownie nad ziemię; już trawki młode puszczały się na wilgotnych dołkach, już nad wezbraną strugą³⁸ czerwieniały pręty wikliny³⁹, a w cichym, mglistym powietrzu słychać było kruczenie żurawi, wysoko gdzieś, wysoko lecących.

Każdy inny Krasnoludek poznałby po tych znakach, że wiosna już blisko, ale Koszałek-Opalek tak był od młodości pogrążony w księgach, że poza nimi nic nie widział w świecie i na niczym nie rozumiał się zgoła⁴⁰.

Wszakże i on miał w sercu taką dziwną radość, taką rześkość, że nagle zaczął wywijać swoim wielkim piórem i śpiewać znaną starą piosenkę:

...Precz, precz smutek wszelki,
Zapal fajki, staw butelki.

³³kałamarz — naczynie do przechowywania atramentu. [przypis edytorski]

³⁴zwiedzić się — dziś: dowiedzieć się [przypis edytorski]

³⁵spokojność — dziś: spokój. [przypis edytorski]

³⁶poglądać — dziś popr.: spoglądać. [przypis edytorski]

³⁷ruń — niska, gęsta roślinność rozwijająca się na łąkach i pastwiskach. [przypis edytorski]

³⁸struga — niewielka rzeczka lub strumień. [przypis edytorski]

³⁹czerwieniały pręty wikliny — młode pędy wikliny (rodzaj krzewiastej wierzby) mają kolor czerwony i długie, szarzielone liście. [przypis edytorski]

⁴⁰zgoła — zupełnie, całkiem, wcale. [przypis edytorski]

Literat

Król, Obyczaje

Natura

Zaledwie jednak był w połowie zwrotki, kiedy posłyszał ćwierkanie gromady wróbli na chruścianym, grodzącym półko, płocie⁴¹; urwał tedy piosenkę swą natychmiast, aby się z tą gawiedzią⁴² nie bratać, i namarszczywszy czoło, szedł z wielką powagą, iżby ona hołota⁴³ wiedziała, że mężem uczonym będąc, z wróblami kompanii nie trzyma⁴⁴.

Pogarda

A że już i wioskę widać było, skręcił tedy na przydrożek⁴⁵, gdzie go zeszłoroczne badyle różnego chwastu prawie zupełnie zakryły, i niepostrzeżony do pierwszej chałupy doszedł.

Wieś

Wieś była duża, szeroko rozbudowana wśród poczerniałych teraz i bezlistnych sadów, a ostatnie jej domostwa opierały się o ciemną ścianę gęstego sosnowego boru.

Chaty były zamożne, świeżo wybielone⁴⁶, z kominów ulatywał dym siny, w podwórkach skrzypiały studzienne żurawie⁴⁷, parobcy⁴⁸ poili konie i porykujące bydło, a kupki dzieci bawiły się hałaśliwie na wysadzonej topolami drodze to „w gonionego”, to znów „w chowanego”.

Ale nad całym tym gwarem górował huk młota i dźwiękanie⁴⁹ żelaza w pobliskiej kuźni, przed którą stała gromadka lamentujących niewiast. Obaczywszy je⁵⁰, Koszałek-Opalek posunął się ostrożnie wzdłuż płota i stanąwszy za krzaczkiem tarniny⁵¹ — słuchał.

Chłop

— A niecnota⁵²! A zbój! — mówiła jedna. — Jak on się do kowalowego kurnika zakraść nie bał, to już przed nim nigdzie kokoszy⁵³ nie skryje!

A druga:

— Co to kokoszy! To było złoto, nie kokosza! Dzień na dzień jaja niosła i to jak moja pięść! Na całą wieś takiej drugiej nie ma!

Tak znów insza⁵⁴:

— A mojego koguta kto zdusił? Nie jęgoż to sprawka? To jakem zobaczyła te roztrzęsione piórka, Bóg łaskaw, żem z żalu nie padła! Jak nic byłabym za niego wzięła z pięć zlotków, albo jeszcze i piętnaście groszy.

Tak znów ta pierwsza:

— A co za podstępca! Co za kot taki! A co to za moc w tych pazurach! Żeby zaś taką jamę pod kurnikiem wygrzebać! A to i chłop łopatą lepiej by nie zrobił. A że też nijakiego sposobu nie ma na takiego zbója!

Ale wtem wybiegła z chałupy przy kuźni kowalka i nie dbając na zimno, bez kaftana⁵⁵, stanęła przed progiem, fartuch do oczu podniosła i z głośnym płaczem zawodzić zaczęła.

— A mojej wy czubatki⁵⁶ kochane! A mojej wy kogutki pozłociste! A cóż ja teraz bez was pocznę, sierota!...

Dziwił się temu lamentowi Koszałek-Opalek, słuchając to jednym, to znów drugim uchem, bo nie mógł jakoś zrazu⁵⁷ pomiarkować, o co by to onym⁵⁸ niewiastom chodziło. Aż nagle stuknął się palcem w czoło, pod płotem między chwasty siadł, kałamarz odkorkował, pióro w nim umaczał, strzepnął i otwarłszy wielką swoją księgę, takie w niej zapisał słowa:

⁴¹chruściany płot — płot upleciony z chrustu, tj. suchych gałązek. [przypis edytorski]

⁴²gawiedź — pogardliwie o grupie gapiów. [przypis edytorski]

⁴³ona hołota — czyli: ta hołota. [przypis edytorski]

⁴⁴kompanii nie trzymać — nie bratać się, nie spędzać z kimś czasu. [przypis edytorski]

⁴⁵przydrożek — obszar przydrożny, znajdujący się blisko drogi. [przypis edytorski]

⁴⁶chaty były (...) wybielone — w dawnych czasach bielono wewnętrzne jak i zewnętrzne ściany chałup wapnem. Miało to na celu wydłużenie trwałości drewna oraz ozdabiało budynek. [przypis edytorski]

⁴⁷studzienny żuraw — rodzaj prostej dźwigni umożliwiającej wyciąganie wody wiadrem ze studni. [przypis edytorski]

⁴⁸parobek — daw. najemny robotnik pracujący, na czas określony lub na stałe, w zamożnych gospodarstwach rolnych lub w folwarkach. [przypis edytorski]

⁴⁹dźwiękanie — dziś: B.l.p.: dźwięczenie. [przypis edytorski]

⁵⁰obaczyć — dziś: zobaczyć. [przypis edytorski]

⁵¹tarnina — krzew ciernisty, rodzaj dzikiej śliwy. [przypis edytorski]

⁵²niecnota — o kimś postępującym źle, niegodziwie; por. *cnota*: daw. zaleta. [przypis edytorski]

⁵³kokosz (daw.) — kura, kwoka. [przypis edytorski]

⁵⁴insza (daw.) — inna. [przypis edytorski]

⁵⁵kaftan — rodzaj luźnej kurtki, z rękawami lub bez. [przypis edytorski]

⁵⁶czubatki — potocznie o kurach. [przypis edytorski]

⁵⁷zrazu (daw.) — na początku. [przypis edytorski]

⁵⁸onym — tym. [przypis edytorski]

„...Drugiego dnia podróży mojej zaszedłem do nieszczęsnej krainy, którą Tatarowie⁵⁹ napadłszy, wybili, wydusili lub uprowadzili w jasyr⁶⁰ wszystkie koguty i kokosze. Za czym⁶¹ kowal miecze na wyprawę kuł, a przed kuźnią rozlegał się płacz i narzekanie”.

Jeszcze to pisał, kiedy w progu kuźni stanął kowal i huknął basem.

— Co tu pomoże płakać? Tu trzeba garnek z żarem wziąć i tego nicponia z jamy wykurzyć dymem! Jużci wiadome rzeczy, że pod lasem lis w jamie siedzi. Albo go wykurzyć, albo go wykopać. Dalej Jasiek! Duchem⁶² Stach! Chłopaków zwołać i z łopatą mi na niego! A ty, matka, nie płacz, jeno⁶³ garnek z żarem szykuj! Szedłbym sam, ale że robota pilna!

I zaraz się z progu do kuźni nawrócił, a dźwiękanie żelaza znów słyszeć się dało.

Ale dwóch kowalczyków, porzuciwszy miechy, biegło przez wieś, wołając: „Na lisa! Na lisa!”.

Za czym i baby pociągnęły ku chatom szykować wyprawę.

A wtedy, baczny⁶⁴ na wszystko, Koszałek-Opalek znów umaczał pióro i wpisał w księgę te słowa:

„Tatarowie ci mają nieustraszonego wodza i Chana⁶⁵ nad sobą, który się zwie Lis Wielki, a ukrywają się w leśnych norach, skąd ich ludność miejscowa wykurza armatnim dymem”.

Zaledwie jednak skończył to pisać uczony kronikarz, kiedy go doleciała okrutna wrzawa. Spojrzy, a tu wali przez wieś gromada bab, dzieci i wyrostków z łopatami, z kijami, z garnkami, a za gromadą, naszczekując, podążają w stronę lasu „Kruczki”, „Zaboje”, inne pokurcie⁶⁶, szczekając i ujadając srodze. Raz jeszcze tedy umaczał pióro Koszałek-Opalek i taką uwagę w kronice swojej dopisał:

„Na wojnę przeciw Tatarom nie chodzą w krainie tej chłopci, ale baby, dzieci i niedorośle chłopaki; które to wojsko zgiełk srogi w marszu na nieprzyjaciela czyni, lecąc przez wieś wielkim pędem; za główną zasię⁶⁷ armią gromada psów okrutnym wrzaskiem męstwa do boju dodawa⁶⁸”.

Co, iżem własnymi oczyma oglądał, podpisem własnym stwierdzam”.

Tu przechylił głowę, zmrużył lewe oko i podpisawszy u brzegu karty: „Koszałek-Opalek, Nadworny Historyk Króla Jegomości Błystka” — uczynił misterny a szeroki zakręt.

Tymczasem z tamtej strony płota zaleciał go miły dymek jałowcowy, w którym się Krasnoludki szczególnie lubują. Pociągnął Koszałek-Opalek wielkim swoim nosem raz, pociągnął drugi raz, a rozchyliwszy chrusty⁶⁹, począł pilnie patrzeć, skąd by ów dymek szedł. Jakoż ujrzał pod borem siny, wijący się sznurek, a gdy dobrze okulary przetarł, zobaczył w polu niewielkie ognisko i siedzących dokoła niego pastuszków.

Pocziwy Krasnoludek niezmiernie dzieci lubił; puścił się tedy ku ognisku na przełaj ugorem⁷⁰, kierując się wprost na ów dymek i pociesznie przeskakując bruzdy.

Zdumieni się pastuszkowie, zobaczywszy małego człowieka w podróźnej, rzemieniem podpasanej oponicy z kapturem, z księgą pod pachą, z kałamarzem u pasa i z piórem na ramieniu.

Zaraz też Józik Srokacz trącił w bok Stacha Szafarczyka i pokazawszy palcem owego człowieczka, szepnął:

⁵⁹Tatarowie — dziś popr.: *Tatarzy*; nazwa ludności jednego z plemion mongolskich. [przypis edytorski]

⁶⁰jasyr (daw.) — niewola u Tatarów lub Turków. [przypis edytorski]

⁶¹za czym — w związku z czym; dlatego. [przypis edytorski]

⁶²duchem — szybko. [przypis edytorski]

⁶³jeno — tylko. [przypis edytorski]

⁶⁴baczny — czujny, uważny. [przypis edytorski]

⁶⁵chan — tytuł władcy u plemion mongolskich i tureckich. [przypis edytorski]

⁶⁶pokurć — pogardliwie o niedużych, dość brzydkich zwierzętach. [przypis edytorski]

⁶⁷zasię (przest.) — zaś, natomiast. [przypis edytorski]

⁶⁸dodawa — dziś 3 os.łp.: dodaje. [przypis edytorski]

⁶⁹chrusty — suche zarośla. [przypis edytorski]

⁷⁰ugór — zaorane i nieuprawiane przez pewien czas pole. [przypis edytorski]

— Krasnoludek!

A Koszałek-Opalek był już blisko i uśmiechał się przyjaźnie do dzieci, kiwając głową.

Dzieci pootwierały usta szeroko i wpatrzyły się w niego jak w tęczę. Nie bały się przecież, tylko je ogarnął dziwny nagły. Nie bały się, bo każde wiedziało dobrze, iż Krasnoludki nikomu krzywdy nie czynią, a jak ubogim sierotom to i pomagają nawet. Jakoż Stacho Szafarczyk przypomniał sobie zaraz, że kiedy mu cielęta zaprzeszłej wiosny⁷¹ uciekły do lasu, takusieńki maluśki człowieczek pomógł mu je wyszukać i na pastwisko zagnać. Jeszcze go pogłaskał i poziomek mu w czapkę nasypał, mówiąc:

— Nie bój się! Naści⁷², sieroto!

Tymczasem Koszałek-Opalek do ogniska podszedł i wyjąwszy fajkę z zębów, przemówił grzecznie:

— Witajcie, dzieci!

Na co pastuszkowie odrzekli z powagą:

— Witajcie, Krasnoludku!

Ale dziewczynki skuliły się tylko i naciągnawszy chuściny na czoła, tak że im ledwo czubki nosów było widać, wytrzeszczyły na przybysza niebieskie oczęta.

Koszałek-Opalek popatrzył na nie z uśmiechem i zapytał:

— Czy mogę się ogrzać przy waszym ognisku? Bo zimno!

— Juźci, że mogą! — odpowiedział rezolutnie Jaśko Krzemieniec.

— My ta nie takie zazdrościwe! — dorzucił Szafarczyk.

A Jaśko Srokacz:

— Niech se Krasnoludek siędą! Godne miejsce!

I namykał poły⁷³ od siwej sukmanki⁷⁴, czyniąc mu miejsce przy ogniu.

— A dopieką się ziemniaki, to se i pojeść mogą, jeśli wola! — dorzucił gościnnie Kubuś.

Tak insi⁷⁵:

— Pewnie, że mogą! Ino patrzeć, jak się dopieką, bo już duch idzie od nich⁷⁶.

Siadł tedy Koszałek-Opalek i poglądając mile po rumianych twarzyczkach pastuszków, mówił z rozrzewnieniem:

— A, może wy dzieci kochane! A czymże ja wam odśłużę!

Zaledwie to jednak powiedział, kiedy Zośka Kowalcanka, zakrywszy wierzchem ręki oczy, zawołała prędko:

— A to nam bajkę powiedzą...

— Iiii!.. Co tam bajka! — rzekł na to Stacho Szafarczyk z powagą. — Zawszeć prawda je⁷⁷ lepsza niż bajka.

— Pewnie, pewnie, że lepsza! — rzekł Koszałek-Opalek. — Prawda jest ze wszystkiego najlepsza.

— Ano jak tak — zawołał wesoło Józik Srokacz — to niechże nam powiedzą, skąd się Krasnoludki wzięły na tym tu świecie⁷⁸?

— Skąd się wzięły? — powtórzył Koszałek-Opalek i już się zabierał powiadać, gdy wtem ziemniaki zaczęły pękać z wielkim hukiem. Za czym ruszyły się dzieci wygrzebywać je patykami z żaru i z popiołu.

Uczony mąż wszakże przeląkł się srodze owego nagłego huku i skoczywszy w bok, stanął za polnym kamykiem; dopiero z tej fortecy przypatrywał się dzieciom, jedzącym jakoweś okrągłe i dymiące kule, których nie znał. Za czym rozwarł księgę i oparłszy ją na owym polnym kamyku, takie w niej słowa drżącą ręką pisał:

⁷¹zaprzeszła wiosna — wiosna, która była przed tą ostatnią; przedostatnia wiosna. [przypis edytorski]

⁷²naści (daw.) — masz, trzymaj. [przypis edytorski]

⁷³namykać poły — zamknąć dolne fragmenty rozpiętego płaszcza. [przypis edytorski]

⁷⁴sukmanka — zdr. od *sukmana*; rodzaj płaszcza z sukna (szorstkiej wełny), daw. najczęściej noszonego przez chłopów. [przypis edytorski]

⁷⁵insi (daw.) — inni. [przypis edytorski]

⁷⁶duch idzie od nich — czuć ich zapach, aromat. [przypis edytorski]

⁷⁷je — jest (forma gwarowa). [przypis edytorski]

⁷⁸na tym świecie — dziś popr.: na tym świecie. [przypis edytorski]

„Lud w tej krainie tak jest wojenny i mężny, iż drobne dzieci pieką w gorącym popiele kartaczowe kule⁷⁹, które gdy w żarze z trzaskiem pękać poczną, co jest całkiem niebieskiemu grzmotowi podobne, wtedy chłopcy, od pieluch już śmiercią gardzący, a i mdle⁸⁰ dziewczątka nawet, wygrzebują one pękające z okrutnym hukiem kartacze i dymiące jeszcze wprost do gęby kładą. Czego naocznym bywszy⁸¹ świadkiem, a wydziwować się⁸² takiemu rycerskiemu animuszowi⁸³ nie mogąc zgoła⁸⁴, ku wiecznej pamiętce potomnych rzecz tę zapisuję. Dan⁸⁵ w polu na ugorze, o przedwieczorowej porze”.

Po czym następował podpis i zakręt zamaszystszy jeszcze niżeli poprzedni.

Tymczasem rozszedł się w polu tak smakowity zapach pieczonych kartofli, iż mąż uczony poczuł nagle jakowąś czczość⁸⁶ w sobie i głośnie burczenie żołądka.

A widząc, że one⁸⁷ kartacze pękające najmniejszej szkody pastuszkom nie czynią, że się owszem dzieci po brzuszynach aż głaszczą od owego wybornego jądła, wyszedł zza kamyka ostrożnie i z wolna się do ogniska przybliżył. Zaraz też Zośka Kowalczanka, ukruszywszy nieco ziemniaka, podała mu go na gałązce chrustu, zachęcając, aby brał i jadł.

Nie bez trwogi Koszałek-Opalek wziął oną kruszynę w usta, ale wnet posmakowawszy, wyciągnął rękę po więcej. Kruszyły tedy dziewczątka co najpiękniej dopieczone ziemniaki i po oskubince⁸⁸ mu dając, tak się z nim oswoiły, że Kasia Balcerówna ostatni kęsek sama mu w usta włożyła, na co wszystkie, a najgłośniejsza Kasia, zapiszczały z okrutnej uciechy.

III

Podjadłszy tedy⁸⁹ sobie, Koszałek-Opalek znów u ognia siadł, a gdy chłopcy świeżego chrustu narzucili, a isierki po suchych gałązkach wesoło zaczęły skakać, tak pastuszkom o Krasnoludkach powiadał.

— Drzewiej⁹⁰ nie nazywali my się Krasnoludki, ale: Bożęta. Nie mieszkali my też pod ziemią, pod skałkami albo pod korzeniami drzew starych, jako mieszkamy teraz, ale po wsiach, w chatach, razem z ludźmi. Dawno to było, przedawno! Jeszcze nad tym tu krajem panował wtedy Lech⁹¹, który ufundował miasto Gniezno na tym miejscu, gdzie gniazda białych ptaków znalazł. Bo mówił sobie: „Jak tu ptaki w bezpieczeństwie⁹² mieszkają, to musi ziemia cicha być i dobra”.

Jakoż była.

O tych ptakach mówią ludzie, że to były orły, ale w naszych starych księgach stoi, jako to były bociany, po równinach łąkowych brodzące, które tam sobie gniazda w obfitości słały. Jak było, tak było, dość że się cała ta kraina Lechią od owego Lecha poczęła zwać, a lud, który w niej mieszkał, też miano Lechitów przyjął. Chociaż sąsiedzi zwali go i Polanami także, iż był naród polnych oraczów i za pługiem⁹³ chadzał. Co wszystko w naszych księgach starych pod pieczęcią stoi.

— A to boru wtedy nie było? — zapytał nagle cienkim głosem Józik. — Ani rzeki, ani nic?

⁷⁹kartaczowe kule — kartacze to pociski armatnie zawierające w środku odłamki metali lub ołowiane kule rozpryskujące się przy wybuchu. Używane do poł. XX wieku. [przypis edytorski]

⁸⁰mdły — tu: słaby. [przypis edytorski]

⁸¹bywszy — daw. imiesłów przysł. od: być. [przypis edytorski]

⁸²wydziwować się — nadziwić się. [przypis edytorski]

⁸³animusz — odwaga, ożywienie. [przypis edytorski]

⁸⁴zgoła — zupełnie, całkiem, wcale. [przypis edytorski]

⁸⁵dan — dany, sporządzony (o zapisie w dokumencie, liście itp.). [przypis edytorski]

⁸⁶czczość — głód, pustkę. [przypis edytorski]

⁸⁷one — te, owe. [przypis edytorski]

⁸⁸oskubinka — odrobinka, okruszynka. [przypis edytorski]

⁸⁹tedy — zatem, wtedy. [przypis edytorski]

⁹⁰drzewiej (starop.) — dawniej, niegdyś, wcześniej. [przypis edytorski]

⁹¹panował wtedy Lech — nawiązanie do legendy o trzech braciach: *O Lechu, Czechu i Rusie*, którzy wyruszyli ze swoimi współplemieńcami w poszukiwaniu ziemi obfitej w pożywienie. W trakcie wędrówki bracia rozdzielili się. Najdłużej wędrował Lech, który w końcu dotarł do pięknej i bogatej krainy, dzisiejszej Wielkopolski, i postanowił się na niej osiedlić. Zauważył orle gniazdo na czubku drzewa i na jego pamiątkę nazwał nowo budowaną siedzibę, Gnieznom. [przypis edytorski]

⁹²bezpieczeństwo — dziś: bezpieczeństwo. [przypis edytorski]

⁹³pług — narzędzie rolnicze przeznaczone do orki. [przypis edytorski]

— Jakże! — odrzekł Koszałek-Opalek— Był bór, i to nie taki jak dziś, ale puszcza okrutna i bez końca prawie. A w puszczy mieszkał zwierz srogi i wielki, i tak ryczący, że drzewa, co słabsze, pękały. Ale że my, Krasnoludki, to tylko o niedźwiedziach wiemy. Powiadał mi raz pradziad mego prapradziadka, że jak go taki niedźwiedź wygarnął razem z pszczołami i miodem z lipowego dziupla⁹⁴, to go do pół zimy u siebie pokojowcem⁹⁵ trzymał i bajki sobie dzień i noc prawić⁹⁶ kazał, a sam łapę tylko cmokał i w barłogu⁹⁷ drzemał. Dopieroż jak srogi mróz ścisnął, a niedźwiedź tego chrapnął, puścił się pradziad mego prapradziadka biegiem z onej puszczy i po siedmiu latach wędrowania do swoich powrócił.

Śmiały się dzieci, słuchając tej przygody, a Koszałek-Opalek tak dalej prawił:

— Ho! ho!.. To były czasy!... Nad polami, nad wodami szumiały wtedy lipowe gaje, a w nich mieszkał jeden stary, stary bożek, imieniem Światowid⁹⁸, który na trzy strony świata patrzył i nad całą tą krainą miał opiekę.

Ale co domostw, dobytku i obejścia, to pilnowały Bożęta, które też i Skrzatami dla ich małości⁹⁹ zwano.

„Każda chata ma swego skrzata” — mawiał lud w te stare czasy, a nam też dobrze było i wesoło, bo my przy wszelkiej robocie pomagali gospodarzom naszym. To koniom owies sypali, a przedmuchiwali z plewy¹⁰⁰, żeby samo gołe ziarno się złociło; to sieczkę różnęli¹⁰¹, to trzęśli słomę¹⁰², to kury zaganiali na grzędę, żeby nie gubiły jaj w pokrzywach, to masło w maślnicy ubijali, to wyciskali sery, to dzieci kołysali, to motali przędzę¹⁰³, to na ogień dmuchali, żeby kasza prędzej gotowa była. Jaka tylko była robota w chacie i w obejściu¹⁰⁴, precz my się każdej chwyтали ochotnie. Co prawda, nie szło to darmo! Jak nie gospodarz, to gospodyni pamiętała o nas. Zawsze w świetlicy na brzeżku ławy były kruszyny chleba i twarogu, zawsze w kubku trochę miodu albo chociaż mleka. Było z czego żyć. A wychodziła gospodyni na ogród pleć, albo z sierpem w pole, to się tylko od tego proga obejrzała, z bodni¹⁰⁵ garstewkę¹⁰⁶ prosa wzięła i sypiąc po izbie mówiła:

Bożęta! Bożęta! Niech który pamięta
O dzieciach, o chacie... A tu proso macie!

I szła spokojnie do roboty. A my smyrk spod zapiecka, smyrk spod ławy, smyrk spod malowanej skrzyni! Nuż w izbie gospodarzyć, dzieciom prawić, chłopcom koniki strugać, dziewczuszkom łątki¹⁰⁷ wić, warkoczyki splatać.

Nuż ułomy w okienkach¹⁰⁸ przecierać, słonko przez nie do chaty puszczać, tę złotą jasność po kątach roznosić, to aż wszystko pachniało dokoła!

Pracy, co prawda, było dość, ale tej wdzięczności ludzkiej jeszcze więcej. Nie było zmwini¹⁰⁹ ani postrzyżyn¹¹⁰, żeby nas na nie gospodarze nie prosili:

⁹⁴z lipowego dziupla — dziś: z lipowej dziupli. [przypis edytorski]

⁹⁵pokojowiec — służący mieszkający w domu i pomagający w codziennych czynnościach. [przypis edytorski]

⁹⁶prawić — mówić, opowiadać. [przypis edytorski]

⁹⁷barłóg — legowisko niedźwiedzia lub dzika; potocznie o niechlujnym, nędznym posłaniu. [przypis edytorski]

⁹⁸Światowid a. Świątowit — bóstwo wojny i urodzaju plemion słowiańskich. Posągi przedstawiające Świątowita to słupy, zakończone rzeźbą przedstawiającą cztery twarze zwrócone w cztery strony świata. [przypis edytorski]

⁹⁹dla ich małości — z powodu ich niewielkich rozmiarów. [przypis edytorski]

¹⁰⁰plewy — odpadki powstające podczas młócenia roślin, zwłaszcza zbóż. [przypis edytorski]

¹⁰¹różnąć sieczkę — ciąć słomę na paszę dla zwierząt. [przypis edytorski]

¹⁰²trzęść słomę — prawdopodobnie chodzi tu o robienie tzw. trzęsionki: słomy zmieszanej z sianem, używanej jako pokarm dla bydła. [przypis edytorski]

¹⁰³motać przędzę — zwijać, nawijać na coś przędzę, tj. nić służącą do wyrobu tkanin. [przypis edytorski]

¹⁰⁴obejście — słowo używane do określenia całego gospodarstwa: podwórza, domu, budynków gospodarczych takich jak stajnia, stodoła. [przypis edytorski]

¹⁰⁵bodnia — rodzaj beczki z wiekiem do przechowywania zboża lub kapusty. [przypis edytorski]

¹⁰⁶garstewka — dziś: garsteczka. [przypis edytorski]

¹⁰⁷łątka (daw.) — lalka, marionetka. [przypis edytorski]

¹⁰⁸ułomy w okienkach — prawdopodobnie chodzi o lufciki, małe okienka dające się osobno otwierać. [przypis edytorski]

¹⁰⁹zmwiny — rozmowa swata z panną i jej rodzicami o zaręczynach. [przypis edytorski]

¹¹⁰postrzyżyny — stary słowiański zwyczaj, rodzaj inicjacji, w którym chłopcom wchodzącym w dorosłość rytualnie obcinano włosy. [przypis edytorski]

Bożęta, Bożęta!
Prosim na te święta!
Na żubrze pieczenie,
Na rogi jelenie,
Na kura, co skacze,
Na białe kołacze¹¹¹!

Jużci że my się między gości nie pchali, bo nasz naród, choć mały, zawsze był polityczny¹¹². Ale jak my zaczęli jeden z drugim i dziesiątym na gęślikach¹¹³ grać, alboli¹¹⁴ pod oknem, alboli pod progiem, to się ludzie odsłuchać nie mogli naszej kapeli, takie z niej wesele szło, taka radość, takie śpiewanie w sercu.

Hej! hej! Gdzie to te czasy! Gdzie!?

IV

Zatrzymał się Koszałek-Opalek i z wolna fajeczkę pykał, a dzieci, choć nic nie mówił, słuchały, wpatrzone w niego. Po małej chwili rzekł:

— Długo tak było, nie wiem, bo o tym nie stoi w naszych księgach¹¹⁵. Ale się potem czasy odmieniać zaczęły. Nie stało¹¹⁶ tych dobrych panów z Lechowego rodu; a ci nowi precz się ze sobą darli¹¹⁷, bo ich panowało razem cości aż dwunastu. Dopieroż lud sobie owe swary uprzykrzył, tych kłótników het precz przepędził, a jednego pana znów obrał.

Ano, uciszyła się trochę ta kraina, alić¹¹⁸ ledwo że słońce zaświeciło nad nią — znów przyszła burza.

Jako szarańcza pada na posiew zbożowy, aby go wyniszczyć do źdźbła, tak na te pola lechickie padły Niemcy¹¹⁹, a ich książę chciał gwałtem naszą panią brać i sam nad nami panować. Mówię: naszą, bo choć my byli tylko Bożęta, ale w te prastare błogie czasy jedność była i z narodem my się jak bracia trzymali.

Pani jednak nie chciała Niemca.

— A ja wiem! — krzyknęła nagle cienkim głosem¹²⁰ Kasia Balcerówna. — To była Wanda!

— A ja też wiem! — jeszcze cienie zapiszczała Zosia Kowalczanka.

I nuż jedna przed drugą wyciągać¹²¹:

Wanda leży w naszej ziemi, co nie chciała Niemca...

Pokiwał na to Koszałek-Opalek głową i rzekł z uśmiechem:

— A nie chciała!... Wiem! Znam!... Toć ta cała pieśń w naszych księgach stoi. Toć my od najdawniejszych czasów uczym jej małą wiejską dziatwę! Jakże!... Ja sam już ze sto dzieci jej nauczyłem. A was któż zuczył¹²²?

— A my nie wiemy.

— No, to pewno ja! Drugi raz to się zdaje, że tak w powietrzu coś ci gada albo śpiewa.

— Prawda! — przywótrzyli chłopcy z powagą.

— No to widzicie, Krasnoludki tak gadają i śpiewają! Tylko że maluśkie, to ich nie widać, jak się tam pokryją we zboża albo w trawy na łąkach, albo między te listeczki w gaju, albo pod te kamyczki polne. Ano dobrze!... Jak też pani Niemca nie chciała, tak się zrobiła wojna. Zaraz zaczęły na ten kraj lecieć kruki, wrony, zaraz zaczęły wilki wyc, zaraz się niebo czarnymi chmurami oblokło.

Wojna

¹¹¹kołacz — nazwa pszennego ciasta, o kształcie kolistym. Dawniej obowiązkowego na ważnych uroczystościach, świętach. [przypis edytorski]

¹¹²polityczny (daw.) — umiejący się zachować odpowiednio, szanujący względy wszystkich. [przypis edytorski]

¹¹³gęśliki — zdr. od: *gęśle*: archaiczny instrument smyczkowy. [przypis edytorski]

¹¹⁴alboli — albo też. [przypis edytorski]

¹¹⁵stoi w (...) *księgach* — jest napisane w księgach. [przypis edytorski]

¹¹⁶stać (daw.) — wystarczyć. [przypis edytorski]

¹¹⁷precz się ze sobą darli — ciągle kłócili się między sobą. [przypis edytorski]

¹¹⁸alić (starop.) — i oto, oto. [przypis edytorski]

¹¹⁹padły Niemcy — dziś popr. padli Niemcy. [przypis edytorski]

¹²⁰głosem — dziś: głosiłem. [przypis edytorski]

¹²¹wyciągać — tu: wyśpiewywać. [przypis edytorski]

¹²²zuczyć (daw.) — dziś: nauczyć. [przypis edytorski]

My też zaczęli z głodu przymierać, bo i chleb, i sery, wszystko szło dla tych wojaków, co się z Niemcami bili. Wymizerował się¹²³ kraj cały, wymizerowały się i Bożęta z nim razem. Aż jak się też naszej pani serce ścisło¹²⁴, że wojna o nią cały naród trapi¹²⁵, tak zaraz w rzekę skoczyła, we Wisłę, i zaraz się utopiła. Tak dopiero Niemce poszły precz, a u nas pokój nastał.

Ale że się czasy tak przez tę wojnę popsuly, że to na nic! Już brat bratu na zdradzie stał, już mocny tego słabszego krzywdził, już chciwiec sierocy zagon¹²⁶ przyorywał do swojego pola. A jako tam, gdzie krzywda i lzy sierot, szczęścia być nie może, nastaly złe pany w tym kraju, co się nazywały Popiele.

— Laboga! — zapiszczała Kasia — Popiele?

— Czegoż wrzeszczysz? — ofuknął ją Stach Szafarczyk. — Cóż to za dziwota? Przecie to te Popiele, co jednego myszy zjadły!

— Przecie — przywtórzył z wielką powagą Józik Srokacz.

Ale Koszałek-Opalek, puściwszy dymek z fajki, tak dalej prawil:

— Różnie to tam powiadają o tych myszach, tak i tak. Dawne to czasy i dziś nikt nie dojdzie już, jak było. Ale że w naszych księgach stoi, że to nie myszy były, tylko właśnie Bożęta, które się w mysie kożuszki przybrawszy, iż zima była tęga, a widząc, jako ten Popiel ze wszystkim źle panował, hurmem¹²⁷ się z mysich nor na niego rzuciły i tak go poturbowały, że to na śmierć.

Tak stoi w naszych księgach. Czy to prawda, czy nie prawda, trudno wiedzieć. Ale że mój prapradziad sam mi powiadał, że nim z wielkiej starości oślepl, to widział raz okrutne jezioro, a na nim srogą wieżę, gdzie się to stać miało, która to wieża do dziś się Mysią Wieżą zowie! A znów jezioro — nazywa się Gopło.

Ano dobrze!

Tu, iż mu fajeczka zagasa, poczał Koszałek w popiele iskierki szukać, a znalazłszy, pociągnął parę razy z cybucha¹²⁸, za czym puścił kłęb dymu i tak mówił dalej:

— W tych starych księgach to jest tak:

Tu parę kart brak, tu znów parę tak poźółkłych i wyblakłych, że ani przeczytać, tu znów wielka czarna rysa w poprzek albo wzdłuż; to i nie wszystko wiedzieć można, co tam przed wieki¹²⁹ wpisywał ktoś do nich.

Ale czy dobre były czasy, czy złe, to zaraz poznać można. Jak dobre, to z tych kart, żeby i najstarszych, taka światłość bije, właśnie jakoby słońce wzeszło; a jak złe, to się taki mrok po nich rzuca, jakby w noc ciemną, kiedy to ani gwiazd, ani miesiąca¹³⁰ nie ujrzy nad ziemią...

Takie to są te stare księgi Krasnoludków!

V

— Chcecie wiedzieć, co dalej było? — pytał Koszałek po chwili, fajczkę znów zapaliwszy.

— Chcemy, chcemy! — wołały dziewczęta.

— No to słuchajcie. Po tych czarnych kartach o Popielu, zaraz idą te jasne o Piaście. Ho, ho!.. O Piaście to mógłbym wam gadać i godzinę całą.

Zaiskrzyły się na to oczy Józikowi.

— A to gadajcie! Moiściewy¹³¹!

— Gadajcieże¹³²! Powiadajcie het precz, co tylko wiecie! — wołały na wyścigi dzieci.

Zesunął Koszałek-Opalek kaptur z głowy, po łysinie się podrapał i tak mówił:

— Sam ze siebie, to tam niewiele wiem, bom na te czasy jeszcze nie był żyjący. Ale jeden stary Skrzat, co te karty w księdze pisał, znał jeszcze starszego dęba, który całą tę

Drzewo, Pamięć

¹²³wymizerował się — dziś popr. forma: wymizernieć. [przypis edytorski]

¹²⁴ścisło — dziś popr.: ścisnęło. [przypis edytorski]

¹²⁵trapić — dokuczać, martwić. [przypis edytorski]

¹²⁶zagon — wąski kawałek ziemi uprawnej. [przypis edytorski]

¹²⁷hurma — tłum, duża liczba ludzi. [przypis edytorski]

¹²⁸cybuch — część fajki. [przypis edytorski]

¹²⁹przed wieki — dziś: przed wiekami. [przypis edytorski]

¹³⁰miesiąc (daw., poet.) — księżyc. [przypis edytorski]

¹³¹moiściewy — okrzyk wyrażający zdziwienie, zachwyty. [przypis edytorski]

¹³²gadajcieże — konstrukcja z partykułą wzmacniającą -że; inaczej: gadajcie koniecznie. [przypis edytorski]

historię dobrze pamiętał, i choć już głos słaby miał, to przecież jak o tym Piaście szumieć a powiadać zaczął, to się skroś¹³³ całej puszczy taka cichość czyniła, jakoby właśnie mak siał. To te sosny, te jodły, te graby, te buki, te brzozy, te trawki nawet i mchy, i paprocie, tak pilno słuchały, że żaden listek, żadne źdźbło tchu nie puściło z siebie.

A ów dąb sędziwy szumiał, po lekuchnu¹³⁴ szumiał, gdzieś od samego serca wiodąc rozhovor¹³⁵ cichy, a przypominając owe dawne wieki swej młodości.

To ów Skrzat, co wtedy młody był jeszcze, ba, niewiele co od sikorki większy, siadywał sobie pod jednym grzybem, co z nim znajomości miał, i całej tej historii tak się wyuczyl, że ją potem do ksiąg naszych zapisał.

To było tak:

Stał sobie ten dąb, wtedy jeszcze młody dębek¹³⁶, w cichej dąbrowie¹³⁷, a niedaleko, wśród cieniu¹³⁸ lip i brzęku pszczół, widać było jasną, modrzewiową chatę. W chacie mieszkało troje ludzi: Piast¹³⁹, Rzepicha¹⁴⁰ i synaczek¹⁴¹ ich, którego wołali Ziemowit¹⁴², bo się okrutnie w tych polach kochał, a co wyszedł na próg chaty, to mówił: „Ziemio, witaj!”

I widział dąb na każdy dzień życie tych trojga pracowite, serca miłościwe i dusze tak białe, jakby każde z nich miało w piersi białego gołębia.

A i Bożęta mieszkały w modrzewiowej chacie, i dobrze im się działo, gdyż i ojciec, i matka, i synaczek — co mogli, to im poddawali: a to miodu złotego, a to przasnego kołacza, a to co najbielszych twarogów, bo tam przy pracy obfitość była wszelkiego dobra i mienia.

Więc i w królewskim pałacu nie mogło być Krasnoludkom lepiej, jak w tej cichej, jasnej, pachnącej żywicami chacie.

Aż przyszedł czas, że synaczkowi miano pierwszy raz ostrzyc złote włosy¹⁴³. Zaraz się też sąsiedzi schodzić i zjeżdżać zaczęli, kto pieszo, kto na wozie, kto znów na podjezdku¹⁴⁴, aż się w Piastowej zagrodzie uczyniło gwaro.

Krzętał się Piast, krzętała się Rzepicha, żeby gości uczcić i obsłużyć, a i domowe Bożęta pomagały pilnie dzień cały. Aliści¹⁴⁵, gdy słońce zapadać zaczęło, rozległo się w powietrzu śpiewanie tak cudne, iż ludzie oczy podnieśli ku niebu, mniemając, że stamtąd głos idzie.

Jedne tylko Bożęta poblady nagle i zaczęły drzeć w sobie, jakby na nie zimny wiatr powiał, choć pogoda była majowa.

Jak który biegł z posługą, tak stanął, trzęsąc się cały, że aż mu ząb o ząb dzwonił.

Tymczasem od zachodowej¹⁴⁶ strony ukazali się w wielkich zorzowych światłach dwaj jaśni wędrowce, którzy właśnie ku chacie Piastowej z onym śpiewaniem szli.

A było to śpiewanie tak mocne a słodkie, jakoby wszystkie słowiki zawiodły¹⁴⁷ po topolach w sadzie i jakby wszystkie krople rosy zabręczały po ziołach i po kwieciu polnym, i jakby wszystkie lipy w Piastowej pasiece zaszumiały drobnym liściem, a wszystkie zboża i trawy wydały głos srebrny, dźwięczący.

I śpiewali dwaj jaśni wędrowce jako się czas jeden kończy nad tą krainą, a inszy zaczyna. Śpiewali, jako zginą i w proch upadną dawne bogi, których ludzie sobie po świętych gajach czynili, a na ich miejsce przyjdzie Pan wielki, mocny, Pan nieba i ziemi.

Obyczaj

Pielgrzym, Anioł

¹³³skroś (daw.) — wskroś. [przypis edytorski]

¹³⁴po lekuchnu — leciutko; por. konstrukcję: po trochu. [przypis edytorski]

¹³⁵rozhovor — rozmowa, opowieść. [przypis edytorski]

¹³⁶dębek — dziś popr.: dąbek. [przypis edytorski]

¹³⁷dąbrowa — obszar leśny z przewagą drzewostanu dębowego. [przypis edytorski]

¹³⁸cieniu — dziś: cienia. [przypis edytorski]

¹³⁹Piast — legendarny założyciel dynastii Piastów. [przypis edytorski]

¹⁴⁰Rzepicha — żona Piasta i matka Ziemowita (Siemowita). [przypis edytorski]

¹⁴¹synaczek — dziś: syneczek. [przypis edytorski]

¹⁴²Ziemowit — popr.: Siemowit; syn Piasta i Rzepichy, domniemany następca króla Popiela i pradziad Mieszka I. [przypis edytorski]

¹⁴³pierwszy raz ostrzyc złote włosy — tzw. *postrzyżyny*; rodzaj inicjacji; wejście młodego chłopca w dorosłość i uwolnienie się spod opieki matki, często mające charakter uroczystego obrzędu. [przypis edytorski]

¹⁴⁴podjezdek — określenie młodego, nieujędzonego całkowicie, konia. [przypis edytorski]

¹⁴⁵aliści — jednak, mimo to. [przypis edytorski]

¹⁴⁶zachodowa — dziś popr.: zachodnia. [przypis edytorski]

¹⁴⁷zawieść — zaśpiewać; por. zawodzić. [przypis edytorski]

I słuchali ludzie śpiewania tego, a na wszystkich twarzach wymalowała się moc i nadzieja.

Ale Bożęta, ochłonawszy z pierwszego przestachu, zebrały się w najciemniejszym zakątku Piastowej komory i drżały skulone, właśnie jak drżą liście jesienne, gdy już im opadać pora. Bo z dziada pradziada miały one przepowiedzianą taką pieśń, która przyjdzie od zachodowej strony, a będzie mówiła o wielkim i mocnym Panu, o Panu nieba i ziemi, a gdy ją usłyszą, znak to będzie, że muszą z chaty we świat iść i miejsca jasnym skrzydlatym duchom ustąpić.

Na próżno Rzepicha posypała im maku, nakruszyła słodkiego kołacza. Bożęta, choć głodne, nie wyszły z kąta w komorze, nie spożyły tego daru. Jeden tylko co najstarszy Skrzat uchylił na moment drzwi komory i do świetlicy¹⁴⁸ przez szparę zajrzał. Ale wnet obu rękami oczy zakrył, gdyż od szat wędrowców onych taki blask bił, jakoby samo słońce w świetlicy weszło.

Wiele dni, wiele nocy przesiedziały Bożęta w komorze o chłodzie i głodzie, póki ta wielka jasność nie wygasła i póki nie ucichła pieśń dzwoniąca w powietrzu nad chatą.

Gdy wreszcie odważyły się wyjść na zaproże¹⁴⁹ i chciały gospodarzom po dawnemu służyć, ujrzały Piasta, jako w złocistym płaszczu na powierzchni¹⁵⁰ onej lnianej siermięgi¹⁵¹ wdzianym i w jasnej koronie, na tron, na króla królować szedł, gdzie mu już nie Bożęta, ale rycerze i dworzanie służyć mieli.

Z Rzepichy też się królowa zrobiła, a z Ziemowita małego królewicz. A tak skończył się żywot kmięcy¹⁵² w chacie, a zaczęło się królowanie w zamku.

Bożęta wszakże pilnowały po dawnemu przedzdy¹⁵³, dobytku, pola i pasieki¹⁵⁴, nie chcąc opuścić milej zagrody, gdzie tyle lat szczęśliwie i spokojnie żyły.

Ale nie było już w nich dawnej sprawności i mocy. Stawiał im Piastów szafarz¹⁵⁵ to mleka, to miodu na brzegu ławy, jako Rzepicha czyniła, ale Bożęta nie śmiały do tego jadła iść, bo czuły, że praca ich już nie ta, co dawniej, i pomoc z nich marna. Więc tylko po ziemi zbierały co ze stołu spadło, a tak wychudły, tak szerniały, że zamiast „Bożęta” zaczęli na nie ludzie wołać „Ubożęta”.

Tymczasem po całej krainie rozeszły się echa owej cudnej pieśni, a gdy wieczorowe¹⁵⁶ zorze zapaliły się na zachodniej stronie, w powietrzu zaczynało coś grać i śpiewać jakby liry¹⁵⁷ srebrne, a byli tacy, co i słowa tej pieśni słyszeli.

...Idzie Pan mocny, a wielki...

...Idzie Pan nieba i ziemi...

Ale żeby to słyszeć, trzeba było mieć serce tak czyste jak poranna zorza.

Tak to szumiał, tak to powiadał ów dąb przedwiekowy, a puszcza uciszona słuchała.

VI

Umilkł Koszałek-Opalek, a dzieci też siedziały cicho, bo im się zdało, że w borowych szumach słyszą głos owego dębu prastarego. Po chwili dopiero odezwie się Józik Srokacz.

— A z Bożętami co się zaś stało?

Że jednak Koszałek-Opalek milczał, zadumany o tych dawnych czasach, zaczęły go dzieci ciągnąć za oponczę¹⁵⁸, wołając jedno przez drugie.

— Powiadajcie, Krasnoludku! Powiadajcie! Co się z Bożętami zrobiło?

Ocknął się tedy z zadumania mąż uczony i tak dalej prawił.

¹⁴⁸świetlica — tu: pomieszczenie, pokój jasno oświetlony i służący do spotkań towarzyskich. [przypis edytorski]

¹⁴⁹wyjść na zaproże — wyjść za próg. [przypis edytorski]

¹⁵⁰na powierzchni — na wierzech. [przypis edytorski]

¹⁵¹siermięga — rodzaj płaszcza noszonego dawniej przez ubogich chłopów. [przypis edytorski]

¹⁵²kmięcy — chłopski. [przypis edytorski]

¹⁵³przedzdy — nitka służąca do wyrobu m.in. tkanin. [przypis edytorski]

¹⁵⁴pasieka — ule wraz z pszczołami. [przypis edytorski]

¹⁵⁵szafarz — osoba zarządzająca gospodarstwem, spiżarnią. [przypis edytorski]

¹⁵⁶wieczorowy — dziś w tym znaczeniu: wieczorny. [przypis edytorski]

¹⁵⁷lira — strunowy instrument muzyczny. [przypis edytorski]

¹⁵⁸oponczka — rodzaj płaszcza, z kapturem, bez rękawów, noszonego między XIV a XVII wiekiem. [przypis edytorski]

— Żyły jeszcze Ubożęta po chatach i po wsiach z ludźmi dosyć długo; ale coraz były smutniejsze, coraz słabsze i coraz mniejsze. Więc już i ludzie nie woływali ich tak często ku pomocy. Jeszcze póki Piast żył, nie było im krzywdy i za królowania syna jego, Ziemowita, miały jeszcze Ubożęta kąt swój w każdej chacie. Dopieroż kiedy nastał wnuk onego Ziemowita, Mieszko¹⁵⁹, przyszedł taki ścisk na one ludki, że się za dnia pokazywać bynajmniej nie śmiały, a tylko o zmroku wylaziły z kąta, żeby się czym nie bądź posilić.

Już wtedy matki, idąc do roboty w pole, nie rzucały Ubożętom prosa, iżby opieka nad dziećmi z nich była, ale czyniły znak krzyża nad izbą i szły. To ledwo się drzwi zamknęły, zaraz izba pełna światła, śpiewania i szumu skrzydeł anielskich, i tak już anioły pilnowały dziątek.

Tylko więc co podlejsza robota została się Ubożętom, w stajni, w oborze, w stodole, a w chacie to chyba drzewek nałupać, garnki pomyć i śmiecie do kąta podmieść.

Aż raz, tak stoi w naszych starych księgach, zaczęły dzwony z wież kościelnych bić.

Szedł krajem huk roznośny¹⁶⁰ jako grzmot niebieski, a gdzie doszedł, tam Ubożęta natychmiast wychodziły gromadkami z chat, z wiosek, płacząc i żałośnie żegnając ludzkie siedziby. Za czym rozpierzchły się po borach, po górach, po pustkowiach, gdzie nie dochodzi głos dzwonów.

Odtąd już ich nie widują ludzie, chyba w nocy, a we dnie to chyba dzieci małe obaczyć¹⁶¹ je mogą, jako i wy mnie widzicie. Najwięcej poszło ich w góry Karpaty i tam pilnują skarbów podziemnych. W lasach ich też dosyć jest. A że to zima ciężka bywa w boru¹⁶², zrzuciły sobie opończe i kaptury, najwięcej czerwone, po czym je łatwo jest poznać i z czego poszło ich nowe nazwanie „Krasnoludki¹⁶³”. Mają one i teraz życliwe serce dla ludzi: za trochęjadła, za kropelkę mleka, rade¹⁶⁴ pilnują dobytku dobrego człowieka. Ale gdy głos dzwonów posłyszą, zaraz pod ziemię muszą... Przed wielkim, mocnym Panem... Przed Panem nieba i ziemi...

Kończył właśnie mówić te słowa Koszałek-Opalek, zdjąwszy kaptur z pochylonej ze czią głowy, kiedy od strony lasu dała się słyszeć wrzawa wielu głosów.

Baby to i dzieci wracały z wyprawy na lisa. Powrót ten wszakże nie był tryumfalny. Mądry lis niejedną miał norę, a nim dokopano się pierwszej w boru¹⁶⁵, on drugą czy trzecią wyniósł się w pole, między krzaki tarniny¹⁶⁶, tam się przytulił¹⁶⁷ bez żadnego śladu. Wyrzekały tedy głośno baby na czas zmitrężony¹⁶⁸, dzieci zaś nawoływały hałaśliwie psy, które z okrutnym ujadaniem biegały, węsząc pod lasem.

Podnieśli pastuszkowie głowy na krzyk ów i na owo ujadanie i zapatrzyli się, zasłuchali tak, że o Krasnoludku zapomnieli zgoła¹⁶⁹. Tedy Koszałek-Opalek od ognia wstał, kaptur na głowę naciągnął i zapadłszy w pobliską bruzdę, zniknął w zesłorocznych trawach tak, że ani Zośka, ani Kasia, ani Stacho, ani Józik, ani Kuba, ani Jaśko Krzemieniec nigdy nie wiedzieli na pewno, czy to wszystko śniło im się tylko, czy też naprawdę Krasnoludek u ogniska w polu z nimi siedział i bajkę im cudną powiadał.

VII

Tymczasem Koszałek-Opalek chyłkiem się ku borowi przebrawszy¹⁷⁰, szedł leśną gęstwiną prawie że w zupełnym pomroku. Bo choć dzień jasny był jeszcze na świecie, tu przecież padał cień tak głęboki od jodeł i sosen, iż trudno było ścieżynę obaczyć.

Szedł tak Koszałek-Opalek godzinę może, może więcej. Już mu się ta podróż przykrzyła, a i głód ponownie dokuczać zaczął, kiedy potknąwszy się nagle, wpadł w dosyć głęboką jamę.

¹⁵⁹Mieszko — Mieszko I (ok. 935–992) z dynastii Piastów, książę polski, pierwszy historyczny władca Polski od ok. 960 r. W roku 966 przyjął chrzest i rozpoczął chrystianizację państwa. [przypis edytorski]

¹⁶⁰roznośny — słyszany daleko, głośny, potężny. [przypis edytorski]

¹⁶¹obaczyć — zobaczyć, spostrzec, zauważyć. [przypis edytorski]

¹⁶²w boru — dziś popr. forma: Mc., lp.: w borze. [przypis edytorski]

¹⁶³krasnoludki — krasny ludek, krasny (daw.): jaskrawoczerwony. [przypis edytorski]

¹⁶⁴rade — z ochotą, chętnie. [przypis edytorski]

¹⁶⁵w boru — dziś popr. forma: Mc., lp.: w borze. [przypis edytorski]

¹⁶⁶tarnina — krzew ciernisty, rodzaj dzikiej śliwy. [przypis edytorski]

¹⁶⁷przytulił się (daw.) — ukryć się. [przypis edytorski]

¹⁶⁸zmitrężyć — zmarnować. [przypis edytorski]

¹⁶⁹zgoła — zupełnie, całkiem, wcale. [przypis edytorski]

¹⁷⁰przebrać się (daw.) — przejść, dostać się. [przypis edytorski]

W jamie tej mieszkał lis Sadelko, sławny na całą okolicę łapikura; ten sam właśnie, na którego baby urządziły ową niefortunną wyprawę.

Siedział on właśnie w kącie swej komory i kończył ogryzać tłustego kapłona¹⁷¹, którego pióra leżały rozrzucone tu i ówdzie po jamie.

Kiedy Sadelko ujrzał wpadającego Koszałka, natychmiast przerwał ucztę, grzebnął łapą raz, grzebnął drugi, w zrobiony naprędce dołek rzucił kości, nakrył je ziemią i patrzy.

Koszałek-Opalek wydał mu się bardzo śmieszny, gdy tak wywijając w powietrzu koziołki do jamy wpadał, ale chytry Sadelko nie okazał tego po sobie i skromnie spuściwszy ogon, do gościa podszedł.

— Pan dobrodziej — rzekł słodko — pomylił się co do drzwi, jak widzę!

— W istocie — odparł Koszałek-Opalek. — Ciemno tu trochę i nie zauważyłem właściwego wejścia. Mam przy tym oczy osłabione ustawiczną pracą nad moim wielkim dziełem historycznym.

— Ach! — zakrzyknie na to Sadelko z zapalem. — Mam więc zaszczyt powitać uczonego i kolegę! I moje życie upływa na grzebaniu w księgach! I ja piszę wielkie dzieło o rozwoju hodowli kur i gołębi po wsiach, podaję nawet projekty nowego sposobu budowania kurników dla drobiu. Oto pióra, którymi się posługuję w mej pracy.

Tu skromnym gestem wskazał rozrzucone po kątach pióra świeżo zduszonego kapłona.

Zdumiał się uczony Koszałek-Opalek.

Jeśli on jednym jedynym piórem szarej gęsi tak wielką zdobył sławę u swego narodu, jakże sławnym musi być ten, który całe pęki tak świetnych i złocistych piór zużył!

Ale Sadelko zbliżył się do niego i rzekł:

— A ty, kochany panie i kolego, skąd masz to piękne pióro i gdzie przebywa to lubie stworzenie, z którego ono pochodzi? Rad bym z nim zabrać jak najbliższą znajomość.

— Pióro to — odrzekł Koszałek-Opalek — pochodzi ze skrzydła gęsi, którą pasie razem z całym stadkiem sierotka Marysia.

— Z całym stadkiem? — powtórzył zachwycony Sadelko. — I powiadasz, kochany kolego, że je pasie mała sierotka? Mała sierotka, która zapewne dać sobie rady ze stadkiem tym nie może? O, jakżebym jej chętnie dopomógł! Jakże chętnie wyręczyłbym w pracy tę interesującą, biedną sierotkę! Trzeba ci wiedzieć, kochany kolego, że serce mam litościwie bardzo, bardzo! Po prostu tak miękkie jak masło majowe!

Tu uderzył się łapą w piersi na znak szczerości słów swoich, a zbliżywszy się jeszcze bardziej do uczonego Koszałka-Opalka, pióro owo gęsie obwąchiwał przez chwilę, po czym, otarłszy oczy, rzekł:

— Nie dziw się, kochany kolego, mojemu wzruszeniu! Czuję w tej chwili jakby objawienie moich przeznaczeń: nawracać zbłąkane gąski to powołanie moje. Dopomagać w pasieniu ich sierotkom to wielki cel mego życia!

I natychmiast, podniósłszy w górę obie przednie łapy, zawołał:

— O wy, niewinne istoty! O wy, słodkie, miłe stworzenia! Cały się odtąd poświęcę na usługi wasze!

To powiedziawszy, zaraz ku wyjściu się obrócił i szedł z jamy precz, a za nim długim, ciemnym korytarzem postępował uczony Koszałek-Opalek.

Uszli już kawałek drogi razem, kiedy się lis obrócił i rzekł:

— A nie zapomnij kochany panie i kolego, zapisać dzisiejszego spotkania w swej szacownej księdze. Tylko żadnych pochwał, żadnych kadzidel dla mnie! Napisz po prostu, żeś spotkał wielkiego przyjaciela ludzkości, nazwiskiem Sadelko (o nazwisku nie zapomnij, proszę), wielkiego uczonego, autora dzieł wielu, słowem, lisa całkiem wyjątkowej natury, godnego najwyższego zaufania tak pastuszków gęsi, jak i wszystkich właścicieli kur i kaczek. Rozumiesz, kochany kolego, że wrodzona skromność nie pozwala mi rozszerzać się zbytnio o własnych przymiotach; poprzestaję tedy na krótkiej wzmiance, zostawiając resztę domyślności twojej.

Uścisnęli się jak bracia i szli dalej.

¹⁷¹kapłon — wykastrowany, młody kogut. [przypis edytorski]

A już poczęła się do podziemia sączyć jasność coraz żywsza i coraz rumieńsza¹⁷², i coraz większe ciepło przenikało z wierzchu.

Aż kiedy przyszli do miejsca, w którym pod pnem wydrążonym wyjście było na świat, dał lis susa i krzyknąwszy towarzyszowi „Do widzenia!” — znikł w gęstych zaroślach.

Owionęła Koszałka-Opalka woń mchów wilgotnych i świeżo wyklutej trawy, więc czując, że mu się w głowie kręci, siadł na zeszlórocznej szyszce i wypoczywał chwilę przed dalszą podróżą, uradowany, iż z tak zacnym zwierzem los mu się poznać dozwolił.

VIII

Kiedy tak uczony Koszałek-Opalek na szyszce siedzi, spojrzy — idzie chłop.

Siekiera na ramieniu, półkożuszek na grzbiecie, łapcie¹⁷³, czapka magierka¹⁷⁴, torba parciana na sznurku, ot, drwał taki. Do boru idzie, po niebie się rozgląda, wesoło mu — widać — bo gwizdże.

Myśli Koszałek:

„A choćbym tak chłopca tego spytał, czy już wiosna przyszła?”

Ale się nadął wielką pychą ze swojej mądrości i rzecze sam do siebie:

„Nie przystoi to uczonemu mężowi od chłopca rozumu pożyczać”.

A właśnie drwał mimo¹⁷⁵ niego szedł. Spojrzał jakoś w bok i widzi, że na szyszce coś sterczy, a nadęte takie, że aż okrągłe. Myślał, że to purchawka¹⁷⁶ i trąciwszy nogą minął. Ale choć łapiec drwała mało co go tknął, wywrócił się uczony Koszałek-Opalek i razem z szyszką potoczył gdzieś w dołek. Szczęście jeszcze, że kałamarz¹⁷⁷ był tego¹⁷⁸ przytkany i mocny.

Zatrzymawszy się w dołku, uczony kronikarz siadł, pomacał potłuczone żebra, a widząc, iż są całe, skrzywił się i splunął.

— Tfu! I z przypadkiem takim! Cham przebrzydły! A ja się z tym prostakiem w rozmowę chciałem wdawać! Otóż bym się wybrał! Inaczej się do tego wziąć trzeba.

Tu zaczął po długim nosie palcem trzeć i myśleć. Naraz uderzył się w czoło i rzekł:

— Jakoż mam wiedzieć, czy wiosna przyszła, czy nie przyszła, kiedy jej drogi przez świat nie przemierzyl¹⁷⁹!

I zaraz pilnie oglądając się zaczął, z czego by sobie kulę ziemską mógł uczynić i drogę wiosny na niej przemierzyć.

Z nagle spojrzy w bok, aż tu idzie jeź ścieżyną: kolce nastawił, pyszczek wysunął, niesie jabłko. Ucieszył się bardzo Koszałek-Opalek i grzecznie jeża powitawszy, o to jabłko prosił. Jeź się zląkł, co za mały człowieczek taki, a że sumienie miał nieczyste, bo to jabłko jednej gospodyni we wsi porwał nocą i do swojej jamki niósł, więc co prędzej uciekał, a zwinąwszy się w kłębek, jak piłka z górki się stoczył.

— Stój! Stój! Czekaj! — krzyczy za nim Koszałek-Opalek. — Ja tylko drogę wiosny na tym jabłku przemierzę i zaraz ci je oddam.

Ale jeź w mgłę gęstej już zniknął.

— A to głupie zwierzę! — rzekł do siebie Koszałek-Opalek — Uciekł mi razem z taką piękną ziemią. Co ja teraz zrobię? Ha, trzeba postarać się o inną kulę ziemską.

Szedł więc znowu, skacząc przez kamienie i rowy.

Niebawem znalazł bryłkę wapna, gałkę z niej ukręcił, wydźwigał ją na pobliską górkę i ździebelkiem igliwia opadłego z jodły zaczął po gałce owej rysować łądy, morza, góry, rzeki, aż narysował, het precz, świat cały i nałożywszy na nos wielkie okulary, dróg wiosny na nim szukał.

Ale już z górki mgła spadła w dolinę, chwilę majaczyła nad nią, niby biała chusta, po-

Strój, Chłop

Pycha, Chłop, Pozycja społeczna

Wieczór

¹⁷²rumieńszy — dziś: bardziej rumiany. [przypis edytorski]

¹⁷³łapiec (daw.) — but zrobiony (wyplatany) z лыka (tj. znajdującej się pod korą tkanki drzew i krzewów), słomy, itp. [przypis edytorski]

¹⁷⁴czapka magierka — czapka węgierska, zwana później „batorówką” (ponieważ największą popularnością cieszyła się za czasów panowania Stefana Batorogo); okrągła lub kwadratowa czapka bez daszka, obszyta często dookoła pasem futra, czyli tzw. barankiem. [przypis edytorski]

¹⁷⁵mimo — tu: obok. [przypis edytorski]

¹⁷⁶purchawka — rodzaj grzyba. [przypis edytorski]

¹⁷⁷kałamarz — naczynie do przechowywania atramentu. [przypis edytorski]

¹⁷⁸tęgo — tu: mocno. [przypis edytorski]

¹⁷⁹przemierzyć — tu: wymierzyć, wyliczyć. [przypis edytorski]

włókła ścianę leśną modrym¹⁸⁰, lekuchnym oparem, aż rozeszła się wreszcie po jarach¹⁸¹, a łąki i pola, gaje i dąbrowy stanęły widne w złotym świetle słońca.

A wtedy od południowego stoku wzgórza wyszła piękna dziewica, trzymając ręce wzniesione nad ziemią i błogosławiące. Bosa szła, a spod jej stópek błyskały bratki i stokrocie¹⁸²; cicha szła, a dokoła niej dźwięczały pieśni ptasze i trzepoty skrzydeł; ciemna była na twarzy, jak ciemna jest świeżo zorana ziemia, a gdzie przeszła, budziły się tęcze i kolory; oczy spuszczone miała, a spod jej rzęsów¹⁸³ biły modre blaski.

To była wiosna.

Szła tak blisko Koszałka-Opałka, że go trąciła jej lniana szatka, ciepłym tchem wiatru owionięta; i tuż przy nim zapachniały fikołki, przytulone równianką¹⁸⁴ do jej jasnych włosów. Ale uczony kronikarz tak był zajęty obliczaniem: jak, kiedy i którędy wiosna ma przybyć na świat — że zgoła jej przejścia nie widział. Pociągnął tylko długim nosem woń słodką, ulotną i pochylony nad swą wielką księgą, pilnie zapisywał to wszystko, co mu z rachunku wypadło.

Z rachunku wypadło mu to, że wiosna wcale na świat już nie przyjdzie. Że drogę zgubiła, za morzem została i do tej krainy nie trafi. Wypadło mu z rachunku, że skowronki i słowiki śpiewać nie będą, bo całkiem zachrypiły, że krakanie wron będzie odtąd jedyną pieśnią na świecie, że wszystkie nasionka kwiatów wicher uniósł w niezmierzone przepaście, że nie zakwitnie ani róża, ani lilia, ani jabłoń polna. Wypadło mu i to także z rachunku, że zorza zgasła, że słońce na nic szerniało, że dni zamienią się w noc, a pola, zamiast traw i zbóż, pokryją wieczne śniegi.

Pisał właśnie te słowa, otaczając się kłębam dymu z wielkiej swojej fajki, nadęty pychą, iż taki mędrzec z niego jest i taki prorok, kiedy nadleciały nad to wzgórze trzy ogromne, czarno-złociste, kosmate bąki i nuż się ścigać w modrym powietrzu, obrawszy sobie za cel i za metę lśniącą łysinę Koszałka-Opałka. Już ją obleciały raz, drugi i trzeci, hucząc donośnym basem, a jeszcze ich, zagłębiany w księdze swej, uczony nie słyszał.

Wtem, gdy właśnie kropkę na końcu wróżby swej stawiał, paf go coś w łysinę raz! paf drugi! paf trzeci, czwarty, dziesiąty!...

Krzyknął Koszałek-Opalek wielkim głosem, myśląc, że się świat wali, wypuścił fajkę z zębów, rzucił pióro i w stronę uskoczył, obalając¹⁸⁵ w skoku tym na szacowną księgę wielki swój kałamarz¹⁸⁶.

Polowały się czarne strugi wprost na świeżo zapisane karty; Koszałek-Opalek skamieniał prawie.

Na nic proroctwa jego! Na nic obliczenia!...

Cała księga zalana rzeką atramentu.

Co zrobi teraz? Z czym do króla wróci?...

Tak mądrze, tak pięknie obrachował wszystko — i wszystko na nic!

Załamał ręce nieszczęsny kronikarz, bo z nagłego przestachu cała go mądrość opuściła. Teraz już naprawdę nie wiedział — czy wiosna przyszła, czy nie przyszła?...

Stał tak do południa, stał do wieczora.

Wskroś zachodniej zorzy zaczęły przeświecać gwiazdy, woń kwiatów biła z pól i łąk, piękna dziewica dochodziła już do skraju lasu, a pod jej stopką bosą zakwitła pierwsza konwalia.

WYPRAWA PODZIOMKA

I

U Krasnoludków tymczasem zapasy pożywienia tak się wyczerpały w Kryształowej Grocie, że na jednego Krasnoludka dawano na dzień całe trzy ziarenka grochu. Przychodziło stąd oczywiście do różnych kłótni i do bójek nawet, jak zwykle bywa tam, gdzie jest i głodno, i chłodno.

¹⁸⁰modry — ciemnoniebieski. [przypis edytorski]

¹⁸¹jar — dolina erozyjna, wąwóz. [przypis edytorski]

¹⁸²stokrocie — dziś: stokrotki. [przypis edytorski]

¹⁸³rzęsów — dziś popr. forma: D. lm.: rzęs. [przypis edytorski]

¹⁸⁴równianka (daw.) — wianek; wiązanka, bukiet. [przypis edytorski]

¹⁸⁵obalać — przewracać kogoś lub coś. [przypis edytorski]

¹⁸⁶kałamarz — naczynie do przechowywania atramentu. [przypis edytorski]

Nie było dnia, żeby w grocie nie zrobiła się jakaś awantura.

To Biedronek z Żagiewką się poczubił, to Pietrzyk z Kozubkiem, to Słomiaczek z Purchawką, to znów wszyscy razem, póki Mikuła i Pakuła, co w grocie strażnikami byli, nie zabrali całej kompanii do kozy¹⁸⁷.

Ale najbardziej hałasował i przykrzył sobie te ciężkie czasy Podziomek. Jadł za czterech, a ciągle narzekał, że głodny.

Ten Podziomek miał niegdyś osobliwy przypadek.

Trzeba wiedzieć, że Krasnoludki nie zawsze pod ziemią siedzą. Chętnie mieszkają we wsi, to pod zapieckiem¹⁸⁸, to pod progiem chaty, a gdzie gospodyni niedbała, gdzie garnki nienakryte, łupiny niewymiecione, przędza¹⁸⁹ byle gdzie leży, ser niewyciśnięty w porę, pomyje niewylane, drób niepoliczony — to figlarze Krasnoludki much natopią w barszczu, śmiecie z kątów na środek izby wymiotą, twarogu ujedzą, nici na motowidle¹⁹⁰ splączą, kury z kojca wypuszczą, cebrzyk¹⁹¹ przewrócą — co mogą, to napsocą, i dalej pod zapiecek!

Kiedy gospodyni dzieciątko w kolebce zostawi, a sama na plotki do sąsiadek bieży¹⁹², zaraz Krasnoludki dziecko takie zamienią, swoje podrzucą, a to chwycą, u siebie wychowają i służyć sobie każą.

Taki podrzucony Krasnoludek nie rośnie, tylko mu głowa coraz większa i cięższa się robi, a tak jest łakomy, że go niczym nasycić nie można.

Miała raz jedna baba we wsi małego Jaśka. Śliczny był chłopaczek.

Włoski jak lenek¹⁹³, oczęta jak chabry, ustka jak poziomka. A zdrow był i wesoły niby rybka w wodzie. Już to musiało mu coś bardzo dolegać, jeśli zapłakał czasem; a choć dopiero pół roku żył na świecie, uśmiechał się do matki, wyciągał rączyny i tak się trzepotał jak ptaszek.

Ale matka rzadko kiedy przy nim posiedziała, tylko raz w raz do sąsiadek na gawędy biegła. Tu stanie, tam siądzie, a jak się zagada, to i o garnkach niepomytych, i o chustach niepopranych, o wszystkim przy owym gadaniu zapomni, nawet o Jaśku.

Wpadły raz Krasnoludki do izby, patrzą: drzwi otwarte, gospodyni nie ma, prosięta po kątach ryją, a dziecko w kołysce płacze.

Zaraz je chwycili, do swego podziemia zanieśli, a swego Podziomka, brodę mu pięknie zgoliwszy, w kolebkę włożyli.

Przychodzi matka, patrzy, co za dziecko takie? Głowa jak dynia, twarz pomarszczona, oczy na wierzchu, a nogi krótkie jakby u kaczącia.

Przełękła się baba.

— Tfu! Na psa urok! — mówi i oczy przeciera, bo myśli, że jej się tak tylko wydaje.

A ten jak nie wrzaśnie:

— Jeść!

— Jaśku! — mówi matka — Jaśku! — a on patrzy tylko na nią spode łba i krzyczy: „jeść i jeść!”. Nakarmiła go, ukolysała, myśli: spać będzie. Ale gdzie tam! Ledwie baba na krok od kołyski, ten w krzyk: „jeść i jeść!”.

Było tego do wieczora jeszcze z dziesięć razy. Zachodzi baba w głowę, co się dziecku stało, że taki nienajadek¹⁹⁴ z niego, ale się domyśleć nie może. Włożyła mu w jedną rękę kawał chleba, w drugą marchew — no, usnął jakoś.

Ale nazajutrz, skoro świt, to samo: jeść i jeść!

„A czy cię wilk ślepiami obświecił, że się też najeść nie możesz!” — myśli baba, karmiąc go, a precz się dziwuje, co za odmiana taka! Toć ten Jaśko dotąd jadł tyle, że i za wróbelka nie pojadł, a teraz głodny ciągle.

¹⁸⁷koza (pot.) — kara aresztu, wiezienia. [przypis edytorski]

¹⁸⁸zapiecek — w dawnych wiejskich domach miejsce za piecem lub na piecu. Były to przeważnie duże piece kaflowe, czasami budowane z cegły, na których również gotowano posiłki. [przypis edytorski]

¹⁸⁹przędza — nitka służąca do wyrobu m.in. tkanin. [przypis edytorski]

¹⁹⁰motowidło — urządzenie służące do zwijania nici w motki. [przypis edytorski]

¹⁹¹cebrzyk — zdr. od: *ceber*; duże, drewniane naczynie z klepek, podobne do wiadra, najczęściej o dwóch uchach. [przypis edytorski]

¹⁹²bieżyć (daw.) — zmierzać, iść. [przypis edytorski]

¹⁹³lenek — zdrobn. od: len. [przypis edytorski]

¹⁹⁴nienajadek — niemogący się najeść do syta; przeciwieństwo: *niejadek*. [przypis edytorski]

Nic, tylko przy kołysce stój i do gąbki¹⁹⁵ mu podawaj. Łyka jak stary, wytrzeszcza oczy jak żaba, ze wszystkim inszy¹⁹⁶, jakby nie ten sam.

Przeszło tak kilka dni, przeszedł tydzień. Aż tu widzi baba, że co w garnku zostawi, czy klusków, czy grochu, a wyjdzie z izby, to zaraz jej wszystko ktoś pozjada.

— Co takiego się tu dzieje? — mówi baba i aż w głowę od dziwu zachodzi.

Myślała, że kot. Obiła kota, do komory go zamknęła — poszła. Wraca, a tu garnki puste, rynka¹⁹⁷ wylizana, z okrasy¹⁹⁸ nic nie zostało.

Idzie do komory, patrzy: kot siedzi, jak siedział, a miauczy okrutnie, bo mu aż boki wpadły, taki głodny. Widzi baba, że nie kot, więc Kruczek chyba!

A miała przy chałupie czarnego psiaka, co się Kruczek wabił. Nuż go okładać kijem. Psiak skomli, bo mu się krzywda dzieje: ból w kościach nieznośny, sień zamknięta, uciec nie ma kędy¹⁹⁹, a baba co go grzotnie, to krzyczy: „A nie rusz! A wara!”. Kręci się Kruczek, piszczy, rad by się w ziemię schować, aż się baba zmachała i kij cisnęła. Tak dopiero Kruczek niebożę ogon pod siebie, a skomląc okrutnie, do obórki się powlókł — i tam obite boki lizał do wieczora.

Nazajutrz baba i kota, i Kruczka w komorze zamyka, garnki w piec wstawia i do sąsiadki idzie.

Posiedziała trochę u sąsiadki, pogadała, wraca, a tu sądny dzień w chałupie!

Kot z psem drą się w komorze tak, że aż sierść pod pułapem lata, a w izbie piec otwarty, garnki próżne²⁰⁰, rynka wylizana z omasty, jakby ją kto umył, a dzieciak w kołysce krzyczy, aż się rozlega!

Chwyciła się baba za głowę z wielkiego frasunku²⁰¹, ale ją zaraz potem złość wzięła, więc tylko pięść o pięść trzasnąwszy, mówi:

— Czekażże, zła psoto! Już ja cię upatrzę!

I cała w myślach do kołyski podeszła, bo ów podrzutek darł się wniebogłoso.

Karmi go biedne matczysko, a lży jej kapią z oczu, gdy na dziecko spojrzy: tak jej się Jaśko odmienił! Dawniej z nim przed chatą siadała na progu, a kto przeszedł, to chwalił, jako że takiego dziecka daleko było szukać.

Teraz go ludziom pokazać nie śmie, takie się zrobiło poczarne straszidło.

Nie uśmiechnie się, nie zagwarzy, rączek do matczynych koralu nie wyciągnie, tylko leży odęte, namarszczone, łyse, jakby co starego.

Rość też nie rośnie, tylko ta głowa wielka i ciężka sterczy mu jak dynia.

Istna pokraka!

Już mu i urok odczyniała²⁰², trzy węgielki żarzące, trzy kruszyny chleba na wodę rzucając; już go i w hebdzie²⁰³ kąpała, które to ziele od złych oczu bardzo jest pomocne; już go i bażkami z kwietniowej palmy okadzała, i wiórzyskiem z wypróchniałej wierzby, co na rozstaju rosła — nic nie pomogło.

A tu teraz w dodatku taka utrata²⁰⁴! Nagotuje jądła, jakby na dwóch chłopów, a wychyli się z izby, to i na nią jedną w garnku nie zostanie.

— Dzieciak jak dzieciak — mówiła rozżalona kobieta. — Wola i dopust Boży! Ale co tego wyjadania, to nie daruję! Żeby nie wiedzieć co — nie daruję!

II

Nazajutrz nagotowała baba garnek kapusty, nagotowała garnek grochu, zasmażyła godny kęs słoniny, wstawiła to wszystko w piec, zamknęła, kota i Kruczka wzięła z sobą, nakarmiła dziecko i poszła.

Nie poszła jednak daleko, tylko za węglem²⁰⁵ stanęła i przez szybkę patrzy.

¹⁹⁵gąbka — zdr. od: gęba; buzia. [przypis edytorski]

¹⁹⁶inszy — inny. [przypis edytorski]

¹⁹⁷rynka (reg.) — mały rondelek. [przypis edytorski]

¹⁹⁸okrasy — tłuszcz dodawany do potrawy. [przypis edytorski]

¹⁹⁹kędy (daw.) — któreś, gdzie. [przypis edytorski]

²⁰⁰próżny (daw.) — pusty. [przypis edytorski]

²⁰¹frasunek (daw.) — zmartwienie. [przypis edytorski]

²⁰²urok odczynić — próbować zdjąć z kogoś lub czegoś urok, złe czary. [przypis edytorski]

²⁰³hebd — dziki bez, wykorzystywany w lecznictwie, zastosowanie zewnętrzne; u ludzi jego spożycie grozi zatruciem. [przypis edytorski]

²⁰⁴utrata (starop.) — koszt, rozrzutność. [przypis edytorski]

²⁰⁵węgiel — róg, narożnik. [przypis edytorski]

Patrzy, aż tu się podnosi z pościółki²⁰⁶ ów odmieniec i w kołysce siadłszy, rozgląda się po izbie, czy w niej kogo nie ma. Patrzy baba dalej, a ów się z kołyski gramoli i — prosto do pieca! Przyszedł, drzwiczki otworzył, pociągnął mile nosem, bo mu zapachniały skwarki w rynce²⁰⁷, i dalej łyżki szukać. A łyżki były zatknięte w łyżniku²⁰⁸.

Źle mu było sięgać, wlaź na skrzynkę i dopiero co największą wybrawszy, nuż do garnków owych. Wyciągnął z pieca kapustę, słoniną okrasił, grochu dokłada, a je — aż mu się uszy trzęsą.

Struchlała baba na to widowisko, klasnęła w ręce i nuż do sąsiadki po radę.

Przybieżały²⁰⁹ obie pędem, patrzą, w garnkach już mało co, a ów aż sapie, a jeść nie ustaje.

Wyjadł kapustę, wyjadł groch do czysta, łyżką w puste dno stuknął, przechylił rynkę, wylizał co zbyło²¹⁰ okraszy, w piec garnki wstawił, chodzi po izbie jak stary i po kątach patrzy.

Baba tylko zęby ścisła, ale nic.

Chodzi ów, patrzy, znalazł jaje, co je kokoszka²¹¹ pod kobiałką²¹² zniosła.

Nuż oną wielką głową kręcić, a dziwować się owemu jajui.

— Siedemdziesiąt i siedem lat żyję — powiada — a jeszcze też takiej beczki bez obręczy nie widział!

Zaraz sąsiadka poznała po tych słowach, że to jest Krasnoludek.

— Nie ma co — mówi — tylko Boga na pomoc wezwać, tęgą wić brzożową wyciąć, tego odmienca na leśne jabłko zbić i na śmietnisko cisnąć. Jak będzie na śmietnisku wrzeszczał, to Krasnoludki dziecko prawe²¹³ odniosą, a tego nietwora zabiorą sobie!

Trafiło to babie do serca. Jakże nie skoczy do brzeziny²¹⁴, jak nie wylamie jedną witkę²¹⁵, jak nie wpadnie do izby, jak nie chwyci podrzutka, jak go nie zacznie bić!

— Za moje jadlo... za mego Jaśka... za moją szkodę... masz... masz... masz!...

Krzyczy ów, aż go w niebie słyhać, a baba nie ustaje, tylko ćwicz²¹⁶.

A mieszkała w trzeciej chacie Kukulina, wdowa, z małą córuchną Marysią.

Trzeba, że na tę chwilę wzięła owa wdowa dziewczuszkę swoją na ręce i szła plec²¹⁷ na dworskie pole.

Słyszy wrzask nieludzki u sąsiadki, więc stanęła i myśli:

— Juźci nie co, tylko biją kogoś. Trzeba iść bronić.

A tuż i jej dziecina, co jeszcze mówić nie umiała, kwilić zaczęła z żalu, że się to komuś krzywda i ból taki dzieje.

Spojrzała Kukulina ku drodze, spojrzała ku słońcu, że już podbiegło w górę, żal jej było czas tracić, jako że robotna²¹⁸ była bardzo, ale przecież litość przemogła. Idzie tedy do sąsiadki, a tu drzwi zamknięte.

— Sąsiadko! — woła. — A któż to tam tak krzyczy?

A baba:

— Nie wasza w tym rzecz! Idźcie swoją drogą!

Więc Kukulina:

— Sąsiadko! — woła znowu. — Juźci ani chybi, tylko swojego Jaśka bijecie. Folgujcie²¹⁹ mu, boć to małe jeszcze!

A baba:

— Taki on mój, odmieniec, jak i ten zły wiatr, co po polu lata!

— Choćby i nie wasz był, folgujcie, bo ciężko tego krzyku słyhać!

²⁰⁶pościółka — pościel. [przypis edytorski]

²⁰⁷rynka (reg.) — mały ronderek. [przypis edytorski]

²⁰⁸łyżnik — drewniana półka na łyżki. [przypis edytorski]

²⁰⁹przybieżeć (daw.) — przyjść, przybiec. [przypis edytorski]

²¹⁰zbywać (daw.) — tu: zostawać; por. o nadwyżce czegoś: zbytek luksusu, zbytek jedzenia. [przypis edytorski]

²¹¹kokoszka — kura, kwoka. [przypis edytorski]

²¹²kobiałka — nieduży koszyk. [przypis edytorski]

²¹³prawy — prawowity, właściwy. [przypis edytorski]

²¹⁴brzezina (pot.) — brzoza. [przypis edytorski]

²¹⁵witka — cienka gałązka. [przypis edytorski]

²¹⁶ćwicz — tu: bić. [przypis edytorski]

²¹⁷pleć — usuwać chwasty rosnące pomiędzy uprawianymi roślinami. [przypis edytorski]

²¹⁸robotny (pot.) — pracowity. [przypis edytorski]

²¹⁹folgować (daw.) — zlagodzić swoje zachowanie względem kogoś, czegoś. [przypis edytorski]

A już i Marysia coraz rzewniej płakać zaczynała.

Więc baba w złości:

— Widzicie ją, jaka miłosierna!... Jaką się to opiekunką obrała! Ruszaj, skądś przyszła, a do cudzych drzwi nosa nie wtykaj, bo ci przytną razem i z tą piszczką²²⁰ twoją!

Przykro było Kukulinie taką odprawę wziąć; ale że w chałupie ucichło, więc myśli:

„Niech tam, udobrucha się ona. Mało co człowiek w złości powie, a tego mu pamiętać nie trza. Dobrze, że już cicho”.

I poszła.

Ale i Krasnoludki usłyszały krzyk Podziomka swego, więc mówią:

— Żle! Nie ma co, trza iść na ratunek.

Nie minął pacierz, a tu w chałupie dziwo! Wysuwają się spod pieca malusieńkie człoweczki w żółtych i w zielonych opończach²²¹, czerwoną czapeczkę trzyma każdy w ręku, nisko się babie kłania i prosi, żeby tego ich towarzysza puściła wolno, a oni jej talarów²²² w zapaskę²²³ nasypią, ile tylko strzyma²²⁴.

Już babie serce zmiękło, kiedy o talarach posłyszała, aleć sąsiadka krzyknie jej nad uchem:

— Nie puszczaj go z dobrej woli, kumo²²⁵, jeśli w Boga wierzysz, bo ci twego chłopaka nie oddadzą, a talary to prawie próchno i tyle!

Więc baba:

— Fora ze dwora! Chłopaka mego oddajcie, a waszych talarów nie chcę! Umykaj, jeden z drugim, bo się całej kompanii dostanie!

Stuliły uszy krasnoludki. Jeden za drugim myk pod piec. A baba Podziomka za kark i na śmietnisko.

Wrzasnął Podziomek jak kociak, kiedy go z ręki kto na ziemię puści — nie tyle z bólu, ile ze strachu, bo nie wiedział, co z nim tutaj będzie.

Aż się tu na ona chwilę obejrzy Kukulina ku chacie. Patrzy, leży ów nieborak na śmieciach i płacze. Więc się zaraz do niego wróciła, oczy mu z łez otarła, mile do niego zagadała, chleba mu kawałek ze swego śniadania ułamała, w rękę mu wetknęła, przygarść²²⁶ trawki zielonej urwała, sucho mu, czysto podesłała, a widząc, że słońce w górę szło, wyszukała nad rowem wielki liść łopianu i jakby namiotkiem od skwaru go zakryła.

Spojrzał wdzięcznie na wdowę Podziomek, a widząc, iż Marychna klaszcze w rączynny z uciechy, że on tak sobie schludnie na tej trawce i pod tym liściem leży, uśmiechnął się do niej mile, uczuł wielką słodycz w sercu, wielką rzewność²²⁷ i wielką wdzięczność razem.

— Daj Bóg odplacić! — szepnął sam do siebie, gdy Kukulina z dzieckiem na rękę odeszła.

Rada była wziąć go²²⁸ z sobą, ale nie śmiała... Toć on matkę ma, a matka, wiadome rzeczy, choć i skarci, i różgą przetrzepie, zaś znów utuli i w ramiona weźmie...

Tak myślała Kukulina, nie wiedząc, że Krasnoludki dziecko babie zamieniły i że to nie jej własne, tylko podrzucone.

Tak przeszedł dzień. Wieczorem wyszła baba patrzeć, co się stało, a tu Podziomka ani śladu, a pod progiem leży Jaśko: włoski jak lenek, oczęta jak chabry, ustka jak poziomka leśna!

Krasnoludki to odniosły go babie, a swego na powrót zabrały.

Dobro

Matka

²²⁰ *piszczka* — tu: określenie płaczącej dziewczynki. [przypis edytorski]

²²¹ *opończa* — rodzaj płaszczka, z kapturem, bez rękawów, noszonego między XIV a XVII wiekiem. [przypis edytorski]

²²² *talár* — srebrna moneta. [przypis edytorski]

²²³ *zapaska* — duży fartuch noszony dawniej przez wiejskie kobiety. [przypis edytorski]

²²⁴ *strzymać* — utrzymać, wytrzymać; tu: pomieścić. [przypis edytorski]

²²⁵ *kuma* (daw. pot.) — przyjaciółka, koleżanka. [przypis edytorski]

²²⁶ *przygarść* (daw.) — mała ilość czegoś. [przypis edytorski]

²²⁷ *rzewność* — smutek, tęsknota. [przypis edytorski]

²²⁸ *rada była wziąć* — była skłonna, chętna wziąć. [przypis edytorski]

Dopieroż radość była i uciecha! Nasmażyła baba jajecznicy coś z dziesięciu²²⁹ jaj, zaprosiła sąsiadkę na nią, jeszcze i kukielkę²³⁰ pod popiołem upiekła — tak jej dziękowała.

Wyrósł potem ten Jaśko na słusznego chłopca, ale zawsze dziki był, od ludzi uciekał, po lasach i po górach się włóczył, a precz powiadał, jakie to on skarby, jakie dziwy w tych ludków pod ziemią widział. Ludzie go też za głupiego mieli, a tej mowie bynajmniej nie wierzyli; i tak zostało.

Tymczasem Podziomek prędko się z bólu wylizał. Krasnoludki znają różne zioła i cudowne maści. Jakoż go zaczęły okładać, nakadzać, smarować, to pokrzykiem²³¹, to komarzym sadłem, to pajęczą żółcią, tak go i wyleczyli.

Król Błystek lubił Podziomka tego, w łasce swojej go miał i litościwym okiem patrzył na wiecznie głodnego.

I Podziomek bardzo też króla miłował i często siadywał u nóg królewskich, to własnym oddechem rozgrzewając mu zziębnięte nogi, to piosenki na fujarce grając, od których jakby ciepłej nieco czyniło się w Kryształowej Grocie.

Ale kiedy o żywność chodziło, zapominał Podziomek o wszystkim, chleb tylko na myśli mając, a do miski i łyżki nikomu nie dając przystępu przed sobą. Gdy mu się kto w tym przeciwiał²³², wtedy w srogą złość wpadał i gotów był sam przeciw całej drużynie stanąć.

Jednego dnia robi się okrutny hałas.

Podziomek napadł szafarza²³³, iż mu ten, jako i inszym²³⁴, tylko trzy ziarenka grochu na cały dzień dał, i nie dość, że go poturbował srodze, jeszcze sam na skargę do króla szedł, że mu się krzywda dzieje.

Odprowadził go król, mówiąc, że jedno prawo dla wszystkich być musi; aliści²³⁵ Podziomek tym bardziej burzyć się zaczął.

— Kiedy tak — powiada — kiedy tu dla mnie sprawiedliwości nie ma, to ja na ziemię idę! U lada baby lepszy tam wikt²³⁶ znajdę niż tu, na królewskim stole!

Więc insi²³⁷ ze śmiechem:

— Idź, idź, niedojadku jakiś! Jednej gęby mniej będzie na te ciężkie czasy!

Bo myśleli, że żarty.

A Podziomek:

— Żebyście wiedzieli, że pójdę!

Więc ci znów ze śmiechem:

— A przyniesze nam wieści o wiośnie, kiedyś taki zuch!

Na to Podziomek:

— Żebyście wiedzieli, że przyniosę!

I podpasał opończę rzemieniem, fujarkę za pazuchę zatknął, królowi się pokłonił, fajkę nałożył i ruszył ku wyjściu.

III

Zmierch już zapadał, kiedy Podziomek, na kraju²³⁸ grotę stanąwszy, odsapnął i po stronach rozglądać się zaczął.

Na lewo okolica była pusta, dzika.

Bór²³⁹ tam czarny stał, po sosnach krakały wrony, w kotlinach bielity się jeszcze niestopione śniegi, mokre igliwie wyściełało brunatnym pokładem ziemię, a od ciemnej ściany głucho szumiących drzew bił dech wilgotny, przejmujący, ostry.

— Brrr! Zima! — mruknął Podziomek i spojrzął na prawo.

²²⁹coś z dziesięciu — mniej więcej z dziesięciu. [przypis edytorski]

²³⁰kukielka (daw.) — słodka bułka. [przypis edytorski]

²³¹pokrzyk — wilcza jagoda; roślina trująca, wykorzystywana w lecznictwie. [przypis edytorski]

²³²przeciwiać się (daw.) — dziś: sprzeciwić się, sprzeciwiać się. [przypis edytorski]

²³³szafarz — osoba zarządzająca gospodarstwem, spiżarnią. [przypis edytorski]

²³⁴jako i inszym — tak jak i innym. [przypis edytorski]

²³⁵aliści (daw.) — jednakże. [przypis edytorski]

²³⁶wikt (daw.) — wyżywienie. [przypis edytorski]

²³⁷insi — inni. [przypis edytorski]

²³⁸na kraju — na skraju, na progu. [przypis edytorski]

²³⁹bór — duży las iglasty. [przypis edytorski]

Na prawo rozciągała się ku rzece wesoła dolina, po której z brzękiem leciały z gór potoki, a kępki traw świeżych gwałtem wyrwały się spod ziemi do światła. Nad doliną ugaszała zorza.

Klasnął się dłonią w czoło Podziomek i zawoła:

— Toć to przecie wiosna!

A wtem od boru powiał wiatr lodowy.

Zafrasował się Podziomek i rzecze:

— Bądźże tu mądry, czy zima, czy wiosna! W lewo tak, w prawo siak! I sam król Salomon²⁴⁰ nie dojdzie do ładu.

Załopotało nad nim coś w powietrzu.

„Oho! — myśli Podziomek — teraz się prawdy dowiem! Albo to kruk jest, albo gołąb! Jeśli kruk, to zima, a jeśli gołąb, wiosna”.

Ledwie to pomyślał, patrzy, a tu spada wprost przed nim — nietoperz.

— Bądźże tu mądry! — mruknie znów Podziomek i głową kręcić zaczął.

Kręci w prawo, kręci w lewo, myśli, ale nic wymyślić nie może.

Spojrzy w dolinę, a tam świat cały biały, wprost srebrny jakby.

— Oho! — zakrzyknie Podziomek — teraz się prawdy dowiem! Albo to śnieg, albo rosa! Jeśli śnieg, to jest zima, a jeśli rosa, to wiosna.

I pilnie patrzeć zaczął. Aliści, wytrzeszczywszy dobrze oczy, widzi, że to ani śnieg, ani rosa, tylko mgła.

— Bądźże tu mądry! — burknie tedy pod wąsem i znów się frasować²⁴¹ i głową kręcić pocznie.

Kręci w prawo, kręci w lewo, myśli i nic wymyślić nie może.

Spojrzy w bór, a tam się coś w zaroślach świeci.

— Oho! — krzyknie Podziomek — teraz się prawdy dowiem! Albo to świetlik, albo ci też próchno²⁴². Jak próchno, to zima, a jak świetlik, to wiosna.

I zaraz się porwał bieć do tego światła.

Przybiegł, patrzy, a to wilcze ślepie.

Rozgniewał się srodze Podziomek i rzecze:

— Świecisz ty mnie, zaświecę i ja tobie!

To mówiąc, skrzesał ognia, fajkę zakurzył i wielki kłęb dymu puściwszy, odwrócił głowę, a o tego wilka dbać przestał.

Tymczasem wszakże jeść mu się zachciało okrutnie. Patrzy, upatruje, czym by się posilił, aż widzi: leży coś we mchu. A była to ta sama górka, na której Koszałek-Opalek kraje świata rysował i drogę wiosny mierzył.

Patrzy Podziomek — a tu coś okrągłego leży.

Myśli: „Jaje!”²⁴³

A była to owa kula ziemską z wapna przez męża uczonego sporządzona.

„Osobliwsze jakoweś jaje! — myśli Podziomek — krety poryły, czy co?”

Tłucze: wapno! Tego już mu było zanadto, więc z gniewu na mchu się wyciągnął, głowę ręką podparł i zasnął.

Daleko jeszcze było do dnia i brzask ledwie że wschód nieba srebrzył, kiedy Podziomek szum znaczny nad sobą posłyszał.

Przecknął się²⁴⁴, siadł, przetarł oczy, patrzy, a to bociany lecą. Zza morza lecą — zza sinego. Skrzydła pokładły na zorzy i na powietrzu cichym, w białości brzasków srebrne, szerokim lotem szumiące, do gniazd dawnych lecą.

„Dobrze mi się trafia! — pomyślał Podziomek. — Juźci i na takiej szkapie²⁴⁵ sporzej²⁴⁶ niżli pieszko”.

Ptak

²⁴⁰król Salomon — zmarły ok 925 r. p.n.e. król Izraela, znany ze swojej mądrości i sprawiedliwości. [przypis edytorski]

²⁴¹frasować się (daw.) — martwić się. [przypis edytorski]

²⁴²świecące próchno — chodzi tu prawdopodobnie o zjawisko tzw. *bioluminescencji* czyli emitowania światła przez organizmy żywe, w przypadku spróchniałego drzewa chodzi prawdopodobnie o żyjące na nim grzyby (np. opieńka miodowa) lub jakiś rodzaj bakterii. [przypis edytorski]

²⁴³jaje (daw.) — dziś popr.: jajo, jajko. [przypis edytorski]

²⁴⁴przecknąć się (daw.) — ocknąć się, przebudzić się. [przypis edytorski]

²⁴⁵szkapa — koń; szczególnie: stara klacz. [przypis edytorski]

²⁴⁶sporzej (gw.) — szybciej. [przypis edytorski]

A kiedy tak myślał, nadleciały bociany prosto nad ową górkę, gdzie stał, zniższy bystrego²⁴⁷ lotu. Podziomek tedy na pierwszego z brzegu skoczył, ręce mu koło szyi założył, piętami boki ścisnął, pochylił mu się na kark jak jeździec, kiedy konia w pęd puszcza, i naprzód przed innymi ruszył.

Aliści ledwie przelecieli dolinę i ową rzekę, która pod zorzę płynąc, zdała się różnanych blasków pełna, kiedy Podziomek coś miarkować²⁴⁸ i jakby przypominać sobie zaczął. Wygon²⁴⁹, staw, graniczne kopce²⁵⁰, grusze polne, wieś ciągnąca się daleko dwoma rzędami chat, stodół, obórek, wszystko jakby znajome mu było.

Wtem struchlał. Czy tuman²⁵¹ padł mu na oczy? Widzi chatę na uboczu wpośród brzeziny²⁵² stojącą, przed chatą rozgrzebane przez kury śmietnisko i nową miotłę przed progiem. Przetarł oczy, splunął — na nic! Chata, brzezina, śmietnisko i miotła nie znikły. Podziomkowi ciarki przeszły po grzbiecie.

Ani wątpić, że to było to samo domostwo, w którym jako podrzutek w kołysce legał²⁵³ i babie z garnków strawę²⁵⁴ wyjadał, i to samo śmietnisko, na które zbolały wyrzucony został.

— Prrr... Prrr... — krzyknął Podziomek na bociana, jakby na konia, ale bocian, dojrawszy na strzesze²⁵⁵ stare swoje gniazdo, wesoło klekotać zaczął i zostawiając za sobą daleko towarzyszy swoich, prosto na tę chatę się poniósł.

Skulił się tedy biedny Podziomek, jak mógł, do szyi boćka się przycisnął i mniejszym się jeszcze, niżli był, uczynił.

„A czy mnie tu złe²⁵⁶ przyniosło!” — myślał, drżąc cały na wspomnienie baby.

Już się oglądał, czyby nie lepiej było skoczyć, niż się na niebezpieczeństwo powtórnego spotkania z babą narażać; ale oczywistą było rzeczą, iż w takim skoku może kark skręcić; namyślił się tedy²⁵⁷ i został.

Tymczasem bocian zatoczył szerokie kolisko nad poczerniałą, mchem zarosłą strzechą, zatoczył drugie węższe, coraz się opuszczając niżej, wreszcie połowę trzeciego kręgu zrobiwszy, wyciągnął długą szyję i z głośnym klekotem na stare gniazdo padłszy, chwilę jeszcze bił na nim z radości modre²⁵⁸ i ciche powietrze wielkimi skrzydłami.

Wychyli Podziomek zza bocianiejszy głowę, spojrzy, wszystko tak jak było: ciele w obórce beczy, siemieniata²⁵⁹ kokosza gdacze, garnek od mleka sterczy dnem do góry na kołku u płota, Kruczek za węglem²⁶⁰ chrapie.

A wtem skrzypnęły drzwi chaty.

„Ani chybi, baba!” — myśli Podziomek i skóra mu cierpnie na grzbiecie.

Jakoż zaraz rozległo się wołanie:

— Bociek! Bociuś! Boć-boć! A bywajże w dobrą godzinę! A bywaj!...

Chyli się co rychlej Podziomek za bocianią szyję, głos baby poznawszy, ale już dojrzała go jakoś.

— Co za kaduk²⁶¹ taki? — mówi, patrząc pilno²⁶² w górę.

Wtem, klasnąwszy w dłonie:

— Reta! — wrzaśnie. — A toć jeszcze ta sama zła psota! Czy zamówienie²⁶³ jakie, czy co!

A jako prędką była do złości, tak krzyknie:

²⁴⁷bystry (daw.) — szybki, zwinny. [przypis edytorski]

²⁴⁸miarkować — czegoś się domyslać. [przypis edytorski]

²⁴⁹wygon — wspólne pastwisko dla całej wsi lub droga, którą się pędzi bydło. [przypis edytorski]

²⁵⁰graniczne kopce — dawny sposób na oznaczenie granic dóbr ziemskich. [przypis edytorski]

²⁵¹tuman — chmura, kłęby gęstego dymu, mgły lub oparów. [przypis edytorski]

²⁵²brzezina — niewielki las brzoźowy. [przypis edytorski]

²⁵³legać — dziś: leżeć. [przypis edytorski]

²⁵⁴strawa (daw.) — pokarm, pożywienie. [przypis edytorski]

²⁵⁵strzecha — pokrycie dachu ze słomy albo trzciny. [przypis edytorski]

²⁵⁶złe — tu: zły duch, лихо. [przypis edytorski]

²⁵⁷tedy — więc, zatem. [przypis edytorski]

²⁵⁸modry — ciemnoniebieski. [przypis edytorski]

²⁵⁹siemieniata — koloru siemienia, jasno brązowa. [przypis edytorski]

²⁶⁰węgiel — narożnik, róg. [przypis edytorski]

²⁶¹kaduk (daw.) — diabeł. [przypis edytorski]

²⁶²pilno — dziś: pilnie; uważnie. [przypis edytorski]

²⁶³zamówienie — tu: zmowa, zmówienie a. czary. [przypis edytorski]

— Czekajże, pokrako! Zaraz ja cię tu ożogiem²⁶⁴ sięgnę!

I skoczy pędem do izby, a Podziomek tymczasem hyc z boćka na samo dno gniazda. Zagrzebał się w słomę, skulił, siedzi, a wygląda szparką z boku, co to będzie dalej. Jakoż nie czekając, leci baba z ożogiem. Spojrzy na strzechę: nic nie ma. Bocian tylko rozkraczył się nad broną²⁶⁵ na czerwonych nogach i klekocze wesoło, rozgłośnie.

— A gdzie się ów podział? — krzyknie baba. — Czy tuman mi na oczy padł, czy co?

Wtem zalechtała słoma w nos Podziomka, tak iż nie mogąc sobie żadnej rady dać, kichnął jak z moździerz²⁶⁶.

— A, tuś mi! — wrzaśnie baba i nuż go ożogiem sięgać.

Ale nie mogła dostać, bo ożóg był krótki.

— Czekajże — krzyknie — odmieńcze! Przyciągnę ja drabinę.

„Żle!” — myśli Podziomek i za ratunkiem się ogląda, a pot zimny czoło mu urosił²⁶⁷.

Spojrzy w dół, ciągnie baba drabinę sążnistą²⁶⁸, że by z niej i do wieży kościelnej dostał²⁶⁹.

Zamdlilo na ten widok Podziomka u samego serca, a już baba drabinę o strzechę wsparła i z ożogiem włazi.

Rzucił się nieszczęsny krasnoludek z gniazda na sam brzeg dymnika²⁷⁰.

„Choćby skoczyć?” — myśli. Przemierzył, ani mowy! Rozbiłby się z tej wysokości jak wielkanocna kraszanka²⁷¹.

A tu już baba w połowie drabiny stanęła i wyciąga ożóg.

„Śmierć, nie śmierć — myśli Podziomek — wszystko lepsze niżli babskie bicie”.

I zmrużywszy oczy, rozpędził się i skoczył. Zakręciło mu się zrazu²⁷² w głowie, świat zakolał pod nim jak puszczona fryga²⁷³; dach, baba, chałupa i ożóg wszystko mu w oczach magnęło²⁷⁴ tęgiego kozła i już był pewien, że się kości własnych nie doliczy, kiedy poczuł, że na coś miękkiego spadł, jakby na pierzynę i że to coś co tchu z nim ucieka.

Uchwycił się tedy rękoma, by nie upaść, gdyż go tu obleciał wiatr miły, jakby mu kto wędzonką przesunął pod nosem.

Kot to był, który porwawszy kielbasę suszącą się w dymniku, zmykał chyłkiem po przydaszku²⁷⁵, kiedy mu Podziomek na grzbiet z góry spadł i rękoma się sierści uchwycił, czym przestraszony Mruczek, mniemając, iż go na złym uczynku baba za kark ima²⁷⁶, tym większym pędem się puścił.

Daleko już byli od chałupy i wieś prawie im znikła z oczu, kiedy kocisko między chaszczki i pokrzywy wpadłszy, jęło²⁷⁷ się tarzać po nich, by z grzbietu zbyć²⁷⁸ ciężaru, który mu dokuczał.

Podziomek wszakże nie puszczał się kociego karku. Pokrzywy parzyły go wprawdzie i osty drapały, ale zapach kielbasy tak mu był przyjemny, iż postanowił z nią się nie rozłączać.

Dopiero kiedy kot, rzucając się tam i sam wypuścił ją z zębów, Podziomek mu z grzbietu zeskoczył, kielbasę uchwycił, z piasku łopianem otarł, zjadł, a posiliwszy się godnie, fajeczkę wypalił, pod krzakiem legł²⁷⁹ i rozmyślając o swoich dziwnych przypadkach, smacznie zasnął.

²⁶⁴ożóg — rodzaj pogrzebacza. [przypis edytorski]

²⁶⁵brona — narzędzie do spulchniania i wyrównywania zoranej ziemi. [przypis edytorski]

²⁶⁶kichnął jak z moździerz — potężnie, głośno. [przypis edytorski]

²⁶⁷urosić — dziś: zrosić. [przypis edytorski]

²⁶⁸sążnisty — wysoki, długi; por. sążeń: daw. jednostka miary długości wynosząca ok. 2 m. [przypis edytorski]

²⁶⁹dostać — tu: dosięgnąć. [przypis edytorski]

²⁷⁰dymnik — w chatkach bez komina otwór albo rura do odprowadzania dymu. [przypis edytorski]

²⁷¹kraszanka (reg.) — pisanka o jednolitym kolorze, bez dodatkowych wzorów i ozdób. [przypis edytorski]

²⁷²zrazu (daw.) — na początku. [przypis edytorski]

²⁷³fryga (daw.) — bąk, zabawka dziecięca. [przypis edytorski]

²⁷⁴magnęć (daw.) — fikać. [przypis edytorski]

²⁷⁵przydaszek — dodatkowy, wąski daszek zawieszony pod okapem dachu a. strzechy. [przypis edytorski]

²⁷⁶imać — łapać, chwycić. [przypis edytorski]

²⁷⁷jęć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

²⁷⁸zbyć — pozbyć się, zgubić. [przypis edytorski]

²⁷⁹lec — położyć się. [przypis edytorski]

IV

Dzień był jak wół i słońce się już przez owe chaszczce przedzierać zaczęło, kiedy Podziomek przecknął się nagle i siadłszy, pilnie słuchał. Zdawało mu się, że go obudził brzęk jakiś. Słuchał tedy, nie bardzo wiedząc, czy mu to się śni, czy nie śni, gdyż wokoło nic widać nie było. Ale powietrzem istotnie szedł brzęk, zrazu²⁸⁰ jak bzykanie much, potem jak komarze granie, wreszcie jak pszczelna kapela, kiedy rój na łąki wylata.

Aż wypłynęła z tych brzęków piosenka jakaś cudaczna, ni to głośna, ni to cicha, ni to ptasza, ni to ludzka, ni to smutna, ni to wesoła, a tak przejmująca, że choć się śmieje i płacz razem.

Słuchał coraz pilniej Podziomek, który we wszelkiej muzyce miał upodobanie, aż zmiarkowawszy²⁸¹, skąd ten głos idzie, wstał i wprost na niego ruszył.

Po małej chwili wyszedł z chaszczów na polankę leśną, gęstym otoczoną borem. Nad polanką unosiła się cienka smuga dymu z niewielkiego ogniska, przy którym warzyło się coś²⁸² w kociołku²⁸³, wydając z siebie woń smaczną.

Już Podziomek nosem pociągnął i chciał bliżej podejść, jako że na wszelkie jądło był nadzwyczaj czuły, kiedy mały, biegający tam i sam pokurc²⁸⁴ warczeć i poszczekiwać zaczął. Podniósł się zaraz na poszczekiwanie ono leżący u ogniska Cygan, który na drumli²⁸⁵ grał, a na ramieniu małpkę do łańcuszka przywiązaną trzymając, skakać ją uczył, i spojrział bystro dokoła. Nic jednak podejrzanego nie dojrzał. Podziomek bowiem po owej rannej przeprawie z babą wstręt niejaki do wszelkich spotkań z ludźmi mając, przykucnął za krzakiem tarniny²⁸⁶ i czekał, co będzie.

Położył się tedy Cygan u ogniska i na nowo lekcję z małpką zaczął. Co na drumli zapiszczy, to łańcuszkiem szarpnie, a biedna małpka skacze to w prawo, to w lewo, ale tak niezdarne i tak ociężałe, iż Cygan raz w raz szturchać ją popędzać musi.

„Biedne zwierzę!” — myśli, patrząc na to, Podziomek, który litościwe serce miał, i nieznacznie się zza krzaka wychyli.

Wtem spojrzy i stanie jak wryty! Wszakże to Koszałek-Opalek we własnej osobie, a nie żadna małpka po cygańskiej drumli na łańcuszku skacze!

Sroga żalność i niezmierne zdumienie przeniknęły serce Podziomka, tak iż zwyciężyć ich nie mogąc, do ogniska podejdzie i zawoła:

— Tyżeś to, uczony mężu, czy mnie wzrok zawodzi?

A już go i Koszałek-Opalek poznał, więc zakrzyknie głosem:

— Ratuj, bracie Podziomku, jeśli w Boga wierzysz!

Tu rzucą się sobie w objęcia i tkliwie się całować zaczną.

Otworzył Cygan gębę, drumlę z zębów puścił, sam sobie nie wierzy i przeciera oczy.

„Co za kaduk²⁸⁷ taki? — myśli. — Małpy nie małpy? Tfu, na psa urok! Wszak ci to gada jak ludzie!”

Zdjął go strach zrazu, omal że łańcuszka nie wypuścił z ręki, ale mu nagle nowa myśl przyszła i prędko kapelusze z głowy chwyciwszy, obu ich pospołu²⁸⁸ nakrył, po czym uwiązawszy i Podziomka na sznurku, wesoło się rozśmiał²⁸⁹.

— Otóż teraz — rzecze — godny grosz na jarmarku zarobić mogę! Co to grosz! Srebrzem, złotem płacić sobie dam za widowisko takie! Małpy, co płaczą, gadają i całują się jak ludzie! To się ledwo raz na tysiąc lat trafi albo i na więcej!

Tu prędko krupniku owego, co się w kociołku warzył, podjadłszy, wstał, ognisko popiołem ogarnął²⁹⁰ i trzymając na jednym ramieniu Koszałka-Opalka, a na drugim Podziomka, dużym krokiem do miasteczka ruszył. Zapłakał gorzko Koszałek-Opalek, widząc,

²⁸⁰zrazu (daw.) — na początku. [przypis edytorski]

²⁸¹zmiarkować (daw.) — domyślić się. [przypis edytorski]

²⁸²warzyć się (daw.) — gotować się. [przypis edytorski]

²⁸³kociołek — naczynie, garnek. [przypis edytorski]

²⁸⁴pokurc — pogardliwie o niedużym, dość brzydkiem zwierzęciu. [przypis edytorski]

²⁸⁵drumla — ustny (wargowy) szarpany instrument muzyczny, wykorzystywany w muzyce ludowej i folkowej w różnych regionach na świecie. [przypis edytorski]

²⁸⁶tarnina — krzew ciernisty, rodzaj dzikiej śliwy. [przypis edytorski]

²⁸⁷kaduk (daw.) — diabeł. [przypis edytorski]

²⁸⁸pospołu (daw.) — dziś: wspólnie, razem. [przypis edytorski]

²⁸⁹rozśmiać — dziś popr.: roześmiać. [przypis edytorski]

²⁹⁰ogarnąć — tu: osłonić. [przypis edytorski]

na jaką poniewierkę mu przyszło, iż się na jarmarku jako małpa prezentować ma, ale Podziomek trąci go nieznacznie i rzecze:

— Nie trap się²⁹¹, uczony mężu! Jeszcze nie wszystko stracone!

— Ach, bracie! — jęknie Koszałek-Opalek. — W cóż się obróci cała moja sława, gdy księgi nie mam!

— A cóż się z nią stało?

— Zginęła!

— A pióro?

— Złamane!

— A kałamarz²⁹²?

— Rozbity!

— Hm! — rzecze smutnie Podziomek — Prawda jest, iż cała twoja uczoność przepadła, gdy nie masz ani księgi, ani pióra, ani kałamarza! Ale wiesz, co ci powiem? Ratuju się w tej przygodzie nie jak mędrzec, ale jak zwykły prostak, ot taki, jakim ja jestem, a to złe jeszcze nam się na dobre obróci!

Tu zamilkł, bo na drodze ozwały się²⁹³ liczne, coraz zbliżające się głosy.

Była to banda cygańska, także²⁹⁴ na jarmark do miasteczka śpiesząca: obdarte i ogorzale Cyganki, w płachcie na plecach dźwigające dzieci, stare Cyganichy z fajką w zębach, mężczyźni z kociołkami na kijach i małe, półnagie berbecie²⁹⁵ z kręconymi włosami i przebiegłym wzrokiem.

Połączył się z nimi ów, który Koszałka-Opalka i Podziomka niósł, i tak wszyscy dalej kupą szli.

Cygany²⁹⁶ jak Cygany. Jedni po drodze wróżyli, drudzy chwyтали, co się im nawinęło pod rękę: chusty z płotów, kury z grzęd, gęsi z łąki, płótno z bielników²⁹⁷, a nawet sery suszące się po przydaszkach na słońcu. Nietrudno im to było, bo ludzie na jarmark poszli, a chaty pustką stały. Wiele też wtedy rzeczy naginęło po wsiach.

Wreszcie cała ta banda pod miasteczko doszedłszy, zaraz się rozpadła, jedni w prawo, inisi²⁹⁸ w lewo, i uliczkami bocznymi poczał każdy swoją drogą ku rynkowi się przekradać.

Tu jarmark wrzał w całej pełni.

Dzień był pogodny, ludzi huk²⁹⁹; konie, wozy, bydło zalegały plac szeroki, rozłożysty. Chłopi obstąpili stragany, gdzie były buty i czapki; kobiety targowały garnki i miski, dziewczęta kupowały wstążki i paciorki³⁰⁰, dzieci piszczwały na glinianych kogutkach³⁰¹, gryząc pierniki i czepiając się matczynych spódnic.

Z półkoszków³⁰² i wozów wyciągały szyje gęsi i kaczki, wszędzie ruch, ścisk, gdakanie, gęganie, gwar przeróżnych głosów.

Największy tłok wszakże był przed budą, w której drzwiach stał Cygan. Stał, pod boki się trzymał i nadąwszy płuca, co miał siły, krzyczał:

— Hej, ludzie, ludzie! Cuda w tej budzie! Kto ma oczy do patrzenia, uszy do słuchania, a grosze do dania! Oto dwie małpki sprowadzone prosto furmanką z księżycą! Na moje cygańskie sumienie! Prosto z księżycą! Wody nie piją, garnków nie myją, jak ludzie gadają i dobrze się mają! Hej, ludzie! ludzie! Cuda w tej budzie!

Rzucali ludzie groszaki, do budy się tłocząc, gdzie uczony Koszałek-Opalek na bębnie bębnić miał, a Podziomek grać na fujarce.

A w miarę jak się koło budy ścisk coraz większy czynił, banda owa cygańska nurkować między wozami zaczęła, ściągając tu kożuch, tam chustkę, ówdzie faskę³⁰³ masła, jaja lub kokoszę.

Bieda, Kradzież

Wieś

Kradzież, Kara

²⁹¹trapić się — martwić się. [przypis edytorski]

²⁹²kałamarz — naczynie do przechowywania atramentu. [przypis edytorski]

²⁹³ozwały się (daw.) — rozległy się, dały się słyszeć. [przypis edytorski]

²⁹⁴takoż — także. [przypis edytorski]

²⁹⁵berbec — małe dziecko. [przypis edytorski]

²⁹⁶Cygany — dziś: Cyganie. [przypis edytorski]

²⁹⁷bielnik — urządzenie do bielienia tkanin. [przypis edytorski]

²⁹⁸inisi — inni. [przypis edytorski]

²⁹⁹huk — tu: mnóstwo. [przypis edytorski]

³⁰⁰paciorki — koraliki. [przypis edytorski]

³⁰¹gliniane kogutki — gwizdki zrobione z gliny. [przypis edytorski]

³⁰²półkoszek (daw.) — uplecione z wikliny dwie, duże połówki kosza włożone na wóz. [przypis edytorski]

³⁰³faska — mała beczka. [przypis edytorski]

Nikt wszakże nie uważał³⁰⁴ tego, stojąc z oczyma wlepionymi w budę, gdzie się pokazywać miały owe cuda; widział to tylko Podziomek.

Gdy tedy Koszałek-Opalek odbębnił swoje, czemu się wszyscy niezmiernie dziwili, chwycił Podziomek fujarkę, ale zamiast grać na niej, zaśpiewał:

Oj, dana, dana, pilnuj Cygana!
Bo Cygan złodziej, wozy podchodzi!

Obejrzeni się ludzie po sobie, patrząc, co to znaczy, a ten nic, tylko precz³⁰⁵ śpiewa:

Oj, dana, dana, pilnuj Cygana,
Bo Cygan złodziej, wozy podchodzi!

Wtem spojrzę chłop jeden do swojego woza, a tam kozucha nie ma! Spojrzę inny, a tu mu butów świeżo kupionych brak. Jeszcze się nie opamiętał, kiedy między babami krzyk powstał, że sołtysce chustka kwaciasta zginęła. Jakże się ludzie nie zgruchną³⁰⁶, jak się do budy owej nie rzucą! Poturbowali Cygana tak, że i sznurek, i łańcuszek z rąk puścił, a całą bandę wnet wypłoszyli z miasteczka, het precz. W tym zamieszaniu i tłoku Podziomek i Koszałek zniknęli, jakby ich wiatr zdmuchnął.

V

Dobrze już było z południa³⁰⁷, kiedy nasze Krasnoludki bez tchu prawie na skraj lasu przybieżawszy, rzuciły się na trawę, by wypocząć nieco.

Zwłaszcza Koszałek-Opalek srodze był zmęczony, gdyż ów łańcuszek, do którego Cygan go przykuł, ocierał mu nogę nieznośnie i utrudniał kroki. Jęczał tedy i sykał z bólu uczony kronikarz, póki Podziomek między dwoma kamyczkami łańcuszka nie rozkuł i świeżą trawą nogi mu nie obwinał. Nie było to tak łatwo. Koszałek-Opalek bronił się z całej siły, utrzymując, że takie prostackie lekarstwo dobre dla chłopstwa, a nie dla uczonych mężów; gdy przecież ulgę poczuł, uciszył się niebawem.

Tymczasem Podziomek, spojrzawszy bacznie dokoła, wykrzyknął z radości:

— A wszak to ta sama polanka, gdzie mnie Cygan pojmał!

— Hola! Jak tak, to tu i krupnik być musi!

Tu puścił się pędem ogniska przyduszonego szukać i wprędce je znalazłszy, popiół rozgrzebał, chrustu przyłożył i dmuchać zaczął co siły. Rozzarzyły się węgle, po chruście iskry polatywać zaczęły, dym zwinął się wierzchem ogniska, aż wreszcie buchnął jasny, żywy płomień. W chwilę potem bulgotał w kociołku smakowity krupnik, którym podjadłszy sobie, obaj towarzysze zakurzyli fajki.

Upłynęło chwil kilka i już się do drogi zbierać trzeba było, kiedy Podziomek trącił coś twardego nogą i schyliwszy się, znalazł upuszczoną przez Cygana drumlę, na której też zaraz grać począł.

Wyszedł z drumli głos cudny, aż rozbrzmiały echa, i zaraz w zaroślach ozwały się drozdy, zięby, sikorki, piegże i inne drobne ptactwo, jakby ukryta kapela, co tylko znaku czeka. Osobliwie szczyglik jeden zaśpiewał tak cudnie, iż drzewina owa, na której siadł, zaraz się kwiatem różowym okryła, a bratki polne, głogi³⁰⁸ i liliowe dzwonki zamieniły się nagle w skrzydlate dzieciątka, szepcące między sobą: „Wiosna... wiosna... wiosna!”

Słuchał tego z radością Podziomek, drumlę od ust odjąwszy i na kiju się podparwszy, gdy wtem do owej pieśni, złożonej ze śpiewu ptasząt i szeptów kwiecica, zaczęła się mieszać jakaś nuta żalosa, zrazu daleka, potem coraz bliższa.

Zaraz też na skraj lasu wyszła wynędzniała, ubogo odziana kobieta, która zbierając lebiode³⁰⁹, ocierała z łez oczy wychudzoną ręką i mniemając, iż jest sama, śpiewała rzewnym głosem:

³⁰⁴uważać czegoś — tu: pilnować. [przypis edytorski]

³⁰⁵precz (daw.) — nadal, wciąż, ciągle. [przypis edytorski]

³⁰⁶zgruchnąć się (gw.) — zbiec się, nagle się zgromadzić. [przypis edytorski]

³⁰⁷było z południa — dziś: było po południu. [przypis edytorski]

³⁰⁸głóg — dzika róża. [przypis edytorski]

³⁰⁹lebioda — pospolity chwast, dawniej liście były wykorzystywane jako jarzyna, głównie przez biedotę, a z nasion robiono mąkę do wypieku chleba. [przypis edytorski]

Pycha

Bieda

Oj, wiosna ci to, wiosna,
Oj, dola mi żalosna!
Oj, pusto już w komorze,
Oj, głodno i w oborze, hej!...

Rozległo się echo jękiem szerokim het³¹⁰ precz, po cichym lesie, a kobieta znów śpiewać zaczęła:

Na stole próżna miska,
Oj, piszczą jeść dzieciska!
Po łąkach kwitnie kwiecie,
A bieda ludzi gniecie!... hej!

I znów się rozległo echo w leśnej głuszy, a uboga zbieraczka lebiody śpiewała dalej:

Oj, w rosach słońko wstało,
Oj, we łzach mnie widziało,
Oj, w rosach dojdzie zorzy,
Oj, we łzach mnie położy! hej!...

Słuchał tego śpiewania Podziomek, a litość wzbierała w jego poczciwym sercu. Przypomniał³¹⁰ Głód, Cud, Czary sobie ową wiosnę spędzoną niegdyś na wsi, gdy chleba i mąki po chatach ubogich brakło, gdy matki zielskiem dzieci swe żywić musiały, gdy dobytek marniał bez paszy³¹¹, a kto z otręb³¹² podpłomyk³¹³ miał, ten się za szczęśliwego liczył. Więc kiedy echo pieśni też ucichło, westchnął i rzekł:

— Teraz wiem, że wiosna jest! Ptaki śpiewają, kwiat zakwita, a głodni ludzie płaczą.

A wtem przypomniał sobie, iż śmieci w Grocie Kryształowej zebrane zamieniają się na ziemi w pieniądze, i z cicha podszedłszy w to miejsce, gdzie kobiecina lebiody zbierała, wyrzucił obie kieszenie i pilnie je wytrząsać zaczął. Przytańcało się istotnie w nich nieco prochów, z których gdy na ziemię padły, blask żywy się rozszedł.

— Skarb! skarb! — zakrzyknęła kobieta, ujrawszy srebrne pieniążki. — — Jezu miłosierny! Skarb! Toć nie pomrzem z głodu! Toć się obratuję z tej biedy! Jezu miłosierny!...

Wiara, Modlitwa

Zebrała garstkę pieniążków i padłszy na kolana, modlić się zaczęła rzewnym głosem:

— Nie opuścisz Ty sierot! Nie zapomniesz nędzy ubogiego! Nie ostawiłeś w głodzie łaknącego! Żywicielu! Pocieszycielu! Ojciec nasz!

Tu zamilkła, a tylko lzy jasne, lecące z wzniesionych w niebo oczu, przemawiały za nią. Czego słuchając i na co patrząc, Podziomek też oczy pięścią wycierać zaczął i do płaczu się wykrzywił.

Aż kiedy kobieta, ucałowawszy pokornie ziemię, wstała i w las poszła, rzecze Podziomek.

— Nie mamy tu co dłużej popasać³¹⁴. Wiosna jak wół! Trzeba nam prędko z wieścią do króla wracać!

Jeszcze to mówił, kiedy usłyszy, dudni coś po drodze. Spojrzy, a to ów Cygan, co ich na jarmark wodził, po kociołek i drumlę wraca.

Więc zaraz kija sękatę z ziemi podniósł, żeby się Cyganowi obronić, gdyby tu wrócił przypadkiem.

Zerwie się i Koszałek-Opalek i już uciekać chce, kiedy go Podziomek za rękaw chwyci i rzecze:

— Nie bój się, uczony mężu! Wodził on nas, powiedziem my jego! Toć w księdze

Czary, Miłosierdzie

³¹⁰het (daw.) — bardzo daleko, dzisiaj: hen. [przypis edytorski]

³¹¹dobytek marniał bez paszy — brakowało pożywienia dla bydła; dobytek: bydło a. inne zwierzęta domowe. [przypis edytorski]

³¹²otręby — pozostałości po zmieleniu ziarna. [przypis edytorski]

³¹³podpłomyk — placek z mąki i wody. [przypis edytorski]

³¹⁴popasać — odpoczywać, robić postój. [przypis edytorski]

twojej stało, że w nagłej trwodze małe Krasnoludki w wielkich Krasnoludów zamienić się mogą! Jakże to uczynić?

Ale Koszałek-Opalek tak zębami szczękał ze strachu, że i słowa przemówić nie mógł.

— Prędziej, prędziej! — wołał Podziomek. A już Cygan do polanki dobiegał.

— Trze... trze... trzeba... — bełkotał Koszałek, dygocąc jak w febrze — trzeba na... naz... nazwać... rzecz wielką! Jak największą...

A wtem ich Cygan spostrzegł i zakrzyknął:

— A tuście³¹⁵ mi, ptaszki! Czekajcie, odpłacę ja wam teraz!

— Góra! — zawołał Podziomek drżącym trochę głosem. Ale się nawet na pół cala³¹⁶ nie podniósł.

— Mą... mą... mądrość! — wybełkotał Koszałek-Opalek. Ale i to nic nie pomogło.

— Siła! — zakrzyknął Podziomek w najwyższej trwodze, bo już Cygan rękę na nim kładł. Ale jak był, tak pozostał mały.

A wtem rozległ się w powietrzu głos cichy, jakby wiatr między drzewami zagadał:

...Miłosierdzie!

Echo to było, od słów ubogiej kobiety odbite, która szła lasem, wielbiąc Boże miłosierdzie.

Lecz kiedy się ten głos rozległ, zbladł Cygan i stanął jak wryty.

Małe krasnoludki zaczęły mu w oczach rość³¹⁷, rość, a Cygan cofał się... cofał, szepcząc zbielełymi ze strachu ustami:

— Zgiń, przepadnij, maro!... Zgiń, przepadnij...

Tymczasem Krasnoludki przerosły go o głowę, przerosły o dwie, o trzy, aż zrównawszy się z borowymi sosnami, stały przed nim groźne, potężne, olbrzymie, tak że ów Cygan wydawał się przy nich jak karzeł.

Rzucił się tedy przed nimi na ziemię i złożonywszy ręce, wołać zaczął:

— Darujcie, jasne pany! Darujcie wielkomożne pany! Ja myślał, że wy mały, a wy czarodzieje! Darujcie Cyganowi, jasne wielkoludy!

Nasroził brwi na to w olbrzyma zmieniony Podziomek i grubym głosem rzecze:

— No, może to być, bom dziś łaskaw! Ale nas przez bór i przez rzekę do Groty naszej nieś! A niech się który co najmniej utrząsie albo o gałąź drapnie, albo buty zamoczy, to cię w szkapę żydowską zamienię! O wikcie³¹⁸ też pamiętać masz! Dużo ma być jada na każdy czas i dobrego! A co to ci tam z torby sterczy?

Okazało się, że z torby sterczał placek ze straganu porwany, pasek słoniny wędzonej i serek.

— Mało! Bardzo mało!... Zupełnie mało!... — burczał, dobywając zapasy te Podziomek.

Ale Cygan, z ziemi nie wstając, wołał:

— Niechże już lepiej od razu zostanę żydowską szkapą, jak mam takich dwóch drabów, jak jasne pany, dźwigać i jeszcze ich dobrym jadem paść. Czy tak, czy siak, jedna zguba moja!

Tu zaczął jęczeć i szlochać.

Ale echo, odbijając się od drzewa do drzewa w boru³¹⁹, ucihało i rozplywało się z wolna, a jednocześnie oba wielkoludy maleć i zniżyć się zaczęły.

Wtedy Podziomek rzekł:

— No, nie bój się, Cyganie! Wstań! Widziałeś moc i siłę naszą, to dość! Teraz znów oto zamieniamy się w drobnych Krasnoludków, a tak poniesiesz nas łatwo. Tylko jedzenia fasuj³²⁰ dużo! Jak największej! Tyle, co dla dużych!

Podniósł głowę Cygan, patrzy, a przed nim karliki małe. Więc ich zacznie całować po rękach, śmiejąc się i płacząc razem, po czym ich sobie na ramionach posadził, a gdy podjedli i zakurzyli fajki, w drogę z nimi ruszył.

³¹⁵tuście (daw.) — skrót od: tu jesteście. [przypis edytorski]

³¹⁶cal — daw. jednostka miary długości, równa ok. 2,5 cm. [przypis edytorski]

³¹⁷rość — dziś: rosnąć. [przypis edytorski]

³¹⁸wikt (daw.) — pożywienie. [przypis edytorski]

³¹⁹w boru — dziś popr. forma: Ms. lp.: w borze. [przypis edytorski]

³²⁰fasować — wydawać żywność. [przypis edytorski]

Nióśł ich tak do wieczora, nióśł przez noc, iż jasna od pełni księżycowej była, a choć mu nogi zemdlały³²¹, poskarżyć się nie śmiał, żeby się czarodzieje owe mocne, za jakich Krasnoludków miał, znów nie zamieniły w olbrzymów.

Co gorsza, i z owego chleba, i z sera mało co mu się dostało, bo Podziomek raz w raz do torby sięgał, a jadł tak, że cały napęczniał jak bania. Ciężył też nieznośnie Cyganowi, tak że go ów raz w raz z ramienia na ramię przesadzając, z Koszałkiem mieniał³²², żadną miarą nie mogąc owego cierpięcia w karku wytrzymać, jakie mu Podziomek sprawiał.

Na drugie południe stanęli wreszcie u wejścia do Kryształowej Groty, które wszakże kamieniem zawałone było tak, iż tylko niewielka zostawała szpara, tyle właśnie, ile na przepuszczenie jednego Krasnoludka trzeba było. Koszałek-Opalek jak nic byłby się tam zmieścił: wiadoma to rzecz, iż uczeni kronikarze zazwyczaj są chudzi. Ale Podziomek tak się wypaśł na wyprawie swojej, że ani myśleć mógł o wejściu tą szparą do Groty. Przymierzył się jednym bokiem, przymierzył drugim — na nic. Krzyknie tedy na Cygana:

— Hej, Cygan! Nie widzisz, że ten kamień urósł i to wejście zawalił, gdzieś dawniej luzem chadzał? Odwał mi go z drogi!

Ale w Cygana zaczęła wstępować otucha, bo u kresu będąc, mniej strachu doznawał. Rzecz tedy³²³:

— Wielkomożny dobrodzieju! Będzie tak, jak każesz! Ale chciałbym się zobaczyć z drumłą moją. Toć³²⁴ Cygan bez drumli jako dziad bez jeża³²⁵. Służyłem wiernie jasnym panom, więc o swoje proszę.

Dobyl tedy Podziomek drumli i mówi:

— Cygańska to rzecz, zawsze coś wycyganic w ostatku! Odwałaj kamień w mig, bo mi do króla pilno!

Natężył się Cygan, kamień barami podparł i tak go silnie pchnął, że się głaz razem z drumłą i z Cyganem het precz w dolinę potoczył!

Buchnął dzień jasny do groty wielkimi snopami ciepła i światłości, a na krzyk zstępującego Podziomka:

— Witajcie bracia!

Odhuknęły setne głosy:

— Słońce! Słońce! Słońce!...

KRÓL BŁYSTEK OPUSZCZA KRYSZTAŁOWĄ GROTE

I

Noc była ciepła, cicha, do rana jeszcze daleko, kiedy wracający z jarmarku Piotr Skrobek nagle jasność zobaczył. Ot, po prostu, jakby się coś pod skałką paliło.

„Co takiego? — myśli Skrobek. — Ogień nie ogień? A może się skarb czyści? Wszak ci to powiadają starzy ludzie, że tu w tych skałkach z dawności zbójniki mieszkaly, złoto, srebro rabowały, a w ziemię kryły. Tu jużci nie co, tylko ten święty ogienek te pieniądze z krzywdy ludzkiej czyści... Sto lat tak musi. A jak sierocki grosz, to dwieście... Dopieroż jak się ta krzywda wypali, to człeku³²⁶ się taki skarb da wziąć. Tyle że trza też ubogim i sierotom z niego użyczyć, inaczej by zmarniał. Oj, żeby tak na mnie trafiło!...”

Zaciął biczem swoją szkapinę i prosto na tę jasność jechał.

„Zginie? Nie zginie? — myślał sobie, jadąc. — Jak czas nie przyszedł jeszcze, to i zginie”.

Ale jasność nie znikala; owszem, coraz wyraźniej zaczęły bić spod skałki cudne, tęcze blaski, właśnie jak kiedy promień słońca w kroplach rosy się załamie.

W ubogim Skrobku serce silnie dygotać zaczęło. Chłopina biedny był jak mysz kościelna, a w domu miał dwoje jasných chłopiąt, dwie sieroty, które matka mu zostawiła,

³²¹zemdleć — tu: stracić siłę; osłabnąć. [przypis edytorski]

³²²mieniać (daw.) — zmieniać, zamieniać. [przypis edytorski]

³²³tedy — więc. [przypis edytorski]

³²⁴Toć (daw.) — przecież. [przypis edytorski]

³²⁵dziad bez jeża — wędrowni żebracy (dziadowie) przyczepiali sobie do kija, którym się podpierali, kolczastą skórkę jeża i taką bronią w razie potrzeby oganiali się od napastujących ich psów oraz wrogo nastawionych ludzi. [przypis edytorski]

³²⁶człeku — dziś popr. forma D.lp: człowiekowi. [przypis edytorski]

pożegnawszy ten świat przed pół rokiem. Te dzieci, biedna chałupina, ta szkapa i wózek ten toć całe mienie jego.

Na furmanki się najmował³²⁷, za groszem się po świecie uganiając, ale i tak nie zawsze chleba w chacie było dość. Oj, przydałże by się, przydał jaki talar biały!³²⁸

Jedzie niebogi³²⁹ Skrobek i modli się w duchu, a rozmyśla, jakby to zagon³³⁰ ziemi od sąsiada kupił, kartofle na nim sadził, dziecięta swoje żywił; kiedy spojrzy nagle, a w tej jasności rusza się i uwija gromada małych człeczków, ot tycich, że to ledwie z daleka przy ziemi widać: długie brody, ubiory dziwaczne, a zresztą jak ludzie.

— Krasnoludki! — szepnie Skrobek, któremu nagle mrowie przeszło po grzbiecie, i zaraz targnął postronkiem³³¹, żeby skręcić na stronę, bo takim zawsze lepiej z drogi zejść.

Ale już go ta ciżba³³² obskoczyła i dalej krzyżeć:

— Hej!... hej!... Gospodarzu! A podwieźcie no nasze manatki!

I nie czekając, co chłop powie, nuż się na wóz drapać!

Jeden lezie po rozworze³³³, drugi po szprychach koła, inszy³³⁴ się czepia półdrabka³³⁵, tamten po dyszlu³³⁶ się skrobie³³⁷. Czysta napaść!

Stanął chłop, patrzy, co z tego będzie, markotno³³⁸ mu jakoś na duszy i boi się, i wstyd mu takiego drobiazgu się bać... Co tu robić teraz?

Ale nie było dużo czasu na rozmyśły, bo ledwo jedni stanęli na wozie, wnet inni podawać im zaczęli przedziwne jakieś szkatuły i skrzynie, z których to były owe blaski tęczowe, a jeszcze insi ciskali na wóz coś, jakby sztaby złota i srebra, tak właśnie, jakby to było zwyczajne żelastwo.

Brzęczało to wszystko, dzwoniło i świeciło w oczy tak, że chłop prawie od rozumu odchodził i nie bardzo już sam teraz wiedział, czy mu się to tak śni tylko, czyli³³⁹ też naprawdę takie dziwne widzi.

Tu mu ogniem buchną ze skrzyni czerwone kamienie niby rubiny, kamień w kamień jak przepiórcze jajo; tu się aż modro³⁴⁰ w powietrzu zrobi od niebieskich szafirów, tak przednich, że jak niebo świecą; tu nagle zielone światło obejdzie wszystkie twarze od szkatuły pełniutkiej zielonych szmaragdów; tu perły, tu pierścienie, aż oczy rwie, nie wiadomo na co pierwej³⁴¹ patrzeć.

Kręciły się Krasnoludki między tym bogactwem w przeróżnej barwie żywo, składnie, a tak pstro, jak kiedy tulipany zakwitną na wiosennej grzędzie.

Już wóz był pełen prawie, już reszta skrzynek i sepetów³⁴² przed skałką wyniesiona stała, kiedy wtem zajaśniało światło tak wielkie i cudne jak jutrzenna gwiazda³⁴³. Zasłonił ręką oczy Skrobek od naglego blasku, a kiedy znów spojrzął, zobaczył wychodzącego z Groty króla Krasnoludków, w złotej koronie, w purpurze i ze złotym berłem, z którego świecił ogromny diament, rzucający jasność tak wielką, że zrobiło się widno jak we dnie.

Król

³²⁷na furmanki się najmował — zatrudniał się do pracy w polu; *furmanka*: wóz konny wykorzystywany przy przewożeniu zbiorów z pól uprawnych m.in. ziemniaków, zboża, siana. [przypis edytorski]

³²⁸talare biały — srebrna moneta. [przypis edytorski]

³²⁹niebogi — ktoś wzbudzający współczucie. [przypis edytorski]

³³⁰zagon — wąski kawałek ziemi uprawnej. [przypis edytorski]

³³¹postronek — gruby, mocny sznur. [przypis edytorski]

³³²ciżba — tłum. [przypis edytorski]

³³³rozwora — drąg łączący przednią i tylną część podwozia wozu konnego. [przypis edytorski]

³³⁴inszy (daw.) — inny. [przypis edytorski]

³³⁵półdrabek (gw.) — długa belka przy drabinie; prawdopodobnie był to wóz drabiniasty. [przypis edytorski]

³³⁶dyszle — drąg przymocowany do przedniej części podwozia wozu konnego, umożliwiający kierowanie wozem z zaprzężonymi końmi. [przypis edytorski]

³³⁷skrobie — tu: wspina. [przypis edytorski]

³³⁸markotny — przygnębiony. [przypis edytorski]

³³⁹czyli — tu: konstrukcja z partykułą *-li*; znaczenie: czy może. [przypis edytorski]

³⁴⁰modry — ciemnoniebieski. [przypis edytorski]

³⁴¹pierwej (daw.) — najpierw. [przypis edytorski]

³⁴²sepet — okuta skrzynia, często z małymi szufladkami wewnątrz do przechowywania drobnych kosztowności czy ważnych papierów. [przypis edytorski]

³⁴³jutrzenna gwiazda — jutrzienka; określenie dla planety Wenus widocznej przed wschodem Słońca na widnokręgu. [przypis edytorski]

Struchlał Skrobek, bo takiego majestatu jako żyw nie widział, a co króla, to znał tylko z szopki Heroda³⁴⁴, co go chłopięta obnosiły po wsi na Gody³⁴⁵.

Załąkł się tedy tak, że nie wiedział sam, co robić: czy temu maluśkiemu królowi pokłon dać, czy uciekać zgoła?

Aż wtem król skłonił berłem dobrotliwie i rzecze:

— Witaj, dobry człowiecze!

Bóg cię weź w swoją pieczę!

Śpiesz się, nim noc uciecze!

I zaraz poczał na wóz siadać, w czym mu pomagali dworzanie, kwapiąc się³⁴⁶ około majestatu królewskiego, by mu służyć.

Ale z tym wsiadaniem wcale niełatwo było. Płaszcz purpurowy czepiał się półkoszka³⁴⁷, berło się zahaczyło o luśnię³⁴⁸, korona omal że nie spadła z królewskiej głowy, a złotem tkane czerwone pantofle poginęły w sianie.

Gramoliło się królisko, jak mogło, ale największą zawadą był mu w tym paż nadworny, Krężolek, który jak klocek ciężki, ledwo się obracał i to królowi na płaszcz następował, to mu ową purpurę w tył nadto ciągnął, to pantofli w sianie szukając, plackiem na króla padał i tak się wszystkim pod nogami plątał jak piąte koło u woza.

Świętej cierpliwości był ten król, że takiego gamonia trzymał przy swojej osobie!

Tymczasem Skrobek, widząc, że mu się nic złego nie dzieje, ochłonął ze strachu zupełnie i roześmiał się w kułak, patrząc na ucieszne owo widowisko jakby na jasełka³⁴⁹. O Krasnoludkach słyszał nieraz, że po dobroci najlepiej z nimi, bo jak sobie upodobają kogo, to mu najmniejszej szkody nie przyczynią, owszem, obdarzą jeszcze.

Wszak ci jego dziad nieboszczyk powiadał, że Krasnoludki takie, które też „Ubożęta” albo „Skrzaty” zowią, chętnie u ludzi dobrych mieszkają, gdzie za piecem albo w mysiej norze siedząc i stamtąd nocą na izbę wychodząc, a jaka w chacie robota jest, w takiej pomagają.

To masło za gospodynię ubiją, to chleb rozczynią³⁵⁰, to na kołowrotku³⁵¹ przędą tak cudnie, że się ta przędza³⁵² jak srebro mieni.

Czasem i z izby wyjdą, do stajni zajrzą, koniom drobniutko grzywy posplatają, zgrzeblem³⁵³ wyczyszczą, że się na nich ta siartka³⁵⁴, jak woda świeci...

Jest żniwo³⁵⁵, to na miedzy³⁵⁶ taki sobie siądzie i buja dziecko w płachcie, u gałęzi wierzbowej uwiązanej, żeby dobrze spało, a matce, zgiętej z sierpem na zagonie, w pracy nie wadziło.

Zakwili dziecko, to mu śliczne pieśni śpiewają, a jak potem takie chłopię urośnie, to mu się te pieśni nie wiedzieć skąd w myśli biorą, właśnie jakby mu je kto podszeptwał.

To się ludzie inisi³⁵⁷ dziwią i mówią:

— Co za chłopak taki! Chodzi, a śpiewa, a na fujarce gra, jakby go kto uczył!

A nie wiedzą, że on tylko tak przypomina sobie, co tam za małych dni swoich, u gałęzi uwieszony, od Krasnoludków zasłyszał...

Chłop, Kobieta, Praca

³⁴⁴Herod — postać biblijna, w *Ewangelii* wg Mateusza Herod, król Judei, jest ukazany jako despotą odpowiedzialny za tzw. *rzeź niewiniątek*, czyli zabójstwo wszystkich nowo narodzonych dzieci płci męskiej zainicjowane po to, by zgładzić Jezusa. [przypis edytorski]

³⁴⁵chłopięta obnosiły po wsi na Gody — prawdopodobnie chodzi o kołędników, czyli grupę osób, które przebrane chodziły od domu do domu z życzeniami na Nowy Rok w czasie tzw. godów czyli okresie od 25 grudnia do 6 stycznia. [przypis edytorski]

³⁴⁶kwapić się — spieszyć się; spieszenie coś wykonywać; por. *skwapliwy*. [przypis edytorski]

³⁴⁷półkoszek — uplecione z wikliny dwie duże połówki kosza włożone na wóz. [przypis edytorski]

³⁴⁸luśnia (daw.) — w wozie drabiniastym drąg dodatkowo podtrzymujący drabinę. [przypis edytorski]

³⁴⁹jasełka — przedstawienie o narodzinach Jezusa. [przypis edytorski]

³⁵⁰chleb rozczynić — przygotować ciasto na chleb. [przypis edytorski]

³⁵¹kołowrotek — urządzenie do przędzenia nici z napędem nożnym. [przypis edytorski]

³⁵²przędza — nitka służąca do wyrobu m.in. tkanin. [przypis edytorski]

³⁵³zgrzebło — szczotka przeznaczona do oczyszczania sierści zwierząt. [przypis edytorski]

³⁵⁴siartka (daw.) — sierść konia. [przypis edytorski]

³⁵⁵żniwo — żniwa; koszenie i zbieranie dojrzałego zboża. [przypis edytorski]

³⁵⁶miedza — wąski pas ziemi, który oddziela od siebie pola uprawne. [przypis edytorski]

³⁵⁷inisi (daw.) — inni. [przypis edytorski]

Powiadał dziadek, że jego samego Krasnoludki tak śpiewać uczyły i zawsze im okruszyny chleba albo i twarogu na ławie zostawiał, bo z ziemi takie jeść nie chcą, jako że swój honor mają.

Przyszedł zaś Wielki Czwartek albo Wielki Piątek³⁵⁸, a w chacie szykowali święcone³⁵⁹, to każdej strawy, czy kołacza³⁶⁰, czy kielbasy, zawsze uszczknął nieco i tym małym pomocnikom na brzeżku ławy kładł.

Mnożyło mu się też dobro wszelkie i gospodarstwo tego szło; konie były jak łanie, na owcach runa jak strzecha, krowy tak mleczne, że drugich takich w całej wsi nie było, co i nie dziw, bo babka nieboszczka zawsze przy dojeniu zostawiała nieco mleka w łupince orzechowej dla tych „ubożąt” swoich.

I tak było długo, póty, póki nie pomarli starzy, póki za nimi i ojciec Skrobek nie pomarł. Dopieroż nad sierotami opiekę stryj wziął, porządki dawne skasował, gospodarkę prowadził siak tak, o dobytek nie dbał, a ku sobie, co się dało, garnął.

Aż i przyszło na biedę ostatnią i na sierocką krzywdę, co to aż do nieba woła.

A wtedy wszyscy widzieć to mogli, jak się w biały dzień Krasnoludki z zapiecka³⁶¹ wyniosły, przez izbę, przez próg, het, w świat pomaszerowały, a z nimi reszta dobra poszła... Sierotom nie zostało nic, a stryj się ich krzywdą i tak nie z bogaci³⁶².

Tak sobie rozmyślał Skrobek, na uboczu stojąc, a Krasnoludki tymczasem resztę skrzynek i szkatuł na wóz poładawwszy, królowi swemu miejsce na wozie uczyniły godne i aksamitem drogim siedzenie mu okryły, po czym co dostojniejsi z drużyny na wóz poniżej króla siedli, a insi poczepiawszy się, jak który mógł, do drogi naglic i wołać poczęli:

Na dyszel, na rozworę
Siadł król w dobrą porę,
Na dyszlu i na rozworze
Jedź, jedź, w imię Boże!

— A jakże to mam jechać? — pyta rezolutnie Skrobek, który już zupełnie tego pierwszego strachu zbywszy³⁶³, dobrej myśli począł być. — W prawo czy w lewo?

A oni:

Kamień w lewo, kamień w prawo,
Jedźże prosto, jedźże żwawo!...

Więc znowu Skrobek:

— I gdzież to pojedziem?

A znów oni:

Na pola, na gaje,
Na łąki, ruczaje,
Na ciepłe wyraje³⁶⁴!...

Podrapał się Skrobek w głowę i pyta:

— A cóż za furmankę dostanę?

Odpowiadają:

³⁵⁸ *Wielki Czwartek, Wielki Piątek* — w kościele katolickim dni poprzedzające najstarsze święto chrześcijan, Wielkanoc; tzw. Triduum Paschalne: Wielki Czwartek, Wielki Piątek i Wielka Sobota to dni przeznaczone na uroczyste przeżywanie i wspomnianie Męki, Śmierci i Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa. [przypis edytorski]

³⁵⁹ *święcone* — potrawy przeznaczone do poświęcenia w Wielką Sobotę m.in: chleb, jaja, kielbasa, które potem spożywa się na uroczystym śniadaniu wielkanocnym. [przypis edytorski]

³⁶⁰ *kołacz* — nazwa pszennego ciasta, o kształcie kolistym. Dawniej obowiązkowego na ważnych uroczystościach, świętach. [przypis edytorski]

³⁶¹ *zapiecek* — w daw. wiejskich domach miejsce za piecem lub na piecu. Były to przeważnie duże piece kaflowe, czasami budowane z cegły, na których również gotowano posiłki. [przypis edytorski]

³⁶² *zbogacić się* — dziś: wzbogacić się. [przypis edytorski]

³⁶³ *zbyć* — pozbyć się, stracić. [przypis edytorski]

³⁶⁴ *wyray* (daw.) — według dawnych wierzeń słowiańskich miejsce, do którego odlatują ptaki na zimę i z którego przychodzi wiosna. [przypis edytorski]

— Głoweczkę makową,
Toli³⁶⁵ dobre słowo!...

Na to Skrobek:

— Nie idzie! Nie ma zgody! Koń mój, wóz mój i co na nim moje!...

Ale Krasnoludki zakrzykną:

Koń twój, wóz twój,
A co na nim — nasze!
Kiep³⁶⁶ ten, kto da
Dmuchać sobie w kaszę!

I nuż trzaskać w szable.

— Niechże będzie po połowie! — chłop na to.

A wtem król Błystek:

— Człowieku! — rzecze cichym głosem. — Żebyś ty tych skarbów nie połowę, ale tysiąc tysięcy tysiączną cząstkę miał, toby zguba twoja była! Wielkie bogactwo powala człowieka tak jak wielka niemoc. Siłę mu z ciała bierze, ducha z piersi wyciska, z dobrej drogi zbija.

Bogactwo

A tuż Krasnoludki chórem:

— Hej bogacz! ladaco.
Ten brzydzi się pracą,
Choć żyje — to na co?

Kiedy umilkli, rzekł król Błystek dalej:

— Nie dała też ziemia matka ludziom wszystkich skarbów swoich, tylko nam, małym służebnikom swoim, co ich strzeżem, a nie bogacim się nimi; co pereł nie mieniamy na lzy ubogich, brylantów nie sprzedajem ani kupujem, złota na dukaty³⁶⁷ nie bijem, tylko blaskiem owych bogactw ciesząc oczy nasze, chwalimy tę ziemię matkę i straż pilną u jej skarbów czynimy.

Na to chłop:

— Kiedyć już królistko takie łaskawe, to niechże wiem, skąd się te skarby biorą?

A król:

— Wszelkie skarby biorą się w ziemi z tego, co opuści i poniecha człowiek. Odrobiny niespożytego czasu mienia się w szafiry; odrobiny niespożytego chleba — w perły najjaśniejsze; odrobiny siły, co się nie obróciła na dobre, ni sobie, ni komu, w szczerę idą złoto. Gdyby człowiek okruszyn takich nie upuszczał i nie poniechiwał³⁶⁸, skarby te byłyby jego. A tak idą w ziemię i my tam ich strzeżem.

Otworzył na to Skrobek gębę szeroko i pyta:

— To wy ze ziemi? Jak te ślepe krety? Loboga!...

A król:

— Z ziemi wszystko idzie: i małe, i wielkie siły. Każdemu ziemia tyle mocy da, ile jej w siebie wziąć może!

Ziemia, Siła

— I cóż wy tam robita³⁶⁹? — rzecze chłop.

A Krasnoludki chórem:

— Liczym ziarna piasku,
Liczym krople w zdroju,
Krople rosy w trawie,
Krople potu w znoju³⁷⁰!

³⁶⁵*toli* — konstrukcja z partykułą *-li*; znaczenie: to też, a także. [przypis edytorski]

³⁶⁶*kiep* (daw.) — głupi człowiek. [przypis edytorski]

³⁶⁷*dukat* — złota moneta. [przypis edytorski]

³⁶⁸*poniechać* — zostawiać. [przypis edytorski]

³⁶⁹*robita* (gw.) — robicie. [przypis edytorski]

³⁷⁰*znoju* — przy wysiłku, ciężkiej pracy. [przypis edytorski]

Liczym kwiaty w łąkach,
Liczym liście w borze,
Zapisujem pięknie
Na brzozonej korze!

— Tfu! — splunie na to Skrobek. — Rejment muchów³⁷¹ i z gadaniem takim! A co ja z tego rozumiem. Niechże tam już królisko każe tej swojej czeladzi³⁷² cicho siedzieć, bo tylko człowiekowi mąt w głowie tym śpiewaniem robią, a ja jak mam jechać, to pojedę, żebym jeno wiedział gdzie i za co?

Tu zebrał lejce w garść i na szkapę cmoknął, gotując się³⁷³ przy wozie iść, gdyż na niego miejsca już nie stało³⁷⁴.

— Jedź w spokoju, dobry człowieku — rzekł król i berłem skinie. — Nagrodzim tobie według pracy twojej, nie będzie ci krzywdy.

— Niechże ta! — odezwie się Skrobek. — Zdawam się³⁷⁵ na królewskie słowo! Dokądże zajedziem?

Zaroily się Krasnoludki od tego pytania niby pszczoły w ulu; jeden radził to, drugi owo; cichy głos starego króla ledwie się słyszeć dawał w tym rozgwarze³⁷⁶, jaki między sobą czynili.

Nagle podniósł głos Koszałek-Opalek i tak mówił:

— Iż żadne królestwo bez mądrości być nie może, a mądrości bez spisywania ksiąg nie ma, przeto wnoszę, aby nas ten dobry kmieć³⁷⁷ tam powiózł, gdzie najwięcej gęsi, iżbym sobie nowe pióro mógł wyszukać i nową sławę uzyskać.

Ale Podziomek, który się w siano tak był zapadł, że ledwo mu nos było widać, porwał się na to i rzecze:

— Na nic robota taka! Co mi po mądrości i po sławie, kiedy będę głodny? Pełny żołądek to grunt! Reszta torby kłaków niewarta!

Tu zwrócił się do króla i rzecze:

— Jeśli chcesz, miłościwy królu, spokój w państwie mieć, o to najpierw dbaj, żeby głodnych w nim nie było! Więc moja rada taka: jak nas ten chłop ma wieźć, niech nas wiezie tam, gdzie w kominie³⁷⁸ kasza wre, a skwarki skwierczą! Inaczej nie ma zgody!

— Tak, tak! — krzyknęli insi. — Nie ma zgody, nie ma!

I robił się coraz większy huk, tak że ten cały wóz wyglądał bez mała³⁷⁹ jak ratusz, kiedy się na nim mieszczany powadzą³⁸⁰.

Co gdy trwało, skinął król stary jasnym swoim berłem i rzecze:

— Jak nie ma zgody, to niech będzie rozkaz!

I obróciwszy się do Skrobka, dodał:

— Wieź nas dobry człowieku, gdzie jest wola twoja.

Uśmiechnął się na to Skrobek chytrze i zmrużywszy lewe oko, prawym na Podziomka spojrział.

„Czekajże, ty grubasie! — pomyślał — Inszych jak inszych, powiozę z tym to królskim tak, żeby syci byli. Ale ciebie nigdzie nie dam, tylko do Głodowej Wólki. Już ty tam ścienkniesz³⁸¹... Nie bój się!”

Tu palnął z bicza i ruszyli w drogę.

³⁷¹rejment muchów (gw.) — regiment much; oddział much. [przypis edytorski]

³⁷²czeladź (daw.) — służba. [przypis edytorski]

³⁷³gotować się — tu: przygotowywać się. [przypis edytorski]

³⁷⁴nie stać (daw.) — nie wystarczyć. [przypis edytorski]

³⁷⁵zdawam się — dziś: zdaję się. [przypis edytorski]

³⁷⁶rozgwar — zgiełk, hałas spowodowany rozmowami. [przypis edytorski]

³⁷⁷kmieć — chłop z własnym gospodarstwem, oplacający czynsz. [przypis edytorski]

³⁷⁸komin (daw.) — piec z paleniskiem do gotowania. [przypis edytorski]

³⁷⁹bez mała — niemal. [przypis edytorski]

³⁸⁰powadzić się — pokłócić się. [przypis edytorski]

³⁸¹ścienknąć — stać się cieńszym. [przypis edytorski]

PODZIOMEK SPOTYKA SIEROTKĘ MARYSIĘ

I

Za górami Karpatami,
Za trójpuszczą, za głęboką,
Stała sobie mała chatka,
Chatka zwana „Boże Oko”.
Nikt już dzisiaj nie pamięta,
Kto ją nazwał tak i czemu:
Że był nad nią lazur nieba
Oku podobny Bożemu;
Czy, że rankiem, co najwcześniej,
Wyzłacała się tu zorza,
I na strzechę³⁸² blaski siała,
Jak źrenica jasna Boża;
Czy, że strumień tu błękitny
Tak spokojnie, cicho płynie,
Jakby oko się niebieskie
Przeglądało w wód głębinie;
Czy, że gwiazdka drobna, jasna,
Tli nad chatą w letnim zmroku,
Jakby srebrna łąza litości
Zaświeciła w Bożym oku...
Czy tu doła, czy niedoła
Błysła światłem, padła cieniem,
A człek³⁸³, oczy w niebo wzniośszy,
Z Bożym spotkał się wejrzeniem?...
Tak czy owak, dość że stała,
Za trójpuszczą, za głęboką,
Za górami Karpatami
Chatka zwana: „Boże Oko”.

Świt

Noc

II

Czy to gołąb leśny grucha
Tak tęskliwie a żałośnie,
Czy to słowik tak zawodzi
Po minionej dawno wiosnie?
Czy to puszcza tak sumuje³⁸⁴,
Czarna puszcza, w mrokach głucha,
Czy tak lata nad polami
Z głośnym jękiem zawierucha?
Ej! nie gołąb to, nie słowik,
Ej! nie puszczy to są jęki,
Ale matka odumiera
Swojej małej sieroteńki!
Kto pożywi? Kto napoi?
Kto przytuli ją na świecie?
Z modrych³⁸⁵ ocząt kto łzy otrze,
Kto przygarnie cudze dziecię?
Kolebała ją w kolebce
Z złotej trzciny, rokićcin³⁸⁶,

Śmierć

Sierota, Dziecko

³⁸²strzecha — pokrycie dachu ze słomy albo trzciny. [przypis edytorski]

³⁸³człek — skrócone od: człowiek. [przypis edytorski]

³⁸⁴sumować (daw.) — smuć się. [przypis edytorski]

³⁸⁵modry — ciemnoniebieski. [przypis edytorski]

³⁸⁶rokićcina — rokitka; gatunek wierzby. [przypis edytorski]

Teraz dla niej czarna ziemia
I zapiecek z twardej gliny.
 Piosnką uśpi ją, bywało,
 Piosnką rankiem ze snu budzi,
 A teraz ją wołać będą
 Zimne głosy obcych ludzi.
Hodowała ją jak ptaszę,
Białym chlebem, złotym miodem,
Teraz gorzki kołacz nędzy
I sieroctwo przyjdzie z głodem.
 Z lnów bielutkich płótno tkala
 Na koszulki, na zawiązki,
 Teraz przyjdzie sieroteńce
 W zgrzebnych szmatach pasać gąski!
Gaśnie słonko za górami,
Zachodowe gasną zorze,
Odumarła matka dziecię,
Odumarła w Imię Boże!

Śmierć

III

Płacze Maryś całe dzionki,
Płacze Maryś całe noce...
Przyleciały już skowronki
I jaskółka już szczebioce.
 Przyleciały już skowronki
 Na kwietniową, na niedzielę,
 Na mogile matusinej
 Rozkwitnęło bujne ziele.
Na mogile matusinej
Sieroteńka cicho kwili.
Już ją z chaty, z tej rodzonej,
Obcy ludzie wypędzili.
 Wypędzili na wschód słonka,
 Wypędzili na wschód nieba:
 Idźże we świat, ty sieroto,
 Za kawałek służyć chleba!
Idźże we świat, ty sieroto,
Cudze gąski paść na łące,
Niech cię myją bujne deszcze,
Niech cię suszy jasne słońce.
 Niech cię myją bujne deszcze,
 Niech cię bujny wiatr pomiecie.
 Idźże we świat, ty sieroto,
 Co nikogo nie masz w świecie!

Sierota, Dziecko

Grób

IV

Taka była dola sierotki Marysi, co miała włoski jak słoneczne światło, oczy jak fiołki
leśne, a w sercu tęskność i żalność.
— Marysiu, sierotko! — mówi do niej gospodyni, u której gąski pasła. — Czemu się
nie śmiejesz, jak insi³⁸⁷ czynią?
A ona:
— Nie mogę się śmiać, bo wiatr po polach wzdycha.
— Marysiu, sierotko! Czemu nie śpiewasz, jako insi czynią?
A Marysia:

Smutek, Samotność

³⁸⁷ *insi* (daw.) — inni. [przypis edytorski]

— Nie mogę śpiewać, bo brzozy po gajach płaczą.
— Marysiu, sierotko! Czemu się nie weselisz, jako insi czynią?

A ona:

— Nie mogę się weselić, bo ziemia we łzach rosy stoi!

Taka była ta Marysia.

Przylecą, bywało, ptaszkanie, na drzewinie wpodłe³⁸⁸ niej siędą³⁸⁹ i śpiewają:

Tęsknota

Sieroto, sieroto,
Co masz główkę złotą,
W oczach błękit nieba,
Czego ci potrzeba?

A Marysia podnosi na tych śpiewaczków wzrok smutny i nuci z cicha:

Nie trzeba mi srebra,
Nie trzeba mi złota,
Jeno onej wierzby
U własnego płota!

Więc ptaszkanie znowu:

Sieroto, sieroto,
Co masz główkę złotą,
Czy wody, czy chleba,
Czego ci potrzeba?

A Marysia na to:

Nie trzeba mi chleba,
Nie trzeba mi wody,
Tylko tej rodzonej,
Domowej zagrody!

Zaszczebiocą na to ptaszkanie ze sobą, główkami kręcą, skrzydełkami trzepocą, aż jeden tak zaśpiewa:

Sieroto, sieroto,
Co masz główkę złotą,
Czego sobie pragniesz,
Proście teraz o to!

A Marysia złoży wychudłe rączyny w zgrzebnej koszulinie, podniesie je ku ptaszętom i mówi:

O moi ptaszkanie,
Mam was prosić o co!
Niechże mi się przyśni,
Matuleńka nocą!

I zdarzało się tak nieraz, że się matuleńka przyśniła nocą Marysi.

Sen, Duch, Opieka, Matka

Cicho, cichuchno, biało, bieluchno, szła przez izbę niby promień miesięczny³⁹⁰ i niby promień otaczała swą jasnością główkę śpiącej sierotki swojej.

³⁸⁸wpodłe (daw.) — obok, koło. [przypis edytorski]

³⁸⁹siędą — dziś popr. forma 3.os. lm: siądą. [przypis edytorski]

³⁹⁰promień miesięczny — promień, światło księżycy. [przypis edytorski]

Śniło się wtedy Marysi, że słońce świeci i że kwiaty pachną. Wyciągała ręce do mateńki i szeptała we śnie:

— Przyszłaś, mateńko?

A tuż nad nią głos słodki i cichy:

— Przyszłam, dziecino!

A były to słowa jakby dech tylko.

Tuli się Marysia do matki i pyta:

— I weźmiesz mnie z sobą, mateńko?

A tuż nad nią głos cichszy jeszcze i słodszy:

Jeszcze nie pora, jeszcze nie czas,
Kto nas rozłączył, ten złączy nas!

Więc Marysia na to:

— O, jak ciężko czekać, mateńko!

A głos:

Prędko przy pracy przemija dzień,
A wiek i życie — to tylko cień.

I cicho, cichuchno, biało, bieluchno, znikająca mateńka jak promień miesięczny; a sierota budziła się z westchnieniem i chwytając pracę. Pracowała, jak mogła i wedle sił swoich, za ten kąt na cudzym zapiecku³⁹¹, za tę garść słomy, na której sypiała, za tę łyżkę strawy, którą się pożywiła, za tę zgrzebną koszulinę, która jej grzbiet kryła. Kolebała zimą dziecko, nosiła chrust z boru, ze studni wodę, latem gąski pasła.

Nazywali ją też ludzie we wsi: Marysią gęsiarką albo Marysią sierotką.

Nazywali ją tak rok, nazywali dwa, aż zupełnie zapomnieli, że się ta dziewczuszka Kukulanką nazywa i że jest córką Kukuliny, owej to litościwej kobiety, co Podziomka chciała od bicia bronić, kiedy podrzutkiem u baby zły był.

Ona sama, gdy ją kto zapytał: „Jak się zowiesz, dziewczę?” — odpowiadała:

— Marysia sierotka.

Łączka, na której pasła gęsi Marysia sierotka, leżała pod lasem, dość daleko za wsią, zwaną od dawien dawna „Głodową Wólką”, iż tam ziemie chude były, mało chleba dawały, a ludzie częściej głodni niżli syci byli.

Staje piasku, staje wody,
Rok urodzaj, a dwa głody!

Na tych małych trawach, na tych dużych wodach, hodowały się całe stada gęsi, a jak to wszystko zaczęło rwać się a trzepotać, a gęgać, a wrzeszczeć, to dobrze o milę wokół słychać było.

Wszystkie dzieci we wsi robotę z tymi gęśmi miały, pasąc je gromadą albo poosobno³⁹², jak tam któremu w chacie przykazali.

Dopiero pod wieczór rozdzielała się gromada na pomniejszych stadka i każdy swoje do domu gnał.

Już też wtedy nic inszego w całej Wólce Głodowej słychać nie było, tylko:

— Halela, gąski!... Halela! halela, do domu!...

A do tego taki z biczów trzask, jakby wesele jechało.

Długo jeszcze po zachodzie słońca uspokoić się nie mogło gęganie w zagrodach i chlewkach; a i w nocy nieraz powstawał ni stąd, ni zowąd wrzask gęsi na całą okolicę.

Ale Marysia sierotka pasła gąski swoje osobno, pod lasem. Siedem ich tylko było,

³⁹¹zapiecek — w daw. wiejskich domach miejsce za piecem lub na piecu. Były to przeważnie duże piece kaflowe, czasami budowane z cegły, na których również gotowano posiłki. [przypis edytorski]

³⁹²poosobno — dziś: osobno; por. analogiczne pod wzgl. budowy leksykalnej, a o przeciwstawnym znaczeniu: *pospołu*. [przypis edytorski]

więc im gospodyni dogodzić chciała i na wspólne pastwisko nie dawała gnać. Dziewczyna też rada temu była, bo się inne dzieci z niej śmiały: a to, że się w chowanego bawić nie umie, a to, że w zajęczka nie dość prędko biega, a to, że z dziewczynami tańcować po trawie nie chce.

I prawda. Czy to, że mocy wielkiej na tym cudzym chlebie nie miała, czy też tak już z tego sieroctwa swojego nie lubiła Marysia biegać, tańczyć, gonić się ani w zajęczka z dziećmi grać. Lubiła za to śpiewać. A piosenek umiała tyle, że cały dzień coraz to inszą³⁹³ śpiewała, a nigdy ich nie brakło.

A to jak „Zosi chciało się jagódek, a kupić ich za co nie miała”, a to jak „Konik siwy długogrzywy mogiłę panu swemu nóżką w polu grzebał”, a to o zakłętej fujarce, co mówiła do pastuszka:

...Graj, pastuszk, graj,
Bóg ci pomagaj!

A to znów jak „Niedźwiedź kudłaty przywędrował do wilczycy we swaty”, a to jak „Babuleńka miała kozła rogatego, co był bardzo rozpustny”, a to jak „Siwe łabędzie leciały za morze...”.

Najbardziej wszakże lubiła Marysia i najczęściej śpiewywała³⁹⁴ piosenkę o sierocie, co gąski zwoływała do domu, bo ta piosenka była taka jakby o niej samej.

Kiedy więc wieczorne zorze ugasać³⁹⁵ zaczęły nad lasem, zaraz Marysia wyciągała najgłośniejszą i najcieniejszą, jak tylko mogła:

Pójdźcie, pójdźcie, gąski moje,
Pójdźcie, pójdźcie do domu!
Noc nadchodzi, ja się boję,
Bronić mnie nie ma komu.

Była to prześliczna piosenka, a tak wprost do serca szła, że kto w pobliżu szedł, to stawał i słuchał, a często i łzy miał w oczach.

Kto tych wszystkich piosenek wyuczył Marysię, nie wiadomo zgoła, a gdyby jej się kto spytał o to, ona sama nie wiedziałaby także.

Może ją uczył piosnek bór szumiący, czarny, może trawy łączne³⁹⁶, szepczące słoweczka ciche; może gaje młodym liściem okryte, które za wiatrem lekuchno się chwiejąc, gwarzą coś³⁹⁷ a gwarzą, jakby żywym głosem. A może nawet i ta cichość, która przez pola szła, przez ugory i która była tak dzwoniąca w sobie właśnie, jakby samo powietrze śpiewało.

Słuchała też, nasłuchiwała Marysia sierota wszystkich tych głosów, nie czując nieraz w tym zasłuchaniu ni głodu, ni chłodu; a kiedy słońce zaszło i do domu wracać trzeba było, nie wiedziała sama, jak ten dziołek przeleciał.

Ani jej też w głowie nie powstało, że z zarośli borowych patrzy na nią i wygląda wzrok bystry i chytry, pałający i okrutny, wzrok przebiegłego Sadelka, owego to lisa z sąsiedztwa Kryształowej Groty, który sobie w tym lesie norę uczyniwszy pod pniem wywróconej sosny, pustelnika udawał, a po stronach węszył, skąd by jaki dobry kąsek pochwycić.

Szczególniej do gęsiny uczuwał nieprzeparty pochop³⁹⁸ i apetyt. Wielkich stad gęsi, strzeżonych pilnie przez mocnych chłopaków, unikał, zakładając³⁹⁹ głównie swe nadzieje na owych siedmiu gąskach przez Marysię pasionych; toteż co dzień bliżej, a z cicha, podkopywał się krzakami ku łączce.

Bezpiecznie pasła gąski swoje Marysia, nic o tym nie wiedząc: bezpiecznie o zmroku do zagrody stadko swoje gnała, a jedynym jej pomocnikiem był mały, żółty piesek, Gasio, który ogromnie dziewczynkę polubiwszy, całe dni przy niej na łączce przesiedział.

³⁹³inszą — dziś: inną. [przypis edytorski]

³⁹⁴śpiewywała — dziś: śpiewała. [przypis edytorski]

³⁹⁵ugasać — dziś: zagasać a. gasnąć. [przypis edytorski]

³⁹⁶trawa łączna — trawa na podmokłej łące. [przypis edytorski]

³⁹⁷coś — coś tam. [przypis edytorski]

³⁹⁸pochop (daw.) — ochota. [przypis edytorski]

³⁹⁹zakładając głównie swe nadzieje na owych siedmiu gąskach — dziś: pokładając (...) swe nadzieje w owych (...). [przypis edytorski]

Sadelko wielką niechęć czuł do tego Gasia.

— Obrzydliwe psisko! — mawiał nieraz sam do siebie, spluwając i krzywiąc się szpetnie. — Nigdy nie widziałem chyba szkaradniejszego stworzenia nie widział! Co to na przykład za uszy? Szpiczaste jakies, ostre, zupełnie dla psa niestosowne! Albo sierść? Toć on rudy, jak ten Judasz⁴⁰⁰ zdrajca! Co to za paskudny charakter być musi! Co za obyczaje! Jakie nawyki! Toć to darmozjad skończony! Wypowiedzieć nie potrafię, jak mi się to zwierzę nie podoba, sam widok jego o mdłości mnie przyprawia. Czy kto widział, żeby porządny pies cały dzień na jednym miejscu siedział i mizernych siedmiu gęsi pilnował? Toć to wstyd prawdziwy! Siedem gęsi! Ha, ha, ha!... Śmiać mi się chce! Gdzież jest prostak, który by w gęsinie smakował i na tę nędzę się łakomił? Dawniej to może było przyjęte, żeby się na stołach lisich i taka potrawa znajdowała, wiadome rzeczy, że starzy mieli swoje dziwactwa. Ale co teraz, to żaden szanujący się lis takich specjalów nie jada! Przynajmniej co do mnie, brzydzę się gęsiną. A na tego żółtego psa i na tę obdartą dziewczynę wprost patrzeć nie mogę. Gdyby nie to, że mam zamiar pustelnikiem tu zostać, dawno bym się już wyniósł z okolicy. Ale cóż! Kiedy się kto cały cnotcie i pięknym czynom poświęci...

Tu wzdychał tak mocno, że aż mu się wąsy podnosiły u nosa, i mrużąc to jednym, to drugim okiem, śledził poruszenia Gasia, gąsek i Marysi. Po czym odwróciwszy się od nich, brzydko się uśmiechał.

V

Widniała już z daleka w księżycowym świetle Wólka Głodowa. Do niej to dążył Skrobek, skręciwszy w bok z gościńca. Nagle odwrócił się do jadących na wozie Krasnoludków i rzecze:

— Na mój kiepski rozum, trza by nie wszystkie panięta w jednym miejscu naraz wysypać; bo jakby tyle gąb w jednej wsi przybyło, toby się taka drogość stała, że to ha, i mogłoby być głodno.

— Racja! — odezwał się na to z głębi woza głos jakiś, a był to głos zakopanego w sianie po uszy Podziomka.

— Ano po dwóch, po trzech, po pięciu poproszyć sam, tam, to i paniętom lepiej będzie, i tym ludziom we wsi też!

Na to król:

— Roztropny z ciebie człek! Uczyn, jakoś powiedział.

Przystanął tedy Skrobek, podrapał się w głowę, a ukazując na wieś przydrożną, rzecze:

— A choćby, na ten przykład, hajno⁴⁰¹, do tej tam wioski dwóch, trzech dać? Oj, dobrze by się miał taki, bo to Sytna Wólka⁴⁰² jest, bogata wieś na całą okolicę, chłop w chłopu same gospodarze, a każdy spasiony tak, że za wołu waży! Te dzieci, te baby, to to się aż toczą jak kule, takie okrągłe, takie tłuste! Jak nie ma tłuste być, kiedy w każdej chałupie od rana do nocy warzą⁴⁰³ a kraszą⁴⁰⁴, a solą, a zasiekują⁴⁰⁵ jakby na Wielkanoc, a siedzie tam chłop do miski z rana, to nie wstanie od niej aż do południa, by się do drugiej przysiąść.

— Stój!... Stój!... — zakrzyknie na to zagrzebany w sianie Podziomek.

Ale chłop prawił dalej, jakby go nie słyszał.

— Coby się nie miał przesiadać od miski do miski, kiedy tam ziemia taka, że sama bez człeka plonuje setnym ziarnem⁴⁰⁶. A co tu sadła, a słoniny, a gęsiego szmalcu! Nieprzejedzone rzeczy!...

— Stój! stójże! — krzyknął głośnie teraz, gramoląc się z siana, Podziomek. — Stójże, kiedy wołam!

— A co tam? — zapytał chłop, jakby go pierwszy raz słyszał.

Falsz, Samotnik

Podstęp, Falsz

⁴⁰⁰Judasz — postać biblijna, występująca w *Ewangeliach w Nowym Testamencie*; jeden z dwunastu apostołów, zdradził Jezusa Sanhedrynowi (najważniejszej religijnej i sądowniczej radzie w Judei) za trzydzieści srebrników. [przypis edytorski]

⁴⁰¹hajno (gw.) — tam. [przypis edytorski]

⁴⁰²Sytna Wólka — zmieniona nazwa Głodowej Wólki, określenie utworzone od syty: najedzony. [przypis edytorski]

⁴⁰³warzyć (daw.) — gotować. [przypis edytorski]

⁴⁰⁴krasić — dodawać do potrawy okrasę, czyli tłuszcz. [przypis edytorski]

⁴⁰⁵zasiekąć (daw.) — tu: zabić zwierzę np. szablą. [przypis edytorski]

⁴⁰⁶plonuje setnym ziarnem — wydaje bardzo dobry, znakomity plon. [przypis edytorski]

Wygrzebał się Podziomek i patrząc bystro chłopu w oczy, zapyta:

— Nie łieszże⁴⁰⁷ ty, chłopie?

A Skrobek:

— Cobym miał żyć⁴⁰⁸? Prawda jest i już!

— Jadła dość, mówisz?

— Co żywot⁴⁰⁹ strzyma!

— I kraśno⁴¹⁰?

— Omasta⁴¹¹ aż po brodzie kapie!

— A misy duże?

— Jak to miesięczne koło⁴¹²!

A księżyc już zachodzić począł.

— Kiedy tak — rzecze Podziomek, do króla się obracając — to ja się tu, Miłościwy Królu, zostaję!

To mówiąc, ścisnął królewskie kolana, towarzyszom, stojąc w półdrabku⁴¹³, na wale-
tę⁴¹⁴ zakrzyknął i na chłopu wołać począł, żeby ku tej wsi nawrócił.

Co gdy Skrobek dość skwapliwie uczynił, zawadził o kamień kołem, wóz się zatoczył
cały, aż podskoczył, i Podziomek, jak stał, tak wyleciał z niego.

Nie uczyniła mu się co prawda najmniejsza krzywda, bo na głęboki, drobny piasek
padł jakby na pierzynę, wszakże narobił tak srogiego krzyku, że się wszystkie psy pobudziły
we wsi i głośno ujadać poczęły.

Odezwał się na to szczekanie jeden, drugi gęsior, zagęgała tu, to tam jakaś gęś czuj-
niejsza, za nią druga, dziesiąta, dwudziesta; za czym podniósł się po podwórkach i chle-
wikach wrzask tak przeraźliwy, jakby się cała wieś paliła.

— Aj! kości moje, kości!... — krzyczał, macając się po żebrach Podziomek, w nagłym
przestrachu, z powodu owego szczekania i gęsiego wrzasku, ale głos jego niknął w tej
wrzawie, tak że go i niewiele słyhać było.

Skrobek zaciął szkapę i ruszył sporym⁴¹⁵ kłusem. Podziomek wstał, a obejrzawszy się,
sposzregł, że obok niego w piasku grzebie się ktoś drugi jeszcze; a kiedy księżyc wyjrzał
spoza chmury, poznał z największym zdumieniem Koszałka-Opałka.

— Czyli mnie wzrok myli? — rzecze Podziomek. — Czyliś to ty, uczony mężu, we
własnej swej osobie?

— Jam jest, bracie! — rzecze na to Koszałek-Opalek.

— Czyliżbyś, uchowaj Boże, wypadł takż z woza?

— Ej, nie! — rzecze Koszałek. — Wyskoczyłem tylko za pozwoleniem królewskim.
Bo widzisz, bracie, kiedy tu taki wrzask gęsi jest, to same gęsi też być muszą. Czy jasno?

— Jasno jak słońce.

— A gdy gęsi są, to i pióra muszą być! — rzecze dalej Koszałek-Opalek. — Jakże?

— Jak dwa a dwa⁴¹⁶ cztery! — zakrzyknie ów na to.

— A jak są pióra — prawi znów uczony — to i moja sława nie przepadnie, gdy księgę
nową zamiast tej zgubionej napiszę. Nieprawdaż?

— Prawda jak wół! — potwierdził z zapałem Podziomek. Ale choć tak gorąco po-
takiwał towarzyszowi swemu, w rzeczy samej nie bardzo był rad⁴¹⁷, że do tych tłustych
kęsków, jakie sobie obiecywał, kompana ma. Więc po chwili rzecze:

— Wiesz co, uczony mężu? Moim zdaniem, nie przystoi mędrcomi między chłopstwo
się pchać i razem z prostakami u misy siadać. Bo łatwo taką drogą uczoność na szwank⁴¹⁸
narazić można. Zrobim tedy tak: ja pójdę do wsi, a ty do lasu. Jak już noc się zrobi

Falsz, Samolubstwo

⁴⁰⁷łżeć (daw.) — kłamać; łieszże: konstrukcja z partykułą -że, znaczenie: czy nie kłamiesz. [przypis edytorski]

⁴⁰⁸żyć — popr. forma: lgać. [przypis edytorski]

⁴⁰⁹żywot — tu: żołądek, brzuch. [przypis edytorski]

⁴¹⁰kraśno — z dużą ilością okras, tj. tłuszczu. [przypis edytorski]

⁴¹¹omasta — tłuszcz dodawany do potraw: masło, smalec i in. [przypis edytorski]

⁴¹²miesięczne koło — tu: księżyc. [przypis edytorski]

⁴¹³półdrabek (gw.) — długa belka przy drabinie. [przypis edytorski]

⁴¹⁴na waleć — na pożegnanie; z łac. *vale*: żegnaj. [przypis edytorski]

⁴¹⁵spory — tu: szybki. [przypis edytorski]

⁴¹⁶dwa a dwa (daw.) — dwa razy dwa. [przypis edytorski]

⁴¹⁷rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

⁴¹⁸narazić na szwank — wystawić na niebezpieczeństwo doznania jakiejś krzywdy, uszczerbku, straty. [przypis edytorski]

i wszyscy się pośpią, ja cię, uczony mężu, sprowadzę i posilisz się tym, co tam gdzie na misie zostanie. Choćby i przyskąpo⁴¹⁹ czasem wypadło, nic to, bo wszak nie samym chlebem człowiek żyje. A tak przynajmniej honor twój utrzymany będzie. A honor: rzecz główna!

— Dobrze radzisz, kochany bracie! — rzecze na to rozrzuwiony Koszałek-Opalek. I rzuciwszy się na szyję Podziomka, nuż go ścisnąć i całować.

Markotno⁴²⁰ się zrobiło Podziomkowi, gdyż dobre serce miał, że jego podstępna rada tak zaraz przyjęta została, ale iż głos łakomstwa mocniejszy w nim był niżeli głos serca, wprędce się tedy ze swej markotności otrząsnął i uściskawszy nawzajem Koszałka-Opalka, sam go do boru odprowadził, pożegnał raz jeszcze, życząc jak najmędrzych myśli, po czym, chyłkiem pod płotami krążąc, do najpokazniejszej chaty skierował swe kroki.

Nie było podobno nigdy większego zawodu jak ten, który spotkał w chacie tej Podziomka.

W komorze pustka, że i mysz by zdechła, dzieża⁴²¹ od chleba nasypana otrębami⁴²², słoniny w ząb⁴²³, kaszy ani śladu, o szmalcu i półgęskach⁴²⁴ ani się nie śniło.

Zajrzał Podziomek do garnków — puste; nie znać nawet, żeby się w nich wczoraj gotowała strawa; zajrzał do misek, do rynek⁴²⁵, to samo.

Wymknął się co rychlej z tej chaty i do drugiej biegł, ale i tu lepiej nie było. Przepatrzył piątą, dziesiątą — to samo. A ci ludzie, których tam widział śpiących, toć skóra a kości.

Nigdzie porządnej pościeli, nigdzie statków⁴²⁶ jakich takich, nigdzie nawet dobrego konia w stajni lub krowy w oborze. Wiele też chałup zupełnie chyliło się ku ziemi, trzymając się tylko dylami⁴²⁷ pod strzechę⁴²⁸ wpartymi, jak kaleki o kulach stojące. Nawet i dom sołtysa niewiele był lepszy!

Taki to tam był ciężki przednówek⁴²⁹ wiosenny.

— A, niecnotliwy chłopie! — zakrzyknął w złości, zacisnąwszy pięście. — Otóżem mnie podszedł⁴³⁰! Otóżem w biedę popadł! Otóżem się oszukał! Głodowa Wólka! A powiadał niecnota, że „Sytna”, że omasta po brodzie kapie, że jadła — co żywot strzyma! Otóż masz jadło! Otóż masz omastę! A toć mi tu przyjdzie wyschnąć jak żerdź w płocie. Żeby choć zuchelek⁴³¹ chleba. Choć odrobinkę kielbasy! Żeby choć ryneczkę barszczu!

Dniało już i coraz wyraźniej nędzę tej wioski widzieć było można, kiedy Podziomek, na rozstaju stanąwszy, zadął głowę i tablicę przybitą tu na słupie czytać z wolna zaczął.

Czytał, czytał i własnym oczom nie wierzył. Tuman czy co?⁴³²

„Gło-do-wa Wól-ka”.

I znów zaczął na nowo: Gło-do-wa Wól-ka. Najwyraźniej: Gło-do-wa!

Załamał ręce nieszczęsny Podziomek i stał w głębokiej pogrążony trosce, a słońce z wolna podnosić się zza lasu poczęło.

Wtedy raz jeszcze na słup ze smutkiem spojrzawszy — „Gło-do-wa Wól-ka” odczytał i westchnął.

VI

Tymczasem Koszałek-Opalek, chodząc po lesie tam i sam⁴³³ dla rozgrzania się, iż noc była chłodna, trafił na jakiś dość wysoki, piaszczysty pagórek i głęboką pod nim wykopaną norę. Dość było okiem rzucić, aby poznać, że to jama lisia.

⁴¹⁹przyskąpo — zbyt mało. [przypis edytorski]

⁴²⁰markotno — smutno. [przypis edytorski]

⁴²¹dzieża — okrągłe naczynie z drewnianych klepek do wyrobu ciasta na chleb. [przypis edytorski]

⁴²²otręby — pozostałości po zmieleniu ziarna. [przypis edytorski]

⁴²³w ząb — ani trochę. [przypis edytorski]

⁴²⁴półgęsek — pół gęsi uwędzonej (bez kości) na surowo i podawanej jako wędlina. [przypis edytorski]

⁴²⁵rynka (reg.) — mały rondel. [przypis edytorski]

⁴²⁶statki (daw.) — naczynia służące do przygotowania i podawania jedzenia. [przypis edytorski]

⁴²⁷dyl — drewniana belka. [przypis edytorski]

⁴²⁸strzecha — pokrycie dachu ze słomy albo trzciny. [przypis edytorski]

⁴²⁹przednówek (daw.) — czas oczekiwania na nowe zbiory przy kończących się zapasach ze zbiorów poprzednich. [przypis edytorski]

⁴³⁰podejść kogo — oszukać, nabrać kogo. [przypis edytorski]

⁴³¹zuchelek — kawałek. [przypis edytorski]

⁴³²Tuman czy co? — zastanawia się, czy dobrze widzi, czy coś mu wzroku nie mami; tuman: mgła a. kurzawa. [przypis edytorski]

⁴³³tam i sam (daw., gw.) — tu i tam. [przypis edytorski]

Ale nasz kronikarz, w księgach cały swój żywot spędziwszy, mało się znał na tym.

Stanął tedy jak wryty, rozmyślając, co by to być mogło.

„Góra? Nie góra? — myślał. — Forteca? Nie forteca? Ej, kto wie, czy to nie będzie stara pogańska świątynia dawnych Krasnoludków? Bardzo możliwe! Bardzo możliwe!” — I z największą uwagą obchodzić dookoła zaczął.

Wtem z owej jamy wychyliła się ostrożnie szpiczasta ruda głowa, o pałających oczach i nadzwyczaj silnych, ostrych zębach.

Wychyliła się, cofnęła, znów wychyliła, aż się z wolna wysunęło za nią wysmukłe ciało Sadelka.

Sadelko poznał od razu Koszałka-Opalka, lecz przybrawszy obojętną i poważną minę, postąpił ku niemu kilka kroków i rzekł:

— Kto jesteś, nieznany wędrowcze, i czego szukasz w tych miejscach poświęconych nauce i nocie?

— Jestem nadwornym kronikarzem Króla Błystka z Kryształowej Groty, do usług Waszej Łaskawości — odrzekł uprzejmie Koszałek-Opalek.

— Ach, to ty, uczony mężu! — zakrzyknął na to Sadelko. — Jakież szczęśliwy traf cię tu sprowadza? Jak to! Czyli mnie już nie znasz? Jam jest Sadelko, uczony autor ksiąg wielu, któregoś łaskawie przed jakimś czasem nawiedził.

Uderzył się dłonią w czoło Koszałek-Opalek i rzecze:

— Jakże? Pamiętam! Żem też mógł zapomnieć na chwilę! Proszę, najmocniej proszę, niech mi to Wasza Łaskawość przebaczy.

Mówił „Wasza Łaskawość” albowiem nie zdawało mu się odpowiednią rzeczą tak zacnego zwierza wprost „panem”, jak pierwszego lepszego golibrodę⁴³⁴, nazywać.

Padli tedy⁴³⁵ sobie w objęcia, całując się i ściskając wzajem, po czym Koszałek-Opalek rzekł:

— Rad bym się od Łaskawości Waszej dowiedział⁴³⁶, co znaczy to wzgórze, które tu przed sobą widzę? Nie będziez to zbytnią śmiałością z mej strony, gdy o wyjaśnienie prosić będę?

— O, to drobnostka! — Sadelko na to ze śmiechem odrzecz. — Kazałem usypać to wzgórze, aby zawsze mieć pod ręką dość piasku do zasypywania ksiąg⁴³⁷ moich uczonych!

Tu spuścił wzrok zadumany i potarłszy łapą czoło, dodał skromnie:

— Pracowałem tymi czasy wiele... bardzo wiele... A jakże tam dzieło szanownego kolegi? — rzekł po chwili z uprzejmym ożywieniem.

— Och! — jęknął Koszałek-Opalek. — Lepiej nie mówmy o tym! Spotkało mnie najgorsze nieszczęście, jakie tylko spotkać może autora: księga moja została zniszczona, a pióro złamane!

— Złamane? — pochwycił w lot Sadelko, w którego głowie oczy zabłyśły, a zęby jeszcze się ostrzejszymi wydały. — Ależ nic łatwiejszego, jak odzyskać je, i to nie jedno! Pięć, dziesięć, co mówię? Setkę piór gotów jestem szanownemu koledze dostarczyć za drobną, drobnutką, za tak drobną jak to ziarnko piasku przysługę! I to dziś jeszcze! Zaraz! Za godzinę.

Wziął teraz Koszałka-Opalka pod ramię i przechadzając się z nim poufale, tak mówił przyciszonym głosem:

— Jest tu w okolicy pies, którego wprost znośić nie mogę. Sam nie wiem, co jest powodem tej odrazy: czy jego szpetna powierzchowność, czy złe obyczaje — gdyż całe dnie siedzi beczynnie przy jakichś tam mizernych siedmiu gąsiakach, którym przecież nic złego nie grozi; dość, że ścierpieć nie mogę tego nikczemnego zwierza i rad bym się go choć na parę chwil pozbyć⁴³⁸. A jak na złość, przychodzi on razem z małą, obdartą dziewczyniną i z tymi nędznymi gęśmi, na których tylko skóra i kości, aż tu na tę łączkę pod lasem, wprost mego mieszkania, zatruwając mi swym widokiem godziny poświęcone

⁴³⁴golibroda (daw.) — fryzjer męski, który zajmował się nie tylko strzyżeniem włosów, ale również goleniem zarostu. [przypis edytorski]

⁴³⁵tedy — zatem, więc. [przypis edytorski]

⁴³⁶rad bym dowiedział — chętnie bym się dowiedział. [przypis edytorski]

⁴³⁷mieć pod ręką dość piasku do zasypywania ksiąg — dawniej, by przyspieszyć wysychanie atramentu, posypywano tekst drobnym piaskiem. [przypis edytorski]

⁴³⁸rad bym się go pozbyć — byłbym zadowolony, gdyby udało się go pozbyć; chciałbym się go pozbyć. [przypis edytorski]

uczonym pracom. Otóż, jak tylko dziś przyjdzie, podrażnij go trochę, kochany kolego, tak aby się za tobą uganiać zaczął i odbiegł dalej nieco, a ja tymczasem dokończę w spokoju dzieła, nad którym rozmyślałem od dawna. Co gdy się tylko stanie, będziesz miał sobie wręczony cały pęk piór najwyborniejszych i to takiej cnoty, iż gdy wzięwszy jedno z nich w rękę, zaśniesz z wieczora, rankiem zbudziwszy się ujrzysz już ćwierć księgi napisanej. Takie to pióro!

Przełknął ślinę Koszałek-Opalek, któremu nagle oczy zaświeciły, i rzecze:

— Ależ chętnie, najchętniej! Ależ z całego serca! Proszę, niech mną Wasza Łaskawość rozporządza, jak sama za dobre uzna! Cały jestem na usługi Waszej Łaskawości.

Tu kłaniać się począł lisowi, szastając się to w lewo, to w prawo, i z wielką serdecznością ścisnął obie przednie jego łapy.

Tymczasem mgła poranna z wolna się rozpraszać zaczęła, ukazując czysty błękit wiosennego nieba. Zagęgały gąsiorzy, zakrzyknęły gęsi, tu, ówdzie zapiał kogut na wysokiej grzędzie; zaraz też w zbudzonej ze snu wiosce zaskrzypiały żurawie studzienne⁴³⁹, zaryknęło wypędzone na wczesną paszę⁴⁴⁰ bydło, a sponad strzech słomą krytych zaczęły się unosić pasemka siniego dymu, znak, że tam gospodyni wytrzęsła jeszcze nieco zeszłorocznej mąki i polewkę dla domowych warzyw⁴⁴¹. Wody zagotuje, mąkę zaklepie, nieco serwatki doda, osoli i na miskę leje, wołając:

— Dalej, dzieci, chodźcie jeść! Naści⁴⁴² łyżkę, Jagna! Śpiesz się, Maciuś, bo cię Wicek odje! Dalej! Prędzej! Dwa razy bierz, raz łykaj, żeby gęsi za rosy na pastwisko pognać⁴⁴³.

Za chwilę słychać okrutne trzaskanie z biczów i pokrzykiwanie cienkich, dziecięcych głosików:

— Halela, gąski! halela!... halela!... na trawę!

Wzbija się kurzawa na piaszczystej drodze, wrzask gęsi miesza się z pokrzykiwaniem pastuszków, klaskanie biczów rozlega szeroko w powietrzu, a nad całym tym gwarem panuje przeraźliwy krzyk sołtysowego gąsiora, który idzie, machając skrzydłami, przed stadem jakby wódz przed wojskiem.

Ale od jednej chaty śpieszy na łączkę pod bór małe stadko gęsi: cztery białe, a znów trzy siodlate⁴⁴⁴. Za gęsmi idzie Marysia sierotka, w zgrzebnej koszulinie, w modrej⁴⁴⁵ spódnicy i boso. Uboga jej odzież schludna jest i czysta, złote włoski uplecione, twarzyczka pięknie umyta: idzie Marysia po łączce tak lekko, że trawki nie czują prawie jej ciężaru.

Przy Marysi biegnie mały, żółty piesek, wesoło machając ogonem i poszczekując na gąski, gdy która chce się odbić od stadka. Nie potrzebuje też Marysia przy tak dobrym pomocniku bicza na swoją gromadkę i niesie tylko gałązkę wierzbową. Gałązkę wierzbową niesie, po rosie białej idzie, słodkim głosem śpiewa:

...Służyła sierota, gdzie te cudze wrota,

Pomagała ci jej ta zorzeńka złota!

Służyła sierota za ten kęsek chleba,

Pomagało ci jej to słoneczko z nieba!

Halela, gąski, halela!

Śpiewając, przyszła Marysia na łączkę, na góreczce siadła, a stadko jej chodziło koło niej, gęgając i skubiąc młodą trawkę.

Obleciał je raz i drugi mały, wierny Gasio, tu siodlatą skubnął, że za daleko w pole szła, tu na białą szczeknął, żeby pilnowała stadka, po czym położył się na skraju łączki i w bór patrzył. Ogromnie czujny psiak był z tego Gasia!

⁴³⁹żuraw studzienny — rodzaj prostej dźwigni umożliwiającej wyciąganie wiadrem wody ze studni. [przypis edytorski]

⁴⁴⁰pasza — pożywienie dla zwierząt. [przypis edytorski]

⁴⁴¹warzyć — gotować. [przypis edytorski]

⁴⁴²naści (daw., gw.) — masz, trzymaj. [przypis edytorski]

⁴⁴³za rosy — póki jest jeszcze na trawie poranna rosa. [przypis edytorski]

⁴⁴⁴gęsi (...) siodlate — o upierzeniu niejednolitym, innym na skrzydłach, a innym na grzbiecie. [przypis edytorski]

⁴⁴⁵modry — ciemnoniebieski. [przypis edytorski]

Pobliski las wierzchołkami swymi ku sierotce dobrotliwie się schylał i szeptał coś tajemniczego, jakby obietnicę, że się nią zawsze opiekować będzie.

Od drugiej strony, wąskim, pagórkowatym klinem, zabiegał pomiędzy trawy pastwiska łan pszenicy i kłosami kłaniał się ku drzewom leśnym, słuchał ich szeptów, dowiadywał się o różnych wieściach, później znów kłosy chyliły się od lasu ku swoim, ku dalszym kłosom, aby im powtórzyć, co leśne drzewiny z sobą gwarzyły.

Mieszały się do tych gawęd żuczki, pszczoły, komary i roznosiły wieści borowe⁴⁴⁶, powtarzając je po swojemu, to grubiej, to cieniej.

Jeden tylko płowy chomik, zamieszkujący niewielką norkę ziemną na pobliskiej miedzy⁴⁴⁷, do gwarów tych się nie mieszał, skrzętnie pracując dzień cały, aby za letniej pogody zgromadzić zapas żywności na ciężką zimową porę.

Dopiero kiedy mu szczęki od podgryzania traw i kłosów całkiem już zdrętwiały, a grzbiet ściernął od dźwigania siana i ziarna do norki, prostował się jak mógł ów mały zabiegliwy⁴⁴⁸ gospodarz i stanąwszy na dwóch łapkach, to na lewo, to na prawo zwracał bystre, czarne oczki, wypatrując wszystko dokoła.

Znał on dobrze i Gasia żółtego, i gąski siodlate i białe, ale ich nie lubił za ten straszny rejwach⁴⁴⁹, jaki gęsi geganiem, a psiak ujadaniem sprawiały. Marysię za to wielce upodobał sobie, a jej piosenki tak mu do serca trafiały, że niech tylko zasłyszysz śpiewanie sieroty, wnet rzuca robotę, na dwóch łapkach staje, łebkiem kręci, wąsikami rusza i poświstuje sobie z cicha jakoby do wtóru.

Widywała i Marysia chomika tego, a widząc, iż piosnek jej rad słucha, śpiewała i dla niego także, iżby go ucieszyć. Bo mówiła sobie:

— Zwierzątko to samo jest widać, jako i ja, na świecie i pewno mu smutno bywa nieraz. Niechże się choć tym śpiewaniem ucieszy.

I nuż co najcieniej wyciągać⁴⁵⁰:

...Przywędrował niedźwiedz kudłaty
Do wilczycy z piwem we swaty,
Tej jesieni wilk się żeni,
Jadą goście zaproszeni
Do lasu!

A iżby chomik wiedział, że dla niego śpiewa, uśmiechała się ku niemu mile, a on precz⁴⁵¹ na dwóch łapkach stał, wąsikami strzygł, łebkiem kręcił i poświstował z cicha.

Chciała Marysia bliższą znajomość z nim zabrać⁴⁵², ale tak był dziki, że niech się tylko dziewczynina ku niemu ruszy, a on zaraz bęc na wszystkie cztery łapki i ani go okiem⁴⁵³! Tylko się te trawy, te kłosy zaruszają za nim, właśnie jak bieżąca woda, gdy w nią kamyk cisnąć.

Poniechała⁴⁵⁴ go tedy dla⁴⁵⁵ jego dzikości.

Co do Gasia, to i on widywał niekiedy chomika. Ale mówił sobie tak:

— Co będąc się jeszcze za lada świstunem uganiał, co stoi na dwóch łapach i udaje psa, gdy służy? Komediant to jakiś musi być, bo i to gwizdanie też udawane! Tak samo przecież gwizdzą u nas we wsi chłopaki, tyle że trochę głośniej. Wąsy też, widzę, przyprawne⁴⁵⁶ ma, bo skąd by, proszę ja kogo, takiemu marnemu zwierzęciu wąsy jak kotowi rosły? Przecież on się do Mruczusia nie umywał nawet! Najlepiej zrobię, jak się od niego odwrócę.

I naprawdę odwracał się, tak że chomik tylko ogon jego puszysty widywał.

Niemniej zwinęty w kłębek i drzemiący Gasio otwierał od czasu do czasu to jedno, to drugie oko i na chomika spozierał ukradkiem.

⁴⁴⁶borowy — leśny. [przypis edytorski]

⁴⁴⁷miedza — wąski pas ziemi, który oddziela od siebie pola uprawne. [przypis edytorski]

⁴⁴⁸zabiegliwy — dziś: zapobiegliwy. [przypis edytorski]

⁴⁴⁹rejwach — hałas, zamieszanie. [przypis edytorski]

⁴⁵⁰wyciągać — tu: śpiewać. [przypis edytorski]

⁴⁵¹precz — tu: ciągle, dalej. [przypis edytorski]

⁴⁵²znajomość (...) zabrać — dziś: zawrzeć znajomość. [przypis edytorski]

⁴⁵³i ani go okiem — i znika; i nie widać go. [przypis edytorski]

⁴⁵⁴poniechać — zostawić, nie ruszać. [przypis edytorski]

⁴⁵⁵dla — tu: z powodu. [przypis edytorski]

⁴⁵⁶przyprawne — dziś: przyprawione. [przypis edytorski]

Czasem nawet warknął z cicha, jak gdyby mu się coś niemiłego śniło w onej drzemce. Że jednak psina bardzo był ambitny i słowny, więc jak już raz powiedział sobie, że się za tym świstunem uganiać nie będzie, tak się ani ruszył ku niemu.

Zresztą, czy to mało roboty z gęśmi miał? Zaganiaj od pszenicy, zaganiaj od lasu, rachuj co moment czy są cztery białe, a trzy siodlate, to przecież głowę trzeba jak trybunał⁴⁵⁷ mieć, żeby temu wszystkiemu dać radę.

Ale mały chomik, pilne dając baczenie na to, co się dookoła dzieje, spostrzegł, że się z podleśnych krzaków leszczyny wynurza od czasu do czasu trójkątna paszcza lisa, którego tu nie widywał dawniej. Zaraz też zmiarkował, że nie do czego się ten lis tu skrada, tylko do tych gęsi, co się na łączce pod góreczką pasą.

Ruszył tedy wąsikami i rzekł:

— A choćbym przestrzegł? Jak nic mógłbym przestrzec! Powinienem może nawet? Bo juścić, że temu lisowi źle z oczu patrzy, a co gęba — to całkiem zbójcka. Tylko że musiałbym się aż na górkę drapać, a to mi się wcale, wcale nie uśmiecha. Upał taki!... Zresztą mogłyby tymczasem koszatki⁴⁵⁸ albo myszy polne ściągnąć coś nie coś z tych kłosów, którym⁴⁵⁹ z takim trudem pościłał. A to przecież moja ciężka praca! E... niech każdy pilnuje spraw swoich. To darmo! A gęsiarka też nie malowana, jak ma czas śpiewać, to ma czas i patrzeć. Śpiewa ładnie, bo śpiewa, nie ma co!

Ale przecież pierwszy obowiązek niż śpiewanie. Przecież od tego ona tam siedzi, żeby gęsi strzegła... A pies? I pies też nie malowany! Umie warczeć na mnie i ogonem się do mnie obracać, to i lisa w krzakach widzieć może. Jeszcze ja będę cudze gęsi oganiał? Co mi z tego przyjdzie? Że tam taka jedna i druga gęś gęgnie: dziękuję! Wielka parada! Ha, ha, ha!

Tu świsnął, roześmiał się i błysnąwszy czarnymi oczkami, na łapki przednie padł i pilnie kłosa od samego odziemku⁴⁶⁰ podgryzać zaczął.

Bo chomik — to zawołany gospodarz; a zarazem lichy gospodarz, bo oprócz roli⁴⁶¹ i pracy na niej, i korzyści z tej pracy — nic go nie interesuje; o siebie tylko dba i o nikogo więcej.

Marysia lubi przyglądać się jego skrętnym zabiegom, gdy ciągnie miedzą do swej norki zapasy na zimę: patrzy też na niego mile, póki go kłosa nie skryją, i nazywa go swoim chomikiem. Dopiero gdy zwierzątko zginie między zbożem, pogląda po gąskach, po łączce, potem oczy jej padają na gwiazdki łąkowe, na żółte kwiatki, co rosną u stóp jej nad rowem, wszędzie.

W powietrzu parno⁴⁶² okrutnie, słońce praży z nieba, aż Gasio język wywiesił i głośno dyszy. Na czoło sierotki pot wystąpił, ale ona nie zważa, wije wianeczek i śpiewa:

Służyła sierota u tej cudzej chaty,
Pomagały ci jej wszystkie polne kwiaty!
Służyła sierota na tej cudzej grzędzie,
Jeszcze jej Pan Jezus dopomagać będzie!
Halela, gąski! Halela!...

W tej chwili czujny Gasio warknął raz i drugi. W krzaku leszczyny, pod samym borem rosnącej, zaruszało się coś, zaszeleściło i uchichło. Podniósł się Gasio na przednie łapy i nastawiwszy uszy, czekał, co z tego będzie.

Jakoż znowu ten szelest dał się słyszeć i znowu uchichło.

Gasio warknął i wyszczerzył zęby.

Ale Marysia nie słyszała tego. Jako ptaszę na gałązce rozśpiewa się w gaju, a nie słyszy cichych kroków skradającego się kota, całej swej pieśni oddane, tak ta sierota, nie widząc, nie słysząc nic dokoła, śpiewała dalej:

⁴⁵⁷trybunał — sąd najwyższy; tu: przenośnie. [przypis edytorski]

⁴⁵⁸koszatka — gatunek nadrzewnego gryzonia o nocnym trybie życia. [przypis edytorski]

⁴⁵⁹którym (...) pościłał — które pościłałem. [przypis edytorski]

⁴⁶⁰odziemek — przy ziemi. [przypis edytorski]

⁴⁶¹rola — ziemia uprawna. [przypis edytorski]

⁴⁶²parno — wilgotno, gorąco i duszno; jak gdy powietrze nasycone jest parą a. oparami. [przypis edytorski]

Jeszcze jej Pan Jezus dopomagać będzie,
U tych obcych ludzi, na tej cudzej grzędzie!
Jeszcze jej Pan Jezus lepiej dopomoże,
Niż to złote słonko, niż te jasne zorze!

Tymczasem z krzaków leszczyny wychyliła się dziwaczna postać małego człowieczka z głową w czerwonym kapturze, z siwą brodą i w okularach na potężnym nosie. Wychyliła się i na Gasia palcem kiwać zaczęła.

Porwał się psiak i ku krzakom skoczył, ale postać owa już z innego, dalszego krzaka kiwała na niego palcem. Gasio rzucił się dalej; lecz dziwny ów człowieczek w czerwonym kapturze już znów gdzie indziej wychylał się i palcem kiwał.

Im bardziej psiak się w bór zapędzał, tym szybciej czerwony kaptur migał między krzakami, to w prawo, to w lewo, aż się znaleźli obaj w szczerym boru⁴⁶³, wśród ogromnych sosen.

Już Gasio dopędzał małego człowieczka, kiedy ten skoczył nagle w bok i szybko się wdrapawszy na drzewo, z góry na psa palcem kiwać zaczął.

Rozjątrzony Gasio rzucił się do drzewa z tak wściekłym ujadaniem, że się Marysia nagle ze swego zaśpiewania ocknęła, a słysząc tak niezwykle szczekanie wiernego pomocnika, zaczęła w najwyższym strachu wołać:

— Gasiu! Gasiu! — i porwawszy się z górki, w las wbiegła.

Na to tylko czekał Sadelko.

Jednym susem między gęsi wpadłszy, chwycił za gardło najbliższą i zdusił, zanim krzyknąć zdołała: „ratujcie!”. Rzuciwszy ją w krzaki, chwycił drugą z brzegu i tak samo jej w szyję ostre zęby wpił, i to z taką gwałtownością, że w pół krzyku ostatni dech wydała. Za czym ją także w krzaki powłókłszy, między resztę wpadł.

Podniósł się teraz krzyk srogi wśród gęsi, które rozbójnika poznawszy, uciekały przed nim, jedne piechotą w pole, inne na skrzydłach się rwąc w śmiertelnym popłochu.

Ale Sadelko jednym susem dopadł najpiękniejszą siodlatkę, raz tylko zębami kłapnął i o ziemię ją cisnąwszy, za tymi biegł, które na skrzydłach utrzymać się nie mogąc, spadały na ziemię z przeraźliwym wrzaskiem przed samą paszczą lisa.

Posłyszała Marysia w lesie wrzask ów straszny i krzyknąwszy nieludzkim głosem: „reta!” — ku gąskom swoim co tchu w piersiach biegła.

Tymczasem Sadelko ostatnią z siedmiu gąsek zagryzłszy, oblizal krwawą paszczę i palającym wzrokiem na pobojowisko patrzył.

Jakby wichrem niesiona leciała Marysia od lasu, z wyciągniętymi przed siebie rękami: jakby wichrem niesiona na łączkę wpadła, na pobite⁴⁶⁴ gąski spojrziała i z przeraźliwym krzykiem: „Jezu!” — na ziemię runęła.

VII

Kto by onego ranka o świcie pod lasem się był znalazł, miałby tam ucieszny widok.

Oto mały człowieczek w czerwonym kapturze dziwne szpryncy⁴⁶⁵ wyprawiał, po przylegających do lasu tego błotach z kępy na kępę skacząc, szuwaru się ostrego chwytając, między trawą jak pływak nurkując, to znów zapadając głęboko w grząskie, mchem porośłe mokradła.

Nie kto inszy to był, tylko nasz znajomy Podziomek. Lecz jakże zmieniony srodze! Z dawnej okazałej tuszy tyle na nim tłuszczu zostało, co na komarze sadła. Luźna opończa⁴⁶⁶ wisiała mu na grzbiecie, jakby pożyczona, chude nogi tkwiły, jak patyki, w spadających co chwila papuciach, ogromna głowa chwiała się na zbyt cienkiej szyi, a wychudzone jak piszczalki ręce ledwie utrzymać mogły wielką fajkę, w której zamiast tytoniu tliły się olszowe liście!

Oto co podróż i pobyt w Głódowej Wólce uczyniła z naszego pocziwego tuściocha.

⁴⁶³ *w boru* — dziś popr. forma Ms.lp.: w borze. [przypis edytorski]

⁴⁶⁴ *pobite* — tu: zabite. [przypis edytorski]

⁴⁶⁵ *szprync* (daw.) — skok. [przypis edytorski]

⁴⁶⁶ *opończa* — rodzaj płaszczka z kapturem, a bez rękawów, noszonego między XIV a XVII wiekiem. [przypis edytorski]

Polowanie, Zwierzęta

Rozpacz

Głód, Bieda

Ale nie była to zmiana jedyna. Głód, jakiego Podziomek stale teraz doznawał, nauczył go wielu rzeczy. On nauczył go także z kępy na kępę skakać, po mokrych trawach brodzić i czajczych⁴⁶⁷ jajek szukać. Zatrwożona czajka błotna, bijąc skrzydłami tuż nad głową skaczącego Krasnoludka, przeraźliwym głosem krzyczała: „Kiwi! kiwi! kiwi! kiwi!”

Biedna czajka! Zdawało jej się, że tym krzykiem odstraszy napastnika, który lada chwila mógł znaleźć jej gniazdo w trawach głęboko ukryte, a w gnieździe jedyne, pierwsze tego roku zniesione jajeczko.

Gdy więc tak coraz głośniej krzycząc, omal że go nie ogłuszyła i wrzaskiem, i skrzydeł trzepotem, stanął Podziomek zniecierpliwiony i rzecze:

— Ciszej, ty głupi ptaku! Ty kumoszko⁴⁶⁸ sroki! Czy myślisz, że ja tu z rozkoszy po błotach się topię? Jeszcze tyle rozumu mam, żebym kawał kielbasy wołał niżli twoje jajko! Z głodu to czynię, z głodu, który mnie tu o utratę żywota mało nie przyprawi! Folguj⁴⁶⁹ tedy, a nie drzyj dzioba, bo ci łeb uknęć!

Tu głowę spuścił i kiwając nią, smutnie dodał:

— Dlaboga! W jakimże terminy⁴⁷⁰ popadł i co mnie spotyka! O przeklęta Wólko, coś miała Sytna być, a jesteś Głodowa! O niepokażny chłopie, któryś mnie w tak złą fortunę⁴⁷¹ wprawił!

Mówił tak jeszcze, kiedy mu się nagle wydało, że płacz rzewny słyszy. Ściągnął nieco kaptura i rękę w trąbkę zwinawszy, do ucha ją zbliżył. Wyraźnie płacz słyhać! Właśnie jakby głos dziecka.

— Niech zginę! — rzecze Podziomek, który serce litościwie mając, łatwo się cudzą biedą rozczulał. — Niech zginę, jeśli owemu niebożatku nie gorzej się jeszcze niżeli mnie dzieje! Pójdę, zobaczę, co jest!

I wnet zapominając o swym głodzie, z błot ku lasowi zawrócił i ku wielkiej uciechy czajki prosto na ten głos szedł.

— Wyraźnie dziecko płacze! — mówił, stawiając z kępy na kępę coraz większe kroki, właśnie jak to bocian czyni.

Zaledwie się wychylił z oczeretu⁴⁷², który tu gęstą ścianą stał, kiedy zobaczył pod lasem niewielką łączkę i małą, siedzącą wśród niej na wzgórkę dziewczynkę, która ukrywszy twarz w obie ręce, żałośnie płakała.

Wzruszyło się na ten widok serce poczciwego Krasnoludka, więc przyśpieszwszy kroku, podszedł do dziewczynki i rzecze:

— Czegóż to płaczesz, moja mościa panno, i jaka cię krzywda spotyka?

Marysia drgnęła i odjąwszy od twarzy rączki, patrzyła na Podziomka szeroko otwartymi oczyma, słowa nie mogąc przemówić z ogromnego dziwu.

Więc on znowu:

— Nie lękaj się, proszę, moja mościa panno, bom jest życzliwy pannie i przyjaciel!

— Jezul!... — szepnie na to Marysia. — Co to takiego? Małe jak łątka⁴⁷³, a gada jak człowiek! Jezul!... Ja się boję!

I już się porywała z tej góreczki precz⁴⁷⁴ uciekać, ręce do góry wznosząc jakoby ptak skrzydła.

Ale Podziomek zastąpił jej drogę i rzecze:

— Nie uciekaj, mościa panno, bom jest Krasnoudek Podziomek, który ci ku pomocy chce być!

— Krasnoludek! — powtórzyła jakby sama do siebie Marysia. — Toć wiem! Toć mi nieraz o tych Krasnoludkach materka mówiła, że dobre są!

Na to Podziomek z wielką fantazją:

— Materka jejmość panny mówiła szczerą prawdę! Rad bym jej dziękował⁴⁷⁵ za to!

A Marysia, trzęsąc swą główką złotą, rzecze:

⁴⁶⁷czajczy — należący do czajki. [przypis edytorski]

⁴⁶⁸kumoszka (daw., pot.) — kuma; przyjaciółka, koleżanka. [przypis edytorski]

⁴⁶⁹folgować (daw.) — złagodzić swoje zachowanie względem kogoś, czegoś. [przypis edytorski]

⁴⁷⁰termin (daw.) — opresja, kłopot. [przypis edytorski]

⁴⁷¹fortuna — los. [przypis edytorski]

⁴⁷²oczeret — trwała roślina rosnąca na terenach podmokłych, głównie przy brzegach. [przypis edytorski]

⁴⁷³łątka (daw.) — lalka, marionetka. [przypis edytorski]

⁴⁷⁴precz — daleko. [przypis edytorski]

⁴⁷⁵rad bym jej dziękował — tu: chętnie bym jej dziękował. [przypis edytorski]

— Nie żyje mateńka moja!...
— Nie żyje? — powtórzył smutnie Podziomek. — Oj, ciężkie to słowo! I kamień letszy⁴⁷⁶ od niego!

Pokiwał głową, westchnął, a potem:

— Jakże się zwała mateńka? — zapyta.

— Kukulina! — odpowie Marysia.

— Kukulina?... A dobrodziejkoż⁴⁷⁷ ty moja! A to my się znamy! A to waszmość panna nie kto, tylko ta mała Marychna, co to oczki stulała, sypiąc srebrne łezki litościwe wtedy, kiedy mię zła baba ledwo nie ubiła. Aj, królowoż ty moja! A tośmy się zesзли! A to nas fortunny los zetknął! Mów, rozkazuj, co czynić mam, abym ci w tym ciężkim żalu ulżyć mógł.

Ale Marysia, wspomniawszy na przygodę swoją, tym mocniej płakać zaczęła.

— Nie, nie! — mówiła płacząc. — Nic mnie nie pocieszysz!

Stał przed nią Podziomek, założywszy fajkę za plecy, i uspakajał ją najśłodszymi słowy.

— Szkoda — mówił — modrych ocząt waćpanny na takie gorzkie płkanie.

A Marysia:

— Nie jestem ja waćpanna, tylko Marysia sierotka!

— Tym więc skwapliwiej chcę waćpannie służyć, iżes sierotka! Dla Boga, dość tych łez! Gdzież jest chata waćpanny?

— Nie mam chaty! Wypędziła mnie gospodyni, com jej gąski pasła.

— A to zła, niepoczciwa kobieta! — rzecze oburzony Podziomek.

A Marysia prędko:

— Nie, nie! To ja zła! To ja niepoczciwa! To przeze mnie lis gąski podusił. O gąski moje! Gąski! — zawołała z nową żalością i znów oczy rączkami zakrywszy, zaniósła się płaczem.

Odjął Podziomek rączki od twarzy dziewczynki i rzecze:

— Na nic tu płkanie. Trzeba do chaty wracać!

— Nie, nie! — wołała tym żalściej Marysia. — Nie mogę, nie chcę wracać! W świat pójde! Do boru pójde! Pójde, gdzie mnie oczy poniosą!

— Co zaś w boru czynić zamysłasz⁴⁷⁸? Świat też nie grzęda, by go w kółko obejść. Na nic pokuta taka!

Tu skubać zaczął i szarpać siwego wąsa, w ziemię patrząc, po czym rzekł:

— Może bym ja na to znalazł radę, żeby gospodyni za gąski zapłacić. Dużoż⁴⁷⁹ tego było?

Ale Marysia zaniósła się na to wielkim płaczem, wołając:

— Co, co mi z tego, kiedy już nieżywe! Kiedy poduszone, pobite... O Jezu! O Jezu!

Widząc tedy tak srogą i nieutuloną żalść, zamyslił się Podziomek i znów węs siwy szarpiąc, w ziemię patrzył. Wreszcie rzekł:

— Ha, kiedy tak, to nie ma co, tylko trzeba iść do królowej Tatry. Ta jedna poradzić może!

Podniesie na to prędko Marysia oczęta, dwie modre gwiazdy, w których nadzieja zatliła, i spyta:

— A dobraż⁴⁸⁰ ona?

— Nad wiek widzę roztropność w tobie — odpowie Podziomek na to — iż nie pytasz pierw⁴⁸¹, czy mocna, ale czy jest dobra. Cóż bowiem jest moc wszelka bez dobroci? Nic i mniej jeszcze! Więc gdy mi taką otuchę swym dobrym rozumem czynisz, to zabierajmy się w drogę, która jest daleka i trudna, a ja rad⁴⁸² waćpannę do królowej Tatry doprowadzę, bo lzy sieroty godne są pocieszenia i wszelkiej pomocy!

Podniosła się na te słowa Marysia i otarłszy oczy, rzecze z prostotą:

Rozpacz, Sierota,
Bezdomność

Bogini, Opieka, Sierota,
Dobro, Siła

⁴⁷⁶letszy (daw.) — dziś popr. forma: lżejszy. [przypis edytorski]

⁴⁷⁷dobrodziejkoż — daw. konstrukcja z partykułą -że, skróconą do -ż, użytą tu w funkcji wzmacniającej. [przypis edytorski]

⁴⁷⁸zamysłać — zamierzać. [przypis edytorski]

⁴⁷⁹dużoż — czy dużo (daw. konstrukcja z partykułą -że, skróconą do -ż). [przypis edytorski]

⁴⁸⁰dobraż — czy dobra. [przypis edytorski]

⁴⁸¹pierw — najpierw; w pierwszej kolejności. [przypis edytorski]

⁴⁸²rad — tu: chętnie. [przypis edytorski]

— To idźmy!
I poszli.

DOBRE CZASY

I

„Gdzie nas ten człowiek powiezie?” — mówiły sobie Krasnoludki, siedząc na wozie ubogiego Skrobka i kłopotząc się o dwóch swoich towarzyszy: Podziomka i Koszałka-Opałka, którzy gdzieś w drodze przepadli.

— Do króla by się jakiego zdało, żeby Miłościwy Pan nasz kompanię⁴⁸³ piękną miał, a na honorze uszczerbku nie poniósł! — odezwał się kanclerz Kocie-Oczko.

— Dobrze by to było! — zawołał paż Krężolek i oblizal się szeroko językiem. — U królów, słyszę, same tłuste i słodkie potrawy jadają, a kołacze⁴⁸⁴ na każdy dzień pieką. Tam by się człek pożywił!

— Ciszej byś był oto! — zgromił go Słomiaczek, dziwnie wychudzony i cienki. — I tak się już ledwie toczysz niby kula. Jeno patrzeć, jak urząd stracisz, a pan nasz miłościwy inszego⁴⁸⁵ do noszenia za sobą purpury⁴⁸⁶ swej weźmie!

— O królów to tam niełatwo na wsi! — przerwał ten spór Modraczek. — Ale może choć do księcia jakiego ten pocziwy kmieć⁴⁸⁷ nas powiezie?

— U księcia także wielki dwór, dworzany, kuchmistrze — zawoła na to Żagiewka. — Kapela też zawsze jest, muzyka gra, stoły aż się gną od srebrzystych mis i pucharów, światło jarzące jak na rezurekcji⁴⁸⁸, na każdą noc świeci, ludzie długo śpią i mało co czyniąc, wesoly żywot pędzą. Tam by nam dobrze było! Ale książęta też na gruszach polnych nie rosną niby ulęgalki⁴⁸⁹, a i książęcy dwór każdemu jak karczma otworem nie stoi. Daleko by nam jechać, żeby księcia znaleźć!

— No, to choćby do grafa⁴⁹⁰ jakiego niech nas wiezie! — zawołał na to Słomiaczek. — Graf też tegie życie prowadzi i duży dwór trzyma.

— Ba! — rzecze Chwastek. — A jakie stajnie ma! Co za konie! Jakie psy myśliwe!

— A jakież tam wikt⁴⁹¹? — zapytał troskliwie Krężolek.

— Ha cóż! Jak u grafa! Doskonała kuchnia i już! Na rożnach się obracają pieczenie z sarny lub z dzika, pasztetniki⁴⁹² pieką torty i piramidy cukrowe, a wino złociste z gąsiorów⁴⁹³ do pucharów leją, a jakie szczupaki na stół, na takich ot misach, niosą!

Tu rozłożył ręce, jak szerokie miał, a wszyscy z podziwienia głowami kiwać zaczęli.

Ale Pietrzyk, który do wszystkiego prędko jak iskra był, skoczy ze swego miejsca, słysząc owe cuda, i trąciwszy Skrobka, zawoła:

— Człowieku! Hej, człowieku, znaszże⁴⁹⁴ ty grafa jakiego w tej tu okolicy?

— Grafa? — powtórzył Skrobek, drapiąc się za ucho. — Nijakiego grafa tu nie ma!

Pomilczał chwilę, a po chwili przypomniawszy sobie, dodał:

— Jest ci hajno⁴⁹⁵ na górcie stara taka rudera, komin ano tylko i kawał muru, co powiadają, że tam dawnymi czasy grafy siedziały; ale teraz pustka to i mieszczany⁴⁹⁶ tylko tam czasem po cegłę jeżdżą, jak któremu trzeba. Grafy ponoć dawno wymarły.

Król, Obyczaj

Szlachcic, Obyczaj

Zamek, Szlachcic,
Mieszczanin

⁴⁸³kompania (daw.) — towarzystwo, towarzysze. [przypis edytorski]

⁴⁸⁴kolacz — nazwa pszennego ciasta, o kształcie kolistym, dawniej obowiązkowo wypiekanego na ważne uroczystości i święta. [przypis edytorski]

⁴⁸⁵inszego — dziś: innego. [przypis edytorski]

⁴⁸⁶purpura — tu: królewski płaszcz w kolorze purpurowym. [przypis edytorski]

⁴⁸⁷kmieć — chłop z własnym gospodarstwem, oplacający czynsz. [przypis edytorski]

⁴⁸⁸rezurekcja — w kościele katolickim uroczyste nabożeństwo wielkanocne połączone z procesją, odprawiane o świcie w Niedzielę Wielkanocną. [przypis edytorski]

⁴⁸⁹ulęgalka — owoc dzikiej gruszy nadający się do spożycia po ułożeniu się. [przypis edytorski]

⁴⁹⁰graf — hrabia; tytuł arystokratyczny nadawany szlachcic w daw. Niemczech; *szlachta*: wyższy stan społeczny mający liczne przywileje m.in. prawo do posiadania ziemi. [przypis edytorski]

⁴⁹¹wikt — pożywienie; wyżywienie. [przypis edytorski]

⁴⁹²pasztetnik — daw. nazwa cukiernika lub piekarnika w kuchniach węglowych, a także osoby specjalizującej się w wykwinniejszych wyrobach spożywczych, m.in. cukierniczych. [przypis edytorski]

⁴⁹³gąsior — duży, szklany baniak służący m.in. do wyrobu wina w domowych warunkach. [przypis edytorski]

⁴⁹⁴znaszże — konstrukcja z partykułą -że; znaczenie: czy znasz. [przypis edytorski]

⁴⁹⁵hajno (gw.) — tam. [przypis edytorski]

⁴⁹⁶mieszczany — dziś popr.: mieszczenie. [przypis edytorski]

— Wymarły? — zawołał z żywym współczuciem Kręzołek i klasnął w dłoń. — Patrzcie, jak od takiego dobra umierają ludzie i odchodzą! Ha, jak tak, to niech nas choćby do porządnego szlacheckiego dworu ten chłop powiezie, to i tam krzywdy nam nie będzie. Szlachcic na wsi to także pan całą gębą.

— A tak — odezwał się na to Modraczek. — Przyjdzie wiosna, to sobie rano wstanie, na te pola zielone pod zorzę wyjdzie; tu mu skowronek śpiewa wesołą piosenkę, tu mu rosa perły pod nogi sypie, tu mu kwiatuszki dziergają wzorzyste kobierce⁴⁹⁷ po łąkach, tu mu pługi czarną ziemię orzą, wołki porykują, oracze pokrzykują, aż dusza rośnie, aż serce jaśniej. Przyjdzie lato, fuzijkę⁴⁹⁸ szlachcic bierze, na błota idzie, kaczkę dziką ustrzeli, do torby pięknie przytroczy, w to niebo modre patrzy, wesołe myśli ma. A tu pola dokoła szumią kłosem złotym, a tu lny kwitną modro, a tu siano z łąk pachnie, a tu jagody się rumienią, a pszczoły w lipie brzęczą... Przyjdzie jesień, to jabłoń i grusze, i śliwy pod owocem się gną, w gaju brzoźowym grzyby i rydze pachną, wieniec dożynkowy⁴⁹⁹ złoci się i mieni, to kłosem, to kwiatem, to orzechów gronem. Rankiem na polach mgły leżą, słońce ledwo się wychyla, a mój szlachcic nuż w bór z nagonką⁵⁰⁰! Nuż łowy na zwierza! Bór cicho stoi, grania ogarów⁵⁰¹ słucha, na myśliwców z wysoka wiewiórka czarnymi oczyma patrzy. Wtem huknie strzelec raz i jeszcze raz! Paf! paf! paf! Echo się szerokie rozlega, krzyk słychać radosny i myśliwskie trąbki.

— Dobrze, bardzo to dobrze opowiedział, wierny mój Modraczku! — rzekł na to miłościwy król Blystek, który w milczeniu rozmowy drużyny swej słuchając, teraz się uśmiechać mile zaczął. — Obyśmy do takiego dworu ziemiańskiego w podróży naszej trafili! Ale choćby tam nawet nie było tak gwarno i wesoło, i tak mu rad będę!

Mówił tak jeszcze król stary z wyrazem rozrzewnienia na zmarszczonej twarzy, kiedy wóz nagle o kamień stuknąwszy w bok z gościńca na polną drożynę skręcił, a zaraz też i szkapa ubogiego Skrobka parskać wesoło zaczęła, jak zwykle czynią konie, kiedy dom poczują.

Jakoż wóz niebawem się zatrzymał, a chłop, podszedłszy do siedzących na nim, rzekł:

— Złażtaż⁵⁰²! Wy, królisko, i wy, reszta! Złażta! Już my przyjechali!

— Gdzie? Jak? — zakrzyknęły Krasnoludki, wychylając głowy z kapturów. — Przecie tu nic nie ma?

— Co nie ma być? — odezwie się na to Skrobek. — Jest moja własna, najwłaśniejsza chałupa i już!

A wtem się brzask zaczął na niebie czynić i powietrze przetarło się z cieniów.

Patrz! Krasnoludki, stoi uboga lepianka, z chrustu spleciona, gliną wymazana, pod dachem krzywym, niskim, dziurawym, tu wiechciem słomy, tam znów gałęźmi krytym; płocina⁵⁰³ z chrustu, ledwo że się trzyma świętej ziemi, zielska pod nim pełno, wierzba majaczy nad zielskiem wysoko, wyciągnąwszy gałęzie niby długie ręce; tuż w sadzie zapuszczonym bieleją wiśnie, osypane kwiatem, a nad wszystkim chór żab i kłaskanie rozgłośnie słowika, który się w olchach zbudziwszy, nagle pieśń poranną zadzwonił.

— Dla Boga! — krzykną Krasnoludki. — Człowieku! Kpisz czy o drogę pytasz?

— Co mam pytać, kiej⁵⁰⁴ drogę wiem! — rzecze obojętnie Skrobek. — Hajno chałupa! A het⁵⁰⁵ struga⁵⁰⁶ i gaj, kto chce, niech idzie, a kto nie chce, niech se rusza z Bogiem.

⁴⁹⁷kobierzec — dywan. [przypis edytorski]

⁴⁹⁸fuzjka — broń myśliwska; tu zdrobn.: fuzjka. [przypis edytorski]

⁴⁹⁹wieniec dożynkowy — wieniec wity ze zbóż, przyozdabiany kwiatami, jarzębiną, wstążkami. Robiony na dożynki czyli ludowe święto na zakończenie zbiorów zbóż. [przypis edytorski]

⁵⁰⁰nagonka — grupa ludzi, którzy na polowaniach naganiają zwierzynę w pobliże stanowisk myśliwskich. [przypis edytorski]

⁵⁰¹ogar — pies myśliwski, tropiący zwierzynę. [przypis edytorski]

⁵⁰²złażtaż — konstrukcja z partykułą -że, skróconą do -ż, tu: w funkcji wzmacniającej; złażta (gw.): złażcie, schodźcie. [przypis edytorski]

⁵⁰³płocina — zdrobn. od: płot. [przypis edytorski]

⁵⁰⁴kiej (gw.) — kiedy; tu: skoro. [przypis edytorski]

⁵⁰⁵hajno, (...) het (gw.) — tu, tam. [przypis edytorski]

⁵⁰⁶struga — niewielka rzeczka a. strumień. [przypis edytorski]

I zaraz zaczął wyprzęgać szkapę i z niskiej studzienki wodę żurawiem⁵⁰⁷ ciągnąć, a w korytko⁵⁰⁸ lać, jakby tych, których przywiózł, wcale nie było.

— Czymże my się tu w tej pustce wyżywim? — pytają Krasnoludki.

Na to chłop, ciągnąc wodę:

— Mogą tu moje dzieci wyżyć, to i wy możeta⁵⁰⁹! Kogo Pan Bóg stworzy, tego nie umorzy!

Tak znów tamci:

— A gdzie my tu skarby nasze złożym?

— W makowej główce sto razy po tysiąc ziarn się zmieści i nie ciasno im!

Tedy znów oni z krzykiem:

— A król? Gdzie my tu króla naszego pomieścim?

— A toćże⁵¹⁰ słońko większy król, a nie gardzi tą biedą moją i co dzień się w chacie mojej złoci...

Wnet Pietrzyk, który był ogromnie wesoły, a złe i dobre z równą zawsze otuchą przyjmował, zaczął skakać koło wozu, przyśpiewując ochoczo:

Pod stopami ziemi grudka,
A nad głową skrawek nieba —
Dla małego Krasnoludka,
Czegóż, bracia, więcej trzeba?

Zakrzyknęli na to insi, żeby cicho był, bo nie jest pora na żarty i coraz większy gwar nieukontentowanych⁵¹¹ głosów powstawał. A wtem gwiazda jutrzenna⁵¹² zapaliła się na wschodzie modrym, bardzo świetnym ogniem i świat obrzasł⁵¹³.

Podniósł tedy ku niej oczy i ręce król Błystek i rzekł:

— Błogosławiony zakątek, w którym mieszka ubóstwo i praca, albowiem nad nim stoją gwiazdy boże!

I skinął berłem — i uciszyła się drużyna jego.

II

Cicho skrzypnęły niskie drzwi lipowe, cicho weszły Krasnoludki do chaty ubożego Skrobka razem z perlowym dnia brzaskiem.

Jedna tu tylko była izba, z której każdego kąta wyglądała bieda. Największą część tej izby zajmował duży komin z ogromnym zapieckiem⁵¹⁴; przed kominem leżał zwinięty kot bury i pęk suchego chrustu postronkiem⁵¹⁵ z kulką związany.

Nieco dalej stał cebrzyk⁵¹⁶ z wodą i blaszanym półkwartkiem⁵¹⁷, parę garnków do góry dnem przewróconych zajmowało ławę, przy ławie stół sosnowy, dwa zydeł⁵¹⁸ i trochę kartofli w kobiałce⁵¹⁹.

Pocieszny był widok Krasnoludków, którzy przypatrując się ubóstwu temu, załamywali ręce i nie śmiejąc głośno wyrzekać w obecności króla, tręcali się łokciami i ukazywali

Bóg, Stworzenie, Śmierć,
Obraz świata, Opieka

Bieda

⁵⁰⁷żuraw — tu: rodzaj prostej dźwigni umożliwiającej wyciągnięcie wiadrem wody ze studni. [przypis edytorski]

⁵⁰⁸korytko — podłużne naczynie, najczęściej drewniane, przeznaczone do pojenia lub karmienia zwierząt. [przypis edytorski]

⁵⁰⁹możeta (gw.) — możecie. [przypis edytorski]

⁵¹⁰toćże — przecież. [przypis edytorski]

⁵¹¹nieukontentowany — niezadowolony. [przypis edytorski]

⁵¹²gwiazda jutrzenna — jutrzienka; określenie dla planety Wenus widocznej przed wschodem Słońca na widnokręgu. [przypis edytorski]

⁵¹³obrzasł — został oświecony brzaskiem, światłem widocznym przed wschodem słońca. [przypis edytorski]

⁵¹⁴zapiecek — w daw. wiejskich domach miejsce za piecem lub na piecu. Były to przeważnie duże piece kaflowe, czasami budowane z cegły, na których również gotowano posiłki. [przypis edytorski]

⁵¹⁵postronek — gruby, mocny sznur. [przypis edytorski]

⁵¹⁶cebrzyk — zdrobn. od: *ceber*; duże, drewniane naczynie z klepek, podobne do wiadra, najczęściej o dwóch uchach. [przypis edytorski]

⁵¹⁷półkwartek — naczynie o pojemności pół kwarty, tj. ok. ½ l; *kwarta*: ¼ garnca, tj. ok. 1 l; *garniec*: daw. miara objętości cieczy, w XIX wieku równa ok. 4 litrom. [przypis edytorski]

⁵¹⁸zydeł — drewniany stołek. [przypis edytorski]

⁵¹⁹kobiałka — nieduży koszyk. [przypis edytorski]

sobie wzrokiem to pusty komin, to ławę krzywą, to ową nieszczęsną kobiałkę, która widocznie była jedyną szpizarnią ubogiego Skrobka. Długie ich nosy przedłużały się jeszcze bardziej, wąsy jeszcze bardziej opadły, sfaldowały się czoła, wydeły wzgardliwie wargi, a stłumione szemranie dobywało się z nich przez ostre, zaciśnięte zęby.

Jeden tylko Pietrzyk, zawsze rad i wesół, skakał po izbie i myszkował, śmiejąc się niefrasobliwie i zacierając ręce.

— Ot, pałac! Ot, pańskie pokoje! — wołał. — A czy nam tu źle będzie? Jako żywo! Królewskie mieszkanie. Patrzcie! Przez dach zorza świta! Patrzcie, patrzcie, ile róż sypie na izbę! Ile róż rumianych i złotych! Patrzcie! Pod belką gniazdo jaskółczyne! Zbudziło się w świetle gniazdo i świergoce! Słuchajcie! Cały pułap⁵²⁰ śpiewa! Cały pułap się trzepoce od pióreczek ptasich! Patrzcie, patrzcie! Przez rozbite okienko krzak bzu do izby wchodzi! Co za woń! Co za świeżość! Jakie grona kwiecia liliowego! A w krzaku brylantów pełno! Na każdym listku brylant! W każdym brylancie tęcza! Nie mówcie mi, że to rosa! Nie, nie! To nie rosa, to drogie kamienie! Słuchajcie! Słowiczek w krzaku siedzi, ranny hejnał śpiewa!

Ale w kącie izby, na garści słomy, dwoje chłopiąt spało. Jasne ich główki tonęły w złotej słomie, zgrzebne koszuliny na piersiach rozwarłe ukazywały ciała chude i śniade. Wiosenna noc chłodem widać dmuchała na nie, gdyż chłopcy przytulili się do siebie i ramionkami nawzajem objęli.

— Dla Boga! — krzyknie Pietrzyk. — A ot królewicze!

Podeszli insi⁵²¹, patrzą, a jakieś rozrzewnienie, jakaś miękkość zaczęła rozmarszczać czoła i wygładzać twarze. Za czym ozwały się zrazu ciche, potem coraz głośniejsze szepty.

— Biedactwa!

— Ubożęta!

— Ot, doła!

— Sierotki!...

Lecz król Błystek skłonił ku główkom śpiących chłopiąt swoje berło i błogosławiąc im, rzekł:

— Rośnijcie zdrowo w ubóstwie chaty waszej! Rośnijcie pod cieniem bzów i pod cieniem lipy, pod jaskółczym szczebiotem i pod dnia zorzą. Rośnijcie, iżbyście moc mieli chatę podeprzeć, ściany jej pracą wypełnić. Rośnijcie zdrowo!

I dotknął złotym berłem jasných główek dzieci.

Wtem wszedł Skrobek, obrządziwszy szkapę⁵²² swą w stajence.

Wszedł, w niskich drzwiach grzbietu nagiął i rzekłszy: „Pochwalony” u progu, czapkę na stół cisnął.

Obstąpiły go natychmiast Krasnoludki, pytając ciekawie:

— Czyje to te dzieci?

— A czyjeż mają być? — chłop na to. — Najpierw boskie są, a potem moje! Byłoc tego więcej drobiazgu, ale Bóg ich zabrał, kiedy ich odumarła matka. Tylko się tych dwójka w chałupie ostała.

— Niechże się chowają zdrowo! — rzecze na to król Błystek.

I wnet na drużynę swą skinął, żeby skarby z woza pod zapieček niosła.

Ruszyły się Krasnoludki z pośpiechem i zaczęły dzwigać swoje skrzynki i szkatuły pod piec, a w mysie nory je chować, przy czym sprawiały się tak cicho, że się nawet kot bury, przed kominem leżący, nie zbudził.

Skrobek patrzył na to wzrokiem już obojętnym. Po dniu dopiero zobaczył na wozie, co to były za skarby: ot, małe skrzynki śmieci i kamyczków, nic więcej. Ten cały blask, ta światłość, te ognie i kolory, które go tak oślepiły w nocy, to był tylko proch i żwiry, a te sztaby złota i srebra — trzciny i badyle.

Ale gdy Krasnoludki, poznosiwszy co było, w mysich norach zniknęły, przejść sobie i ganków szukając, biczyskiem w ubitą ziemię stukać zaczął i na dzieci krzyknął:

— Hej, Kuba, Wojtek, wstawajta⁵²³, nicponie, a duchem⁵²⁴! Nie widzita⁵²⁵, że się

⁵²⁰pułap — drewniany sufit, strop. [przypis edytorski]

⁵²¹insi — dziś: inni. [przypis edytorski]

⁵²²obrządzić szkapę — wykonać niezbędną pracę przy koniu, jak czyszczenie sierści i kopyt, nakarmienie, napojenie; *szkapa*: chudy, nędzny koń. [przypis edytorski]

Współczucie

Rozczarowanie

Ojciec, Wdowiec, Dziecko,
Przemoc

ociec⁵²⁶ wrócił?

Zaroili się chłopcy⁵²⁷ w słomie i oczy przecierać zaczęły, szepcząc sennym głosem:

— Tatuńciu! A coście nam przywieźli z jarmarku?

Ale chłop był zły i nie do rozmów mu było.

— Kijam przywiózł⁵²⁸! — rzekł tedy ostro.

A wtem Kubuś na słomie siadł i rzecze:

— Tatuńciu, widziałem króla.

A Skrobek:

— Królaś widział⁵²⁹? A jakiż to król był?

Na to chłopiec:

— A Trzejkrólowy!

— No, to ci się tylko tak śniło! — rzecze Skrobek, który nie chciał, żeby dzieci o Krasnoludkach wiedziały i sąsiadom powiadały.

Ale chłopiec nie dał się z tropu zbić.

— Ale! — zawołał. — Nie śniło mi się, tatuńciu, tylko żem sprawiedliwie króla widział! Koronę złotą miał, królewskie obleczenie⁵³⁰, brodę w pas i taką berlicę⁵³¹ w rękę złocistą, że to aż blask od niej szedł jak od samego słońca. Sprawiedliwiem, tatuńciu, króla widział! Szedł i po drodze złoto siał.

Tu zaczął się bić w piersi chłopiec i przysięgać, jako⁵³² mu się to nie śniło; ale Skrobek ofuknął go, tupnąwszy z gniewem nogą:

— Dam ja ci króla, próżniaku jeden, aż ci się kij przyśni! Wstawajcie mi duchem⁵³³, a po chrust do boru biegajcie, bo go już mało! Rozumiecie?!

— Rozumiemy — odrzekli Wojtuś i Kubuś, a wygrzebawszy się ze słomy, w wiaderku się umyli, koszuliny krajką⁵³⁴ przepasali, ukłękli, pacierze odmówili, po czym rękę ojca ucałowali i wzięwszy za pazuchę kilka wczorajszych kartofli, ku progowi szli.

A Skrobek rzemień z siebie odpasał, do góry go podniósł i pyta:

— Widzita, co trzymam w garści?

— Juźci widzim — chłopcy na to z nieśmiałością wielką.

— Cóż to jest?

— Ano... rzemień.

— Do czego?

— Ano... do bicia.

— A bicie boli?

— Oj, boli, tatuńciu, boli!

I nuż piąstkami oczy trzeć, za kolana obejmować ojca, do płaczu się krzywić.

Ale Skrobek rękę z rzemieniem opuścił i rzecze:

— Pamiętajcie to sobie, jeden z drugim, co wam teraz powiem: jak mi który parę z gęby puści o tym królu, to mu takie cięgi tym rzemieniem sprawię, że w niebie będzie słychać! Rozumiecie?

— Oj, rozumiemy, rozumiemy, tatuńciu! — szlochali obaj chłopcy, coraz silniej obejmując ojcowskie kolana. — Oj, nie piśniem i słówka! Ano, nie bijcie nas też, nie bijcie, tatuńciu złocisty!

— No, dobrze już! — rzecze chłop i rzemień na ławę ciśnie. — A teraz marsz po chrust!

Wtulili chłopcy głowiny w ramiona i ciszkciem⁵³⁵ wysunęli się z izby.

⁵²³wstawajta (gw.) — wstawajcie. [przypis edytorski]

⁵²⁴duchem (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

⁵²⁵widzita (gw.) — wstawajcie. [przypis edytorski]

⁵²⁶ociec (gw.) — dziś popr. forma: M.lp: ojciec. [przypis edytorski]

⁵²⁷zaroili się chłopcy (...) zaczęły — dziś popr.: zaroili się, zaczęli; zaroili się tu: poruszyli się. [przypis edytorski]

⁵²⁸kijam przywiózł — konstrukcja w ruchomą końcówką czasownika, inaczej: kija przywozłem. [przypis edytorski]

⁵²⁹królaś widział — konstrukcja w ruchomą końcówką czasownika: króla widziałeś. [przypis edytorski]

⁵³⁰obleczenie — ubranie. [przypis edytorski]

⁵³¹berlica — berło królewskie. [przypis edytorski]

⁵³²jako — tu: że. [przypis edytorski]

⁵³³duchem — tu: szybko, prędko. [przypis edytorski]

⁵³⁴krajka — wzorzysty pasek. [przypis edytorski]

⁵³⁵ciszkiem — po cichu. [przypis edytorski]

A kiedy już byli za płotem, obejrzał się Kubuś na chałupę przezornie, po czym trąciwszy w bok brata, rzecze:

— A ja, com króla widział, tom widział!

III

Nie było chyba na świecie rozkoszniejszego ustronia jak to, które król Blystek, podziemnymi norami dokoła chatynkę Skrobka obszedłszy, na siedzibę swą letnią nieopodal wybrał. Pelen zielonego zmięzchu i świeżości od wielkich liści łopianu, który tu się lasem prawie rozrastał, leżał ten zakątek uroczy między owym zapuszczonym, wiśniowym, w kwiecie stojącym sadem a modrą⁵³⁶, wijącą się wśród łąk niskich strugą⁵³⁷.

Do sadu przytykała z jednej strony lepianka ubogiego Skrobka, a z drugiej mały kawałek ugoru⁵³⁸, na którym bujały żółte dziewanny i puszyste cykorie, wśród mietlic⁵³⁹ tak gęstych, że całe to odłogiem już od dawna leżące pólko wydawało się z daleka srebrzyste i złote.

Ale na wąskiej miedzy⁵⁴⁰, która je od olszyny⁵⁴¹ dzieliła, rosły tu i ówdzie krzaki głogu osypanego różowym, delikatnym kwieciem. Ile słowików śpiewało tu co noc, ile ich się odzywało z olszyny, tego by nikt nie zliczył. Próbowaly je przekrzyczeć żaby, których tu wielka moc⁵⁴² była, pomagały żabom kurki wodne i cyranki⁵⁴³ gnieźdzące się wśród trzciny i tataraków ponad modrą strugą, ale przecież nie mogły. Chóry żab, ptactwo wodne swoją drogą, a słowiki swoją. I tak to szło całymi nocami.

Nie przeszkadzała im i ta bliskość chaty ubogiego Skrobka, o której kto nie wiedział, to ją minąć mógł i nie widzieć nawet, tak była gałęzmi wierzb płaczących i wysoko wyrosłym zielskiem nakryta, tak głęboko w ziemię schowana.

Ludzka siedzibę zdradzała tylko smuzka dymu, wymykająca się poprzez ten gąszcz zieleni ku niebu, kiedy w południe Skrobek dzieciom i sobie kartofle w kominie⁵⁴⁴ warzył⁵⁴⁵. Pies tu nawet nie zaszczeł, iż go czym żywić nie było, a i pilnować także nie miał czego.

Do takiej chaty zły człowiek nie zajrzy, a podróżny ją minie.

Krasnoludki, choć szemrały⁵⁴⁶ na to ubóstwo, prędko się przecież oswoiły z nową siedzibą. Dobry ten i wesoły narodek lubi nade wszystko swobodę i tam tylko niechętnie przebywa, gdzie wolności nie ma. Tu wszakże, w tym zakątku kwitnącym i pełnym zieleni, nikt im nie przeszkadzał, nikt ich nie podpatrywał, nie płoszył, przywykli tedy⁵⁴⁷ do niego tak jak do swojej rodzinnej Kryształowej Groty i nazywali go między sobą „Słowiczą Doliną”.

Ciężko było z początku, to prawda — pierwsze dni przebyli nie tylko w dużej pracy, ale i o głodzie. Przede wszystkim trzeba było obmyślić mieszkanie dla króla, który tak dla⁵⁴⁸ wieku, jak i dostojności swojej nie mógł przecież spać pod liściem łopianu, jak to czynili dworzanie. Turbowały się⁵⁴⁹ o to Krasnoludki srodze i kiwały głowami, obchodząc wszsz i wzdłuż dolinkę ową.

Żeby ją lepiej obejrzeć, Pietrzyk wdrapał się na grubą wierzbę i zobaczył, że pień tej wierzby był wypróchniały.

Zaraz mu przyszło na myśl, że z niewielkim zachodem⁵⁵⁰ królewskie pomieszkanie można tam było urządzić. Zawinęły się⁵⁵¹ Krasnoludki ochoczo, jedni pień oczyszczali, drudzy znosili wszystko, co do wygody i ozdoby służyć mogło, i tegoż jeszcze wieczora

⁵³⁶modry — ciemnoniebieski. [przypis edytorski]

⁵³⁷struga — niewielka rzeczka lub strumień. [przypis edytorski]

⁵³⁸igor — zaorane i nieuprawiane przez pewien czas pole. [przypis edytorski]

⁵³⁹mietlica — wysoka trawa. [przypis edytorski]

⁵⁴⁰miedza — wąski pas ziemi, który oddziela od siebie pola uprawne. [przypis edytorski]

⁵⁴¹olszyna — zagajnik a. mały las, w którym wśród drzew przeważają olchy. [przypis edytorski]

⁵⁴²moc — tu: dużo, mnóstwo. [przypis edytorski]

⁵⁴³kurki wodne i cyranki — wodne ptactwo. [przypis edytorski]

⁵⁴⁴komin (daw.) — piec z paleniskiem do gotowania. [przypis edytorski]

⁵⁴⁵warzyć (daw.) — gotować. [przypis edytorski]

⁵⁴⁶szemrać — tu: wyrażać niezadowolenie. [przypis edytorski]

⁵⁴⁷tedy (daw.) — więc. [przypis edytorski]

⁵⁴⁸dla wieku (daw.) — z powodu wieku. [przypis edytorski]

⁵⁴⁹turbować się — martwić się. [przypis edytorski]

⁵⁵⁰zachód — tu: staranie, wysiłek. [przypis edytorski]

⁵⁵¹zawinąć się — szybko się wziąć do pracy. [przypis edytorski]

Natura

Pies

Król, Sluga

miał król Błystek wspaniałą komnatę, w której mu nie tylko pięknie było, ale miękko i zacisznie. Mchy zielone i brunatne wyścielały aksamitem caluchne jej wnętrze; po ścianach rozwieszono były przejryste zasłony ze szklanych, tęczowymi barwy⁵⁵² mieniących się koronek pajęczych, u wejścia wisiała makata⁵⁵³ upleciona z mietlic srebrzystych, a polne kwiaty i zioła przedziwną wonią napępiały tę monarszą rezydencję.

Zdjął koronę król stary, aby głowie zmęczonej ulżyć nieco, a powiesiwszy ją na sęku, berło w kącie postawił. Wnet z diamentu ogromnego, który w berle osadzony był, uderzyły przecudne blaski tak, iż zdawało się, że w owym pniu wypróchniałym słońce zablęzło.

A wtedy stary król, który miał wzrok zmęczony oglądaniem rzeczy tego świata, rozkazał diament ów zasłonić olszowym liściem, przez który światło, siejąc się, dawało jasność miłą, księżycowej poświacie podobną. Przy tak łagodnych, zielonawych blaskach spoczywał sobie sędziwy król mile, rozmyślając o długich latach swojego żywota, w których ludziom dobrze czynił i skarby ziemi gromadził, aby nie szły w ręce złych, na posługę złemu.

A tymczasem wierna drużyna królewska obozowała między rozrosłymi korzeniami wierzby owej, na każdy czas⁵⁵⁴ będąc na zawołanie pańskie, a mieszkanie sobie tak wygodne zrządziwszy, iż było się gdzie i na deszcz ukryć, i cienia w południe zażyć, i w czyste gwiazdy z wieczora popatrzeć, co Krasnoludki zwykle bardzo chętnie czynią.

Ciężej wszakże niżli z mieszkaniem poszło im z żywnością. Dzień czy dwa było nawet tak krucho, że Kręzołek na wszelką czczość niewytrzymały, rozpływał się we łzach. Ale i w ten czas dobrą radę przyniósł.

Rozejrzawszy się, poznały Krasnoludki, że okolica, lubo⁵⁵⁵ zaniedbana i pusta, miała przecież także zapasy swoje i to nie byle jakie. W olszynie wyrastały żółte, wiosenne grzybki, kurki zwane, dojrzewały poziomki, czerwieniały jeżyny; w starym, zapuszczonym sadzie smółka⁵⁵⁶ przejrzysta sączyła się tu i ówdzie z kory drzew wiśniowych; w dojrzewających mietlicach były wcale smaczne nasionka; szczególnie koper wodny dostarczał ich obficie; młode listki koniczyny dawały przedziwną sałatę, a wiele korzonków, czysto oskrobanych, mogło ująć wybornie za warszawskie majowe szparagi. Posiłały się tedy Krasnoludki smacznie i dostatnio, a już każdy szedł choć o staje⁵⁵⁷ drogi, byle tylko co dobrego dla króla przynieść.

Szczególniej Pietrzyk był niezmordowany. To jajeczko ptasie gdzie zdybał, to wróblątko z tej gromady, co się na bliskiej topoli wywiódła⁵⁵⁸, ułupił⁵⁵⁹, to trzcinką wydrążoną parę kropel miodu z osiego gniazda⁵⁶⁰ dobył, a wszystko dla starego króla.

Ale z tym wzrostem gospodarstwa należało i o kuchni porządnej pomyśleć. Pałiły wprawdzie Krasnoludki ogień na kamyku, ale rosa i deszcze zalewały im go często-gęsto. Niewiele też myśląc, zajął Pietrzyk wielką, pustą muszlę, z której się gospodarz nie wiedzieć gdzie wyniósł⁵⁶¹, komin nad nią z gliny i z piasku ulepił, na drzwiczki ją zamknął i taką w niej kuchnię urządził, że o lepszą w całym świecie trudno.

A jak to zwykle bywa, że gdzie się z komina kurzy, tam o przyjaciół łatwo, tak się też i tutaj zdarzyło.

Od dawna już nad strugą, pod łopianem, przemieszkiwała żabia jedna familia, do której należał Półpanek.

Był to jegomość zarozumiały, próżny i żądny honorów.

Ogromnie mi to przykro, że o tym Półpanku nic dobrego powiedzieć nie mogę, ale kiedy myślę o nim, muszę go widzieć takim, jakim był w istocie, pysznym i jak pęcherz nadętym. Na całym brzegu strugi nie było żaby, która by tak wydymała gardziel i tak głośno, jak ten Półpanek, skrzeczała o sobie. Całe dni po prostu nic innego nie robił,

⁵⁵²barwy (daw. forma) — dziś N.lm: barwami. [przypis edytorski]

⁵⁵³makata — tkanina ozdobna. [przypis edytorski]

⁵⁵⁴na każdy czas — tu: w każdej chwili. [przypis edytorski]

⁵⁵⁵lubo (daw.) — choć, chociaż. [przypis edytorski]

⁵⁵⁶smółka — młoda żywica. [przypis edytorski]

⁵⁵⁷staje a. stajanie — daw. miara długości, dzieląca się na 84 łokcie i równa ok. 134 m. [przypis edytorski]

⁵⁵⁸wywieść się — tu: wyrosnąć. [przypis edytorski]

⁵⁵⁹ułupić — złapać. [przypis edytorski]

⁵⁶⁰miodu z osiego gniazda — osy nie wytwarzają miodu. [przypis edytorski]

⁵⁶¹muszlę, z której się gospodarz nie wiedzieć gdzie wyniósł — chodzi o muszlę ślimaka. [przypis edytorski]

tylko wystawiwszy się na słońce opowiadał, czy kto chciał słuchać, czy nie chciał — jakiego to on rodu jest, jaki to głos cudny ma, jaki rozum i talent muzyczny.

Szkaradny samochwał! W drugiej wsi nieraz go słycać było.

Ten tedy Półpanek wkręcił się do Krasnoludków, dziwy im o sobie prawil⁵⁶², pochlebiał, a tylko węszył, skąd pieczeń przyniosą. Czasem znów skrzyпки z sobą przynosił, żeby staremu królowi przy wieczerzy przygrywać, a dobrą myśl mu tą muzyką czynić.

Szły tedy zabawy różne, a Krasnoludki raz w raz⁵⁶³ miały kompanię⁵⁶⁴ z tą żabą, która nadymała się tak, jakby nie półpankiem była, ale całą gębą panem!

Buchał teraz dym na każdy czas z owej kuchni tak sztucznie⁵⁶⁵ przez Pietrzyka zmyślonej, jedzenia i picia było dość, a smakowite zapachy rozchodziły się tak daleko, że kot bury, przed kominem w izbie ubogiego Skrobka drzemiący, jeżył się i przez sen węszył, a Wojtuś i Kubuś, przytuleni do siebie i głodni, pytali się wzajem:

— Co tak ślicznie pachnie?

KONCERT MISTRZA SARABANDY

I

Ale stary król myślał, przemyślał o tym, żeby ubogiemu Skrobkowi nagrodzić za tę gościnę, jakiej mu udzielił w swych kątach, jemu i drużynie jego.

Krasnoludki niechętnie rozdają złoto, srebro, drogie kamienie pod straż im oddane. Wolą dopomagać pracującym w pracy, bo to i dawcę, i obdarowanego równie uszlachetnia.

Ale jak tu dopomagać ubogiemu Skrobkowi w pracy, kiedy w gospodarstwie jego rąk nie ma o co zaczepić, taka nędza!

Sam Skrobek, kiedy do domu przyjdzie i po izbie spojrzy, to opuszcza ręce. Po kątach śmiecie leżą, u pułapu⁵⁶⁶ brudne pajęczyny, komin niepodlepony, popiołu pełno przed nim, ława i stół nieschludne, ściany odrapane.

— Większa ta bieda⁵⁶⁷ niżeli moc moja! — mawiał sobie Skrobek. — Choćbym się i do oporządzenia wziął, co mi pomoże? I tak mi źle, i tak nie będzie dobrze. Ot, lepiej fajkę zakurzę!

Zakurzał tedy fajkę albo się na barłóg⁵⁶⁸ cisnąwszy, zasypiał.

Nie był to chłop zły, ten Skrobek, ale raz przygnieciony biedą, podnieść się nie miał siły. Po prostu zwątpił o sobie. Owo półko odłogiem leżące mogłoby przy pracy wyżywić i jego, i jego dzieci. Ale że pełne było pniów⁵⁶⁹ starych, kamieni, dołów i wszelkich chaszczów, więc nie miał odwagi zabrać się do niego.

— Ot — mówił — żebyśmy zagon⁵⁷⁰ jeden na kartofle miał, tobym sobie nim lepiej wygodził niż tym szmatem pola! A toć korzeń na korzeniu, kamień na kamieniu! Choćbym ręce po łokcie urobił, nie poradzę! Okopać by to trzeba, wody spuścić, pnie wywalić, kamienie wywieźć, chaszczę wyrębać i dopiero się do orki zabrać! A ja co? Mam to porządną siekierę? Mam choćby łopatę? Mam pług⁵⁷¹? Mam bronę⁵⁷²? Mam to moc do takiej pracy po tych paru ziemniakach, co je bez okrasy⁵⁷³, a często i bez soli zjem? Hej, hej! Nie na moje to siły! Nie!

I zakładał do wózka szkapinę⁵⁷⁴ i do miasteczka jechał, żeby tam parę groszy zarobić.

Marny to był ten zarobek jego! Jak trochę chleba pojadł, jak garść owsa koniowi kupił, jak rogatkę zapłacił⁵⁷⁵, a jak jeszcze w dodatku do karczmy wstąpił, to z pustym

⁵⁶²prawić (daw.) — mówić, opowiadać. [przypis edytorski]

⁵⁶³raz wraz — raz po raz; często. [przypis edytorski]

⁵⁶⁴kompania — towarzystwo; mieć kompanię z kim: spotykać się z kim. [przypis edytorski]

⁵⁶⁵szucznie (daw.) — zmyślnie, sprytnie. [przypis edytorski]

⁵⁶⁶pułap — drewniany sufit, strop. [przypis edytorski]

⁵⁶⁷większa ta bieda — większa jest ta bieda. [przypis edytorski]

⁵⁶⁸barłóg — niechlujne posłanie. [przypis edytorski]

⁵⁶⁹pniów — dziś popr. forma B.lm: pni. [przypis edytorski]

⁵⁷⁰zagon — wąski kawałek ziemi uprawnej. [przypis edytorski]

⁵⁷¹pług — narzędzie rolnicze przeznaczone do orki. [przypis edytorski]

⁵⁷²brona — narzędzie do spulchniania i wyrównywania zoranej ziemi. [przypis edytorski]

⁵⁷³okrasa — tłuszcz dodawany do potrawy. [przypis edytorski]

⁵⁷⁴zakładał do wózka szkapinę — zaprzęgał konia do wozu. [przypis edytorski]

⁵⁷⁵rogatkę zapłacić — dawniej za wjazd do miasta pobierane były opłaty. [przypis edytorski]

mieszkiem⁵⁷⁶ do domu wracał; i tak ciągle w kółko. Rzadka rzecz, żeby się co dzieckom z tej furmanki dostało.

Ale że przecież ta szkapą jedynym gospodarstwem ubożego Skrobka była, rozkazał ją Król Błystek Krasnoludkom swoim zgrzeblem pięknie po nocach czesać, rosą jej sierść wycierać, kopyta komarzym sadłem smarować, grzywę pleść i rozczesywać, trawy jej co najmniejsze do żłobu nosić, za drabkę⁵⁷⁷ koniczynę zakładać, zdrojową wodą poić, suche igliwie i mech podścielać, od much i bąków oganiać, a pięknych chodów uczyć.

Dziwili się ludzie, co tę szkapę dawniej znali, jaka to się z nią stała odmiana.

— Chybaście ją, Skrobku, na inszą zamieniali i grube pieniądze do tamtej dopłacili?

Tak go ten i ów zagadywał.

Ale Skrobek uśmiechnął się tylko, bo od dziada pradziada to słyszał, że gdzie Krasnoludki w bliskości się trzymają, tam koń w stajni jak kluska, że i woda spłynie po nim, a nie zmacza: taki tłusty!

I wózek też teraz w lepszym porządku był. Nieraz noc cicha, ciemna, a w podwórku Skrobkowym i jasno, i gwarno. Tu Modraczek koła myje, tu Słomiaczek półkoszek⁵⁷⁸ naprawia, tu Krężolek osie smaruje, tu Żagiewka ogień pali i na kowadle własnym nową luśnię⁵⁷⁹ kuje. Fabryka tak idzie, że to jak we dworze!

A kiedy tak nocą drużyna królewska pracowała pilnie, stary król sam we własnej osobie rankiem do boru szedł, żeby na chłopięta Skrobkowe mieć oko, kiedy po chrust pójdą.

Stał bór gęsty, głuchy, tylko po nim górny wiatr szumiał z cicha, czarnymi sosnami ruszał, wielkie jakieś, mocne słowa gadał.

Naraz wbiegały drożyną w ten zmierzch i chłód jakby dwa promyki słoneczne: to Kubuś i Wojtuś, z rozrzuconymi włoskami jasnymi, w koszulinach lnianych, krajką⁵⁸⁰ przepasani i boso. Wbiegały chłopięta ze śmiechem i gwarem dziecięcych, cienkich głosków⁵⁸¹, a bór uciszał się i słuchał. I otwierały się nad lnianymi główkami chłopięt niezmiernie sklepienia sosen, i pochylały się ku nim potężne konary dębów, i szeptały do nich listeczki drżące brzoź białych, i po najdalszej, najciemniejszej gęstwinie słychać było szum cichy: „Dzieci! Dzieci! Dzieci!”

Ale nawet w tym szepcie było nieco strachu. Kubuś i Wojtuś w ponurym zmierzchu boru milknęli jak ptaszęta wniesione do ciemnej izby. Lecz dziw! Dawniej musieli się malcy dobrze po boru⁵⁸² nadreptać, aby gałązkę chrustu znaleźć, a teraz gdzie spojrzą, leży sucha gałązka, ni to duża, ni to mała, w sam raz na ich siłę, jakby ją wiatr strącił. A jaka smolna⁵⁸³! Żywica przeświecała przez nią jak bursztyn! Jaki to będzie ogień trząskał wesoło w kominie z gałązek takich! Cieszą się dzieci, rozkładają postronek⁵⁸⁴ na ścieżynie i układają suszki⁵⁸⁵. Jak im to prędko, jak im sporo⁵⁸⁶ idzie!

I znowu dziw! Orzeszek zeszłoroczny w suchych liściach na ścieżynie błysnął! Czy wiatr przyniósł go z leszczyny? Czy wiewiórka upuściła, po drzewach śmigając? Chłopcy roztłukli na kamyku i podzielili się ziarenkiem białym, słodkim; aż tu drugi, trzeci, cała kupka orzeszków, wszystkie jak wybrane! Cieszą się dzieci, coraz im weselej. Kubuś odbiegł w stronę, zupełnie się w zieleni zaszyl, jak zajączek młody, tylko głosik jego cieni słychać.

— Oj, da dana! Oj, dana, oj dana, dana... dana.

Naraz krzyknie:

— La Boga!

Skoczy Wojtuś do niego, patrzy, chłopakowi ustka się trzęsą, przemówić ze strachu nie może.

⁵⁷⁶mieszek (daw.) — woreczek na pieniądze. [przypis edytorski]

⁵⁷⁷drabka (gw.) — drabina. [przypis edytorski]

⁵⁷⁸półkoszek — uplecione z wikliny dwie, duże połówki kosza włożone na wóz. [przypis edytorski]

⁵⁷⁹luśnia (daw.) — w wozie drabiniastym, drogą dodatkowo podtrzymujący drabinę. [przypis edytorski]

⁵⁸⁰krajka — wzorzysty pasek. [przypis edytorski]

⁵⁸¹głoski — dziś: głosiki. [przypis edytorski]

⁵⁸²boru — dziś popr. forma: Ms.lp: borze. [przypis edytorski]

⁵⁸³smolny — pelen żywicy. [przypis edytorski]

⁵⁸⁴postronek — gruby, mocny sznur. [przypis edytorski]

⁵⁸⁵suszki — tu: suche gałęzie. [przypis edytorski]

⁵⁸⁶sporo (daw.) — łatwo. [przypis edytorski]

— A czegoż ty krzyczysz? — pyta.
 — Król! Król był! Król w złotej koronie! Za krzaczkiem tu stał, w czerwieni tu stał, jak ogień się świecił!
 — Gdzie? — pyta Wojtuś.
 — O... tu... tu! — pokazując palcem, mówi Kubuś.
 Wtem znów zakrzyknie:
 — Jagody!
 Patrzą chłopcy: prawda! Jagody kraśnieją, jakby je kto nasiał!
 — Dziw! W tym boru⁵⁸⁷ jagód nigdy nie bywało, a teraz patrzcie, co tu tego?
 Jedzą chłopcy, o strachu zapomnieli; tak wybornych, rumianych i słodkich jagódek nie widzieli, jak żywi, na świecie!
 Posilili się, wiążą chrust, czas do domu wracać. Dawniej było przy tym stękania dość, trudno i zadać⁵⁸⁸ sobie ów ciężar na plecy, trudno go i dźwignąć, i iść z nim.
 A teraz te brzemionka⁵⁸⁹ tak lekkie się zdawały, jakby połowa ciężaru ubyła.
 — Chyba tego chrustu dziś mało — mówił Wojtuś — że tak lekko iść?
 A Kubuś na to:
 — Albo my po tych orzeszkach i po tych jagódkach tak zmocnieli⁵⁹⁰?...
 Zamilkł i po chwili znów rzecze:
 — Wojtuś!
 — A co?
 — Nie powiadaj w domu o tym królu, com go widział, bo tatuńcio znów rzemienia wezmą...
 — Co bym miał powiadać!
 I tak wracali do domu.
 Spotkały ich czasem baby w drodze, to stawały i patrzyły za nimi.
 — Skrobkowe chłopaki albo nie Skrobkowe? A cóż oni się tak odmienili w sobie? Wybielało to, porosło. Jakby nie te!
 — A cóż się tam dziwić! Możeć tam matczyisko u Pana Jezusa uprosiła, że ją do dzieci puszcza i nocą to sieroctwo pielęgnuje.
 — Bo nie co...
 — Juźci że nie co!
 I kiwając głowami, szły dalej. A nikt nie wiedział, że to król Krasnoludków tak o te sierotki zabiegał, żeby się za gościnę odwdzińczyć.
 Ale to odwdzięczenie małym się staremu królowi zdawało, prawie żadnym. Tak wdzięczne serce miał. Myślał tedy, przemyślał, jakby tu ubogiego Skrobka do pracy około półka owego zwabić i w tym mu dopomóc.
 Wracał jednego wieczora Skrobek do domu, a miesiąc⁵⁹¹ świecił precudnie. Spojrzy chłop, a całe owo uroczysko⁵⁹² w srebrnym blasku stoi, właśnie jak kiedy żyto dojrzeje, a za cichym wiatrem pełne kłosy gnie... Zamigotało to Skrobkowi w oczach tak nagle i tak czarodziejcko, że cisnął uzdeczkę szkapie swej na szyję i na półko biegł, oczom własnym niewierzący, z bijącym sercem i z taką nadzieją, jakby tam naprawdę żyto był siał, a teraz, ot, wczesnego doczekał się plonu. Aż gdy przybiegł, zobaczył, że to tylko mietlica⁵⁹³ owa srebrzysta w promieniach miesięcznych świeci.
 Zwiesił chłop głowę, postać smutnie, podumał, westchnął ciężko i do wózka wrócił.
 Ale mu to uroczysko jakoby w srebrze plonu żytniego stojące z oczu nie mogło zejść. I nocą śnił o nim.
 Niedługo potem idzie Skrobek rankiem do boru, bo mu się dyszel⁵⁹⁴ złamał i trzeba było osikę wybrać na nowy; wtem go z nagła blask wielki uderzy. Spojrzy, a to półko owo

Chłop, Nadzieja, Marzenie

⁵⁸⁷boru — dziś popr. forma: Ms.lp: borze. [przypis edytorski]

⁵⁸⁸zadać — tu: zarzucić. [przypis edytorski]

⁵⁸⁹brzemionko — zdrobn. od: brzemie, tj. ciężar, obciążenie. [przypis edytorski]

⁵⁹⁰zmocnieć — nabrać mocy, siły. [przypis edytorski]

⁵⁹¹miesiąc (daw.) — księżyc. [przypis edytorski]

⁵⁹²uroczysko — trudno dostępny teren w puszczy. [przypis edytorski]

⁵⁹³mietlica — wysoka trawa. [przypis edytorski]

⁵⁹⁴dyszel — drąg przymocowany do przedniej części podwozia wozu konnego, umożliwiający kierowanie wozem z zaprzężonymi końmi. [przypis edytorski]

złotem żywym się pali, właśnie jak kiedy pszenica dojrzała, złocista, pod kosą się ugina, ciężka od białego ziarna!

Zdumiał chłop, stanął, patrzy, ciarki po nim przeszły! Reta! Toć nie co, tylko pszenica! Skoczy bliżej, pojrzy⁵⁹⁵, a to słońce poranne tak maluje półko owo złotem.

Postał chłop, podumał, załamał ręce, aż mu w kościach trzasło, i wzdychając, do domu powrócił.

Ale uroczysko owo złotem pszenicznych błyskające kłosów, nie tylko mu się śniło; gdzie poszedł, gdzie siadł, gdzie stanął, na jawie teraz je widział i rozmyślał o nim.

— A co? — mówił sam do siebie — A może by się tam i pszenica rodziła? Kto to wie? Może by się rodziła? Ziemia tam mocna musi być! Wypoczęta od setnych lat! Z dziada pradziada nikt tam nie siewał⁵⁹⁶ i nie żał⁵⁹⁷... Uroczysko, taj i uroczysko! A kto może wiedzieć?

Zamyślał się teraz ubogi Skrobek i całymi godzinami dokoła półka tego błdził, licząc, obliczając, jaką by to pracę podjąć było potrzeba, żeby z tego nieużytku orną ziemię dobyć.

— Ciężko, ciężko! — powtarzał półgłosem, patrząc na pnie potężne, głęboko i szeroko rozrosłe, i na dzikie krzaki, na ogromne korzeniska, na wielkie złomy głazów, które się własnym ciężarem w ziemię wbiły.

— Ciężko, ciężko! — wzdychał i odchodził.

Ale zaledwie odszedł, ciągnęło go coś znowu do tego półka i znowu szedł, i znów patrząc na dzikie chaszczce wzdychał i trzął głową, szepcząc.

— Ciężko, ciężko! Nie na moje siły.

Tak minęło parę tygodni, a chłop aż wychudł i szerniał od tej wojny, jaką z myślami własnymi prowadził, i ciągnięty do tego kawałka ziemi i odpychany od niego.

Czasami zawzinał się Skrobek i trzy, i cztery dni na uroczysko nie szedł. Ale mu było wtedy, jakby własnej chudoby⁵⁹⁸ poniechał.

Owszem, żywiej⁵⁹⁹ mu jeszcze na oczach stały srebrzyste plony żyta i złote — pszenicy. Prawie że szum kłosów słyszał.

— Tfu! — splotwał wtedy — Urok czy co? — I brał się do innej roboty.

A właśnie wtenczas, na drugim krańcu lasu, nad rzeczką, nieopodal gościńca stanął tartak.

Dużo tam drzewa trzeba było zwozić, z którego długie i szerokie bale i deski rznięto. Chętnie się tym Skrobek zajmował, a dzięki pocziwej szkapie swojej, zarobek niezły miał. Już i do garnka, nad pułapem⁶⁰⁰ w słomę zakopanego, nieco grosza odłożył.

Ale go ten grosz nie tyle cieszył, co gdyby go za swoje zboże dostał.

Któż ten grosz zarobił? On i szkapa.

Nuż choroba przyjdzie na niego albo i na konia, co wtedy? On nie wieczny na świecie, a koń jeszcze krócej zwykle żyje niż człowiek. Cóż się po nich obojgu — dzieciakom zostanie? Nędza, i tyle. Gdyby to mieć pola uprawne, o! Dopiero byłoby dla drobiazgu⁶⁰¹ dziedzictwo!...

Więc wracając wieczorem z ciężkiej w lesie roboty, szedł Skrobek z wolą czy bez woli ku owemu uroczysku i patrzył.

Zacierał na to ręce król stary i dobrą miał nadzieję, iż tą złotą słońca poświatą i tym srebrzystym miesięcznym⁶⁰² blaskiem Skrobkowi ów ziemi kawałek do serca wczarował.

II

Jednego razu przywędrował do Słowiczej Doliny mistrz nad mistrze, sławny muzyk Sarabanda. Jak ten grał, to na okolicę nikt się ani umywał do niego.

Ani Szulim, co na basach w karczynie co niedziela dudnił, ani Franek, co po weselach ze skrzypeczką⁶⁰³ chodził; może, może jeden Jasiak owczarek, co fujarkę wierzbową miał

Muzyka

⁵⁹⁵pojrzeć — dziś: spojrzeć. [przypis edytorski]

⁵⁹⁶siewać — dziś tylko: siać. [przypis edytorski]

⁵⁹⁷żąć — ścinać zboże czy też trawę sierpem. [przypis edytorski]

⁵⁹⁸chudoba (daw.) — ubogie gospodarstwo. [przypis edytorski]

⁵⁹⁹żywiej — wyraźniej. [przypis edytorski]

⁶⁰⁰pułap — drewniany sufit, strop. [przypis edytorski]

⁶⁰¹drobiazg — tu: dzieci. [przypis edytorski]

⁶⁰²miesięczny (daw.) — księżycowy. [przypis edytorski]

⁶⁰³skrzypeczka — skrzypce. [przypis edytorski]

i na niej dnie całe wygrywał, może jeden owczarek coś niecoś w to granie Sarabandy utrafił. Ale nie ze wszystkim.

Niechaj to nie zadziwia nikogo, że mistrz Sarabanda wyglądał w swoim szarym płaszczu jak zwykły świerszcz polny.

Na takie pozory nie zważa nigdy ten, kto rozum ma, a patrzy, jaka w tym treść i prawda. Otóż prawdą było, że mistrz Sarabanda grał przedziwnie pięknie, a tak roznośnie⁶⁰⁴, tak przejmująco, że go het precz, nie tylko po całym polu słyhać było, ale w duszy własnej.

A jako każda muzyka, gdy do wnętrza duszy wpadnie własnymi słowami tam się wyowiada, tak się i tu zdarzyło.

Kiedy Szulim na basach w karczmie dudnił, to na miłą wyraźnie słyhać było, jak z tych basów coś wołało:

Pij, chłopie,
Pij, chłopie!
Śmierć idzie,
Dół kopie.
Śmierć idzie
W pokoje,
Coś wypił,
To twoje!...

A kiedy znów Franek na skrzypczkach, idąc przez wieś na wesele, grał, a bębenista⁶⁰⁵ na bębnie mu pomagał, to wyraźnie słyhać było, jak w tych skrzypkach coś się śmiało na całe gardło, przyspiewując sobie:

Dla taneczka, dla ochoty,
Dałbym ci ja dukat złoty,
Dałbym ci ja talar biały,
Żeby skrzypki tego grały!
Hu-ha!
Ej, ty praco, twarda praco,
Zmyślili cię, nie wiem na co,
Zmyślił ciebie dziaduś stary,
Co w taneczku nie miał pary!
Hu-ha!...

I rzucali młodzi, starzy robotę i lecieli skrzypków owych słyhać, a na wesele choć z za węgla⁶⁰⁶ patrzeć, kto tańcować nie mógł. Stała tedy⁶⁰⁷ robota we wsi, na ręce ludzkie czekając, stała dzień, dwa, trzy dni, a czas cicho szedł, szedł i odchodził, chleb ze wsi z sobą unosząc.

A jak znów Jasiek owczarek grał na fujarce swojej, to się ogromnie smutno robiło w sercach ludzkich, właśnie jakby kto płakał a wyrzekał. Wyraźnie wtedy słyhać było:

...Hej, bieda w chacie, bieda,
Hej, zagon⁶⁰⁸ chleba nie da,
Hej, szumi wiatr po polu,
Hej, nasiał w nim kąkol⁶⁰⁹.
Hej, dolaż moja, dola,
Nie będę kosił pola...
Na słonku się położę,

⁶⁰⁴roznośnie — głośno. [przypis edytorski]

⁶⁰⁵bębenista — dziś raczej: bębnista. [przypis edytorski]

⁶⁰⁶z za węgla — z za rogu, narożnika. [przypis edytorski]

⁶⁰⁷tedy (daw.) — zatem, więc. [przypis edytorski]

⁶⁰⁸zagon — wąski kawałek ziemi uprawnej. [przypis edytorski]

⁶⁰⁹kąkol — chwast zbożowy o purpurowych kwiatach i trujących nasionach. [przypis edytorski]

Ta⁶¹⁰ pójdę het, za morze!...

A kiedy tak fujarka Jaškowa grała, opadały ludziom przy robocie ręce, pług⁶¹¹ zdawał się ogromnie ciężki, ziemia nieużyta i twarda, kosa tępa i niebiorąca słomy, przy czym tak ubywało ochoty w każdym ręku, jakby się człek najciężej spracował.

Inaczej mistrz Sarabanda. On tak blisko ziemi siedział, że każdą jej moc i wszelką jej dobroć i słodkość znał i grać, i śpiewać o niej tylko umiał. Czy to rankiem, czy wieczorem, na każdy czas śpiewał o tych polach, o tych łąkach, o tych lasach i strumieniach, a zawsze wprost do duszy.

Siadł sobie raz ubogi Skrobek na progu chaty, zadumał się, zatęsknił i duszę mu objęła rzewność i kochanie do tej chatynki biednej, którą po dziadach, pradziadach spadkiem wziął.

A właśnie zachodziło słońce.

Powylaziły Krasnoludki z zakątka swego patrzeć na ów krąg złocisty, na zorze jasne, na liliowość powietrza przejrzystą, a ów muzyk na góreczce siadł i w ten zachód się zapatrzywszy, śpiewać i grać zaczął.

Słucha Skrobek, brzęczy coś w powietrzu jak gęśliki⁶¹² srebrne, a z brzęku tego idą słowa tak ciche, jakby je samo serce szeptało w piersi, jakby sama dusza...

Zadziwił się chłop, słucha, a tu ów głos cichy zrazu, coraz głośniejszy się staje, coraz szerszy, coraz przenikliwszy, aż rozbrzmiała jak organ pieśń na pola, na lasy, aż objęła rzeki, łąki i strumienie, aż zaszumiała liściem grusz polnych i dębów borowych, i szeptem traw łącznych⁶¹³, i tą ogromną muzyką, jaka w cichości wieczorowej gra. I uderzyła pieśń potężna, jakby ją chór milionowy z piersi dobył, a pod niebo słał, i jakby milion serc w niej dźwięczało i biło:

...Oj ziemio, ty ziemio, sieroto,
Jest w tobie i srebro, i złoto,
Jest w tobie dla wszystkich dość chleba,
Tylko cię miłować potrzeba!...

Oj ziemio, ty matko rodzona,
Przytulasz ty wszystkich do łona,
Oj, dajesz ty życiu swe siły,
A kwiecie rozkwiecasz z mogiły!

Oj ziemio, ty ziemio kochana,
Nie byłaś ty pługiem orana!
Nie byłaś zroszona ty potem,
Ni ziarnem obsiana tym złotem!

Słuchał tej pieśni chłop Skrobek i poczuł w sobie nagle moc taką, jakiej nigdy przedtem nie miał. I taką gorącość duszną⁶¹⁴ do tego kawałka ziemi poczuł, jakiej nigdy nie miał.

Zdawało mu się, że sto ramion i sto rąk ma do karczunku⁶¹⁵, do orki, do wszelkiej ciężkiej pracy, i roztajało mu serce w ogromnym kochaniu do tej opuszczonej schedy⁶¹⁶ swojej i do ubogiego dziedzictwa swojego.

Wstał z progu, spojrzął na świat przenikliwym, mocnym wzrokiem, wyciągnął ręce przed siebie, ścisnął pięście i zaszeptał:

— Hej, ziemio, ziemio! Hej, praco, praco! Wezmę ja się z tobą za bary. Albo ty mnie zmożesz, albo też ja ciebie!... Tak mi dopomóż Bóg!

⁶¹⁰ta pójdę — tu: albo pójdę. [przypis edytorski]

⁶¹¹pług — narzędzie rolnicze przeznaczone do orki. [przypis edytorski]

⁶¹²gęśliki — zdrobn. od: gęśle; archaiczny instrument smyczkowy. [przypis edytorski]

⁶¹³trawa łączna — trawa na podmokłej łące. [przypis edytorski]

⁶¹⁴gorącość duszna (daw.) — zapal w duszy. [przypis edytorski]

⁶¹⁵karczunek (daw.) — karczowanie; usuwanie drzew, krzewów wraz z korzeniami. [przypis edytorski]

⁶¹⁶scheda — spadek, dziedziczony majątek. [przypis edytorski]

MODRACZEK I JEGO UCZEŃ

I

Ale Półpanek znieść nie mógł powodzenia mistrza Sarabandy. Jak był zielony zawsze, tak jeszcze w dwójnasób zzieleniał teraz z zazdrości.

— Jak to! — mówił — Jakiś przybłęda, jakiś świerszcz wędrowny będzie się popisywał w krainie, w której wszystkie oklaski mnie się należą z prawa?! Odkądże to wolno pierwszemu lepszemu włóczędze tumani⁶¹⁷ słuchaczy i jakimś tam skwierczeniem psuć im gust do mojej muzyki? To jest wprost oburzające!

— Panie! — rzecze nagle, zwróciwszy się do słuchającego tych wyrzekań Modraczka. — Zmiłuj się, wydobądź mi koniecznie te nuty, z których Sarabanda grał, a zobaczysz, że go prześcignę, że go zakasuję! Tej samej pieśni tak się wyuczę, że dopiero pozna świat, co to jakiś marny Sarabanda, a co Półpanek. Zmiłuj się, kochany panie! Dopomóż mi w tym, proszę!

Skoczył Modraczek, który niezmiernie uczynny był, za odchodzącym z czarodziejską skrzypką świerszczem i uchwyciwszy go za połę brunatnego płaszcza, zaczął błagać o nuty tej przecudnej pieśni, której echa drżały jeszcze naokół w polnych ziołach i zroszonych trawach.

— Mamy u siebie bardzo zdolną żabę — mówił Modraczek — i pragnęlibyśmy uczynić z niej nadwornego muzyka Jego Królewskiej Mości, miłościwego pana naszego. Król jegomość w podeszłych już latach będąc, podlega różnym tęsknotom i smutkom, a taki wyborny muzyk rozrywałby⁶¹⁸ go w onej melancholii.

— Owszem, bardzo chętnie uzyczę! — odrzekł Sarabanda. — Oto nuty owe, proszę, bardzo proszę... Wszakże nie cała pieśń w tych nutach jest. Resztę, czego tam brak, z duszy śpiewać trzeba. O, nie sprawia to żadnej trudności! Dosyć jest spojrzeć na lunę zachodniej zorzy, dość poczuć zapach pól i łąk, dość zasłuchać się w ten wielki chór, jaki cisza polna gra... Łatwo, bardzo łatwo! Oto nuty. Proszę, proszę bardzo... Bardzo mi przyjemnie. Sługa uniżony!

I odszedł wielki muzyk szybkim krokiem, zostawiwszy Modraczka z nutami w ręku i ze zdumieniem w sercu, iż ten mistrz nad mistrze tak prosty był, tak uczynny, a przy tym taki nieśmiały, niewymowny⁶¹⁹, taki niezgrabny nawet.

„No! — pomyślał sobie — Półpanek rację ma! Jeśli z tego szaraczka taki sławny muzyk jest, to cóż dopiero będzie z naszego Półpanka, którego przecież i wzrost, i osoba, i cała prezencja wcale co innego”.

I wracał prędko z nutami do Słowiczej Doliny, gdzie go oczekiwał Półpanek.

Maj się już kończył i gorąco było na świecie, kiedy nasz zielony grajek rozpoczął koncerty. Obrabiał sobie miejsce w cieniu jednego grzyba, nad samym brzegiem strugi i tu siedząc jak pod parasolem ćwiczył się co dzień w śpiewaniu. Że jednak zawsze takt gubił, musiał mu zgrzany od srogiego upału i ociekający potem Modraczek wybijać go pałeczką wyłamaną z trzciny.

Co to był przy takiej lekcji za wrzask, jaki skrzek, jakie fałszywe dzikie tony, tego opisać nie sposób!

Żaba darła się jak opętana, Modraczek walił swoją trzcina tak, jakby ze trzy baby u strugi kijankami prały⁶²⁰, a żuki, muchy, komary, wróble nawet, wszystko to uciekało z piskiem, z brzękiem, z trzepotem, żeby tylko jak najdalej uszy unieść od tego nieszczęsnego grzyba, pod którym Półpanek śpiewał.

Ale nie wszystko uciec mogło. Tuż przy samym brzegu strugi mieszkwały lilie wodne, którym nie wolno było opuszczać swego chłodnego, błękitnego domu. Nie mogąc tedy żadną miarą usunąć się od owego wrzasku, wychylały swoje białe kielichy, prosząc na wszystko choć o chwileczkę spokoju, choć o odrobinę ciszy.

Zazdrość, Pycha

Śpiew

⁶¹⁷tumanić (pot.) — zwodzić, oszukiwać, oglupiać kogoś. [przypis edytorski]

⁶¹⁸rozrywać kogoś — tu: dostarczać rozrywki. [przypis edytorski]

⁶¹⁹niewymowny (daw.) — tu: nie umiejący wysławiać się w ozdoby sposób, jak mówca. [przypis edytorski]

⁶²⁰u strugi kijankami prały — dawniej kobiety prały odzież bezpośrednio w rzekach czy jeziorach, używając do tego celu kijów lub drewnianych przyrządów w kształcie łopatek zwanych *kijankami*; uderzały nimi w praną tkaninę energicznie i zaraz splukiwały wodą, czynność tę powtarzając wielokrotnie. [przypis edytorski]

— Przepraszamy najmocniej panów dobrodziejów! — mówiły słodkim i uprzejmym głosem. — Ale od czasu, jak panowie dobrodziejowie poświęcają się muzyce, żyjemy tu w ciągłej trwodze, w ciągłym niepokoju, ot, jakby we młynie. Nie chcemy panom dobrodziejom najmniejszej przykrości wyrządzić, ale niepodobna się nam ani rankiem modlić do wschodzącej jutrzeńki⁶²¹, ani słyszeć, jak konwalie na wieczorny pacierz dzwonią w tamtym gaju. Zupełnie się u nas wszelki porządek pomieszał... Panowie dobrodziejowie zapewne wiedzą, że tkamy w krosnach nici srebrne na zasłony dla nowicjuszek zamkniętych w zieleni pączków; otóż nawet nici w krosnach pękają nam od tego nieznośnego hałasu, jaki się panom dobrodziejom podoba tu przed samą furtą naszą czynić! Próbowaliśmy już nawet głębiej w wodę iść, aby tam nieco zażyć ciszy i spokoju; ale bez słońca nie sposób nam żyć. Niechaj więc prośba nasza panów dobrodziejów nie uraża! My uznajemy tak wielki talent pana w zielonym garniturze, jako też i siłę, bardzo wielką siłę pana w garniturze niebieskim! Ale tak jak jest, nie sposób nam wytrzymać! Nerwy nasze zbyt cierpią na tym.

Tu dygnęły, jakby kto świeczkę maczał i ukryły się skromnie pod wielkie okrągłe liście, które im za woale służą.

Ale trzciny i tataraki nie były tak uprzejme. Te od razu zaczęły w pałki swoje tłuc i w miecze długie trzaskać.

— Któż to tam tak wrzeszczy — wołały — jakby go ze skóry darto? A nie będziesz ty cicho, krzykacz? Czy nie widzisz, że nas tu całe wojsko stoi, a takiego piekielnego rejwachu nie robi, jak wy jeden z drugim! A pałką go! A nuż szablą po nim!

— Hej, pacholki! Zaszumieć tam w złote szalamaje⁶²²! Niech pozna wrzaskun ten, co to jest prawdziwa muzyka! Hej grajcie litaury⁶²³, grajcie, surmy⁶²⁴ nasze!...

I giał się oczeret⁶²⁵ z szerokim, głośnym poświstem, szumiały trzciny, brząkały tataraki w szerokie szablance, a wiatr, wpadłszy między nie, dziwną muzykę na srebrnych szalamajach czyniąc, taką pogroźkę śpiewał:

...Hej, milczkiem a chyłkiem,
A ciszkiem, a cisz...
W zasadzce tu stoim,
A hasło czy wiesz?

W zasadzce tu stoim,
Wzniesiony nasz miecz,
Kto idzie? Daj hasło!
A nie wiesz — to precz!

Dziwaczna ta, podobna do cygańskiej muzyka, zrazu cicha, potem rosnąca w moc i potężniejsza coraz, chwilę trzęsła jak grzmot oczeretem, po czym znów cichnąc i milknąc rozwiewała się, jakby jej nie było.

Ale opętany zazdrością i pychą Półpanek nie zważał ani na groźby buńczucznych trzciny i tataraków, ani na pokorne prośby białych lilii wodnych. Owszem, im głośniejsze były i groźby, i prośby, tym on zapalczywiej krzyczał, aby je zagłuszyć, tak, że mu się gardło wydęło jak najtęższy pęcherz.

— Dla Boga! — wołał przerażony Modraczek — Folguj⁶²⁶ waćpan nieco w twym śpiewie, bo mi się tu jeszcze w oczach rozpukniesz⁶²⁷!

Ledwie to rzekł... krrach! Skóra, napięta jak na bębnie trzasła, a Półpanek, jak siedział, tak padł, raz tylko zipnąwszy.

Zazdrość, Pycha

⁶²¹jutrzeńka — określenie dla planety Wenus widocznej przed wschodem Słońca na widnokręgu. [przypis edytorski]

⁶²²szalamaja — instrument dęty drewniany; piszczałka. [przypis edytorski]

⁶²³litaury — perkusyjny instrument muzyczny; miedziane półkule pokryte skórą. [przypis edytorski]

⁶²⁴surma — daw. trąbka wojskowa. [przypis edytorski]

⁶²⁵oczeret — trwała roślina rosnąca na terenach podmokłych, głównie przy brzegach. [przypis edytorski]

⁶²⁶folgować — złagodzić swoje zachowanie względem kogoś, czegoś. [przypis edytorski]

⁶²⁷rozpuknąć się — pęknąć. [przypis edytorski]

II

Południe było znojne⁶²⁸, gorące. Kosiarze dosiekali⁶²⁹ łąki. Długi ich rząd posuwał się równo, równo wyciągały się grzbiety i ramiona w lnianych, błyszczących w słońcu koszulach, równo szły jasne kosy w trawę tuż przy ziemi. Na miedzy, pod gruszą stały już dwojaki gliniane⁶³⁰, złącząc się ziemniakami i bielejąc mlekiem. Dzieci, które je z chat przyniosły, bawiły się w „zgodanego”, usiadłszy kupką całą na górcie, w modrych spódniczynach, w czerwonych spencerkach⁶³¹, właśnie jak ostróżki⁶³² i maczki.

Wtem patrzą, a tu spod gaju toczy się człeczek maluśki i prosto do dwojaków idzie.

Krężolek to był, paż króla jegomości Błystka, który, dla⁶³³ zbytej swej tuszy upału ścierpieć nie mogąc, wziął łyżkę i miskę i szedł do kosiarzy, żeby tam kwaśnego mleka pojeść i nieco się orzeźwić.

Struchlały dzieci, patrzą, a ów sobie do pierwszych z brzegu dwojaków sięga, złotą łyżeczką mleka nabiera, na złotą miseczkę kładzie. Już pełno miał prawie i właśnie po wrębach⁶³⁴ podśmietanie⁶³⁵ zgarniał, kiedy wtem buchnął w powietrze przejmujący krzyk wielu cienkich głosków⁶³⁶:

— Nasz muzykant nie żyje!

Posłyszał krzyk ten Krężolek, łyżkę i miskę upuścił w trawę i jak stał, tak się pędem puścił bieć do gaju. Teraz dopiero zobaczyły dzieci jego czerwony kaptur, jak za nim z tyłu wiewał.

— Krasnoludek! Krasnoludek! — wrzasnęły wszystkie razem i jak wróble spłoszone porwały się, do wsi z krzykiem lecąc, podczas gdy złote naczynka owe, które Krężolek w trawę cisnął, potoczyły się w krzak głogu i tam zostały.

Straszne było zamieszanie w Słowiczej Dolinie, kiedy do niej dopadł Krężolek. Kto żyw, ratował Półpanka i ducha w nim szukał. Jedni go trzęśli, drudzy tarli, insi z boku na bok przewracali, jeszcze insi wronie piórka pod nosem mu smalili⁶³⁷, a Pietrzyk, biegając z kubelkiem, z góry wodą chlustał i chorego, i ratujących razem.

Ale wszystko było na nic: Półpanek leżał bez czucia, bez duszy. Oczy mu zbiełały, obwisły łapy, trup a trup! Tylko w ziemię kłaść.

Szła wtedy gajem stara babuleńka i zbierała zioła. Babuleńka była tak sucha jak gałązka chrustu, tak ciemna w twarzy jak ten grzybek pod pieńkiem rosnący, a tak zgarbiona odwieczną starością swoją, że głowy podnieść od ziemi nie mogła. Idąc stukala babuleńka kijkiem, który jej niemocne nogi podpierał, a co ziółko jakie spotkała, to zaraz zagadała do niego suchym, cichym głosem:

— Ty rosiczko⁶³⁸, rosiczko! — mówiła — Tysiąc listeczków w tobie, na każdym listeczku rosy kropelka, w każdej kropelce przejrzało się słoneczko jasne, moc tobie dało, moc dużą! Dobraś ty od oczu bolenia, dobra dla młodych i starych, chodź do kobiałki⁶³⁹!

I zrywała babuleńka przygarść ziela świeżego, i cicho szepcząc, szła dalej.

Wtem znowu zagada:

— Oj, ty ziele, ty ziele zielone, ty rozchodniku⁶⁴⁰, młody junaku⁶⁴¹! Z górki na doliny, z doliny na górki ty chodzisz, po szarych piaskach brodzisz, nie pilnujesz dróżki, bo masz złote nóżki. Patrzą, czy jedzie król, dobryś na suchy ból, pójdz do kobiałki!

I znów zrywa przygarść ziela, i idzie, szepcząc:

⁶²⁸znojny — wypełniony ciężką pracą, wysiłkiem; męczący. [przypis edytorski]

⁶²⁹dosiekali — kończyli kosić. [przypis edytorski]

⁶³⁰dwojaki gliniane — podwójne, gliniane naczynie służące dawniej do noszenia złożonych z dwóch składników (np. kartofli i zsiadłego mleka) obiadów np. na pole dla żniwiarzy. [przypis edytorski]

⁶³¹spencer — krótki, dwurzędowa kurtka. [przypis edytorski]

⁶³²ostróżka — roślina ogrodowa. [przypis edytorski]

⁶³³dla — tu: z powodu. [przypis edytorski]

⁶³⁴wręba — brzeg naczynia. [przypis edytorski]

⁶³⁵podśmietanie — mieszanina kwaśnej śmietany i zsiadłego (kwaśnego) mleka. [przypis edytorski]

⁶³⁶głoski — dziś: głosiki. [przypis edytorski]

⁶³⁷smalić — opalać, palić. [przypis edytorski]

⁶³⁸rosiczka — rosiczka okrągłolistna zwana też rosą słoneczną, roślina owadożerna o właściwościach leczniczych. [przypis edytorski]

⁶³⁹kobiałka — nieduży koszyk. [przypis edytorski]

⁶⁴⁰rozchodnik — rozchodnik ostry; roślina trująca, mająca właściwości lecznicze, dawniej stosowana do obniżenia ciśnienia tętniczego krwi i przy niektórych schorzeniach skórnych. [przypis edytorski]

⁶⁴¹junak — dzielny i silny młodzieniec. [przypis edytorski]

— Oj, ty macierzanko, ty ziele! Mocny dech w tobie: dobraś w chorobie, na smutki, żalości, na bolenie kości! Pójdź do kobiałki!

Chwilę rwała w ciszy pachnące listeczki, po czym się w bok ujęła, rozprostowała nieco krzyża i patrząc w gaj modrymi oczyma, zaczęła nucić:

...Słyszała matka ten płacz sierocy,
Wyrzała z grobu tej ciemnej nocy,
Wyrzała z grobu drobniuchnym zielelem,
A tu macocha jedzie z weselem.
Z weselem jedzie, z biczów trzaskają,
A te sieroty łzy polykają,
A te sieroty łzy polykają!

Rozległ się cichy, słaby głos i umilkł w gaju, a babuleńka znów się zgarbiła i westchnąwszy powlokła się dalej. Aż nagle stanęła, wywijając kijkiem.

— Ej, ty dziewanno, ty jasna panno! Za słonkiem się obracasz, liczko gładkie wylazcasz: jest z ciebie napój złoty od kaszlu, od chrzypoty⁶⁴², pójdź do kobiałki!

Narwała kwiatuszków z wysokiej łodyżki, odpędzając pszczoły, co gęsto brzęczały nad nią i poszła, szepcząc, dalej. Ale wnet stanęła znowu:

— Ty piołunie, gorzkie ziele, narwę ja cię mało wiele⁶⁴³! Bez gorzkości człek nie żyje, kto niemocny, niech cię pije, pójdź do kobiałki!

Ale ten piołun i ta dziewanna wywodły ją z gaju aż na uroczysko⁶⁴⁴, na sam skraj łąki, którą dosiekali kosiarze, na miedzę, gdzie krzaki głogu rosły, tuż przy polnej gruszy.

Babuleńka podeszła do krzaków, szepcząc.

— O, ty głogu, ty głogu, kłaść cię dobrze na progu! Gdzie u progu są głogi, tam nie przyjdą złe trwogi! Pójdź do kobiałki!

Postała chwilę, popatrzyła, już odejść miała, kiedy trafiła kijkiem na korzonek wystający z ziemi. Zamodrzały jej oczy⁶⁴⁵, twarz zjaśniała nagle: schyliła się babuleńka i przedko ów korzonek kopać zaczęła, szepcząc:

— Ty pokrzyku⁶⁴⁶ z ludzką twarzą, w czarnym garnku ciebie warzą⁶⁴⁷. Warzą ciebie po ciemności, na zrośnięcie martwej kości. Pójdź do kobiałki!

Ciągnie babuleńka ów korzonek do siebie, a ziemia do siebie.

Wtem uderzy w powietrze krzyk słaby...

— Co takiego? — szepnie babuleńka. — Czyby pokrzyk krzyczał, że go biorę?

Puściła ów korzonek, słucha: głosy ludzkie jakby... Ruszy babuleńka sporym⁶⁴⁸ krokiem, sztykuta⁶⁴⁹ jak może, kijkiem się podpierając, a dysząc. Coraz bliżej głosy owe słychać. Wychyliła się wreszcie z uroczyska tuż nad strugą samą. Spojrzy: tłum Krasnoludków otacza leżącą bez ducha żabę, ręce załamuje, płacze, lamentuje:

— Muzykant nasz! Muzykant nasz nie żyje!...

Babuleńka ani się dziwi, ani też przeraża. Cały wiek z dziwami przeżyła za pan brat.

A co jej dziw jakiś? Krasnoludków też widziała w długim swym życiu nie raz, nie dwa razy. Co jej Krasnoludki?... Więc tylko zamruga modrymi oczami, podejdzie bliżej i pyta:

— A co Pan Bóg dał?

Aż do niej zakrzykną Krasnoludki:

— Ach, muzykantowi oto naszemu gardziel pękł! Ratujcie, babuleńko, muzykanta naszego!

Pokiwała babuleńka głową, ruszyła jedną łapę żaby, ruszyła drugą, trup! Aż przyłożyło ucho swoje stare do martwej piersi i słucha.

⁶⁴²*chrzypota* (gw.) — krzypota; suchy kaszel. [przypis edytorski]

⁶⁴³*mało wiele* (daw., gw.) — niewiele, trochę. [przypis edytorski]

⁶⁴⁴*uroczysko* — trudno dostępny teren w puszczy. [przypis edytorski]

⁶⁴⁵*zamodrzyć* — przybrać barwę ciemnoniebieską; *modry*: ciemnoniebieski. [przypis edytorski]

⁶⁴⁶*pokrzyk* (łac. *Atropa belladonna*) — wilcza jagoda; roślina trująca, wykorzystywana w lecznictwie. [przypis edytorski]

⁶⁴⁷*warzyć* (daw.) — gotować. [przypis edytorski]

⁶⁴⁸*spory* — tu: szybki. [przypis edytorski]

⁶⁴⁹*sztykutać* (daw.) — kuleć. [przypis edytorski]

Słucha i uśmiechnie się nagle... Coś niecoś życia kołatało się jeszcze w niebogim⁶⁵⁰ Półpanku. Podniesie tedy babuleńka głowę i rzecze:

— Skoczże który za trzy góry, za trzy morza, na bezdroża, na sam koniec świata, tam gdzie moja chata. Przyniesze mi duchem złotą igłę z uchem, przynies i jedwabie⁶⁵¹, pomóżem tej żabie!

Skoczył Pietrzyk na jednej nodze⁶⁵² do chatynki Skrobka i dalej do jaskółki z prośbą:

Jaskółeczko! Jaskółeczko!
Weź mnie na swe siodełeczko,
Nieś mnie swymi pióry
Za morza, za góry,
Na sam koniec świata,
Gdzie babulki chata.
Muszę przynieść duchem⁶⁵³,
Złotą igłę z uchem
I jasne jedwabie,
Żeby pomóc żabie.

Zaświegotała jaskółeczka, chętna do posługi.

Skoczył na nią Pietrzyk — fruru!... I tyleś go widział! Ot, jakby wiatr dmuchnął.

Tymczasem babuleńka ogień pali, gałązki na krzyż kładzie, zioła warzy⁶⁵⁴ i gardło Półpanka smaruje. Posługują jej Krasnoludki jak mogą, ten chrust nosi, ten mieszkciem⁶⁵⁵ ogień rozdyma, ten garnczek⁶⁵⁶ trzyma, sam król miłościwy głowę Półpanka unosi, a co na niego spojrzysz, to mu perły jasne z oczu na ziemię lecą.

Nie minęły trzy pacierze⁶⁵⁷, zaszumiały nad doliną jaskółcze skrzydła rączę, skoczył z nich Pietrzyk lekko, jaskółce dziękując, babuleńce złotą igłę i jedwabną niteczkę podaje.

Wyjęła babuleńka okulary, na nos włożyła, igielkę nawlokła i nuż owo gardło nieszczęśnej żabie zeszywać. Obstały ją Krasnoludki, powyciągały nosy, patrzy jeden drugiemu przez głowę, a babuleńka pękniętą skórę Półpankowi zeszywszy, dzięgiel⁶⁵⁸ mu pod nos przyłoży i trzy razy dmuchnie.

Jakże owa żaba nie kichnie! Jakby z armaty strzelił!

Rozskoczyły się Krasnoludki z nagłego strachu; a tu Półpanek otworzył jedno oko, przymknął, otworzył drugie, patrzy i podnosić się zaczyna. Podniósł się, siadł, za nutami się obejrzał i chwyciwszy je w łapy, rozdziawił do śpiewu gębę.

Rozdziawił, lecz nie puścił głosu; rozdziawił szerzej jeszcze — na nic! Rozdziawił po raz trzeci — głuchy skrzek wyszedł tylko z gardła.

— O nieszczęsny Półpanku, nigdy ty nie dorównasz mistrzowi Sarabandzie w wielkiej jego pieśni.

U KRÓLOWEJ TATRY

I

Trzy dni, trzy noce wędrowała Marysia do królowej Tatry.

Pierwszego dnia wiodły ją pola i łąki przez kraj szeroko oczom i sercu otwarty, cały w zbożach, w trawach, w woni kwiecica stojący. Cały ten dzień szum kłosów słyhać było, szmer traw i szeptanie kwiatów:

— Sierota... sierota... sierota...

⁶⁵⁰niebogi — tu: nieszczęsny. [przypis edytorski]

⁶⁵¹jedwabie — tu: jedwabne nici. [przypis edytorski]

⁶⁵²na jednej nodze (pot.) — bardzo szybko. [przypis edytorski]

⁶⁵³duchem (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

⁶⁵⁴warzyć — gotować. [przypis edytorski]

⁶⁵⁵mieszek — mały miech, urządzenie służące do tłoczenia powietrza. [przypis edytorski]

⁶⁵⁶garnczek — garnuszek. [przypis edytorski]

⁶⁵⁷pacierz — dawniej nazwa odnosząca się również do zwyczajowej miary czasu, określanej na podstawie czasu potrzebnego do odmówienia modlitwy *Ojcze Nasz* i wynoszącej ok. pół minuty. [przypis edytorski]

⁶⁵⁸dzięgiel — dzięgiel leśny, roślina o silnym zapachu. [przypis edytorski]

I rozstępowały się przed nią zboża w obie strony, jakoby je rozdzieliły wielkie skrzydła wiatru, a Marysia szła w ten las srebrzysty, modrząc się wskroś kłosów niebieską spódniczną swoją jako bławat polny. Szła, wyciągając ręce przed siebie i szepcząc:

— Prowadź mnie, prowadź, pole, do królowej Tatry!

I prowadziło.

Wyciągały się przed nią bruzdy zroszone, sypiąc perlami poranka, wyciągały się przed nią miedze długie, kwieciami wonnym tkane; biegły przed nią ścieżyny miękkie, niezabudek⁶⁵⁹ pełne, a w powietrzu słychać było skowronka, który, w skrzydła szare bijąc, śpiewał:

— Tędy, tędy, sieroto!

Grusze polne chyliły się ku wędrownicy malej, pytając, czy nie chce ich cienia; kopce graniczne⁶⁶⁰ zatrzymywały ją na krótki wypoczynek pod krzakiem kwitnących jeżyn; krzyż czarny, między trzema brzożami na rozstaju stojący, wyciągał do niej ramiona, a wszystko, co tam grało i śpiewało w polach: ptaszęta, muszki, pszczoły i świerszczyki, wszystko na jedną nutę grało i śpiewało:

...Idź, nieboże! Idź pod zorze!

Niech ci Pan Bóg dopomoże!

Jak kraj szeroki i długi, tak wśród pól i łąk siedzą wioski ciche, czerniejąc i bielejąc niskimi chatami; jak kraj szeroki i długi, porykują trzody, rżą konie w paszach świeżych, owieczki się runami po pagórkach śnieżą, nawoływania i echa fujarek lecą daleko, roznośnie⁶⁶¹, a dokoła błękit... błękit... błękit...

Za Marysią drepce Podziomek, migając czerwonym kapturkiem wśród zieloności łąk i pól niby krasny⁶⁶² maczek; brodę zadziera wysoko, zdaje mu się, że to on sierotkę wie-dzie... Ale nie tak było:

Wiodły ją te polne dróżki,
Modre chabry i ostróżki,
Wiodła ją ta miedza szara,
Śpiew skowronka, brzęk komara,
Wiodły ją te szumne kłosa,
Łężne trawy⁶⁶³, w perłach rosy,
Wiodła ją ta zorza złota, —
Bo sierota!

Ale drugiego dnia weszła Marysia w świat chłodny i mroczny, w świat zmierzchów zielonych i głębokiej ciszy, w świat borowy⁶⁶⁴.

Otoczyły ją tam dęby rosochate⁶⁶⁵, zgarbione, z szeroko rozrosłymi konarami, na których szemrał liść świetnej zieleni. Otoczyły ją tam sosny czarne, bez ruchu stojące, o pniach kapiących złotą, bursztynową żywicą; a wśród sosen czarnych zabielały brzozy szemrzące liściem drobnym i graby⁶⁶⁶ zadumane, na których świstały kosy, i niska kalina — na niskich dołkach stojąca, a wody spragniona.

I szła Marysia, sierota, szła jakby przez kościół ogromny, tysiącem kolumn podparty, kobiercem⁶⁶⁷ mchów wysłany, a z góry, wysoko, przez liście rzucało słońce garście złotych blasków.

I szła Marysia, sierota, złęknioma głęboką ciszą, co raz⁶⁶⁸ szepcząc w duszy:

⁶⁵⁹niezabudka — inna nazwa niezapominajki. [przypis edytorski]

⁶⁶⁰kopce graniczne — kopce, jakie usypywano dawniej na granicach dóbr ziemskich w celu ich oznaczenia. [przypis edytorski]

⁶⁶¹roznośnie — głośno; donośnie. [przypis edytorski]

⁶⁶²krasny (daw.) — jaskrawoczerwony. [przypis edytorski]

⁶⁶³łężna trawa — trawa na podmokłej łące. [przypis edytorski]

⁶⁶⁴borowy — leśny. [przypis edytorski]

⁶⁶⁵rosochaty — gęsto rozgałęziony. [przypis edytorski]

⁶⁶⁶grab — drzewo liściaste. [przypis edytorski]

⁶⁶⁷kobierzec — dywan. [przypis edytorski]

⁶⁶⁸co raz — co chwilę. [przypis edytorski]

— Prowadź mnie, prowadź, borze, do królowej Tatry!

I zaszumiały dęby rosochate i czarne sosny, i brzozy, i graby, i niska kalina, i podniosły się szumy górne po wierzchołkach i szepty ciche po najniższych gałązkach, młodym liściem odzianych, a w szumach i szepciach wyraźnie słycać było:

— Tędy!... Tędy!... Idź tędy, sieroto!

I otworzyły się przed Marysią borowe głębie, i upadły blaski słońca na dróżkę mchami słaną, przed same stopki bose, właśnie jakby kto w mrokach borowych sypał gwiazdy złote, wskroś zmierzchów wiodące.

I szła Marysia, i wzniosła głos⁶⁶⁹ cichy, i śpiewała z pełnego serca piosenkę prostą, nieuczoną, rzewną, której wtórzył szmer brzozy i szumy dębów starych:

Oj, lesie, ciemny lesie,
Oj, głos się przez cię niesie,
Oj, szumią w tobie drzewa,
Oj, cichość twoja śpiewa!

A kiedy tak szła, śpiewając, odzywał się w dali to huk siekiery drwała, to kukanie kukułki, to poświst wiewiórki, to stukanie dziecięcia w pień drzewny.

A kiedy, zaśpiewana, dróżkę zmylić miała, zastępował jej to krzak jeżyn i za spódniczkę potargną⁶⁷⁰, to zahuczał puchacz w dziupli schowany, to zielona jaszczureczka ścieżynę przebiegła, to orzeszyna schylała gibkie gałązki do jej płowej główki, szepcząc:

— Tędy... tędy... tędy!

Za Marysią szedł Podziomek, migając czerwonym kapturkiem niby kraśny⁶⁷¹ grzybek borowy, a idąc, zadzierał brodę, bo mu się zdawało, że to on Marysię wiedzie... Ale nie tak było:

Wiodły ją te brzozy drużki⁶⁷²,
Mchy zielone spod jej nóżki,
Wiodły ci ją te kaliny,
Leśne gąszcze i drożyny,
Wiodły ci ją dęby, sosny,
Szum głęboki, szum żaloszny,
Wiódł ci ją bór przez swe wrota —
Bo sierota!

Ale trzeciego dnia weszła Marysia w świat gór i strumieni, który był modry od mgieł i dalekich szczytów, a srebrny od wód, a dzikszy niżeli oba tamte pierwsze światy.

Jak okiem zajrzeć, stoją skalne zręby, pod niebo się wspinając, jedne na drugie tłocząc, bodąc chmury czołem.

Jak okiem zajrzeć, huczą źródle żywe, pasma wód tryskają spod głazów i biegną z szumem, i pienią się, i grają, i przegłąda się w nich złoto słońca i modrość⁶⁷³ nieba. I przegładają się w nich gnane wiatrem chmury, co modrość tę zdmuchują i to złoto gaszą. Dziki, groźny świat! Strach iść tam, między te skały! Drogą tu — strumień, co po kamykach brzęczy, głosem — huk głazów toczących się w przepaście, pieśnią — skwir orłów wążących w powietrzu mrocznym ciężkie swoje skrzydła. Gdzie oko puścić, gdzie spojrzeć — kamień i woda. Taki świat!

Idzie Marysia sierota, twarzą jej pobladła, oczęta się zamglily, serce struchlało w piersi. Idzie, ręce wyciąga przed siebie i szepcze:

— Prowadźcie mnie, góry, do królowej Tatry!

I wnet rozstały się skały wysokie i ukazały dolinki ciche, jasne, miękkimi ścieżeczkami wiodące, i zaszemrały źródle żywe, każdy przędący nić srebrną i modrą, i zakrakał orzeł w powietrzu wiszący, a wszystkie te głosy zdawały się mówić wyraźnie:

⁶⁶⁹głosek — dziś: głosik. [przypis edytorski]

⁶⁷⁰potargnąć — szarpnąć, pociągnąć. [przypis edytorski]

⁶⁷¹kraśny a. krasny — jasnoczerwony; także: piękny. [przypis edytorski]

⁶⁷²drużka — przyjaciółka. [przypis edytorski]

⁶⁷³modrość — ciemny błękit. [przypis edytorski]

— Idź, idź, idź naprzód, sieroto!

I szła Marysia, zasłuchana w huk wód i w huk głazów, i w szmery drobnych strumyków, i w szumy piór orlich. I szła, zapatrzona w ogromne budowania gór i w szczyty ich wyniosłe, pod samo niebo idące, w światła i w cienie ich, i w moc ich ogromną. A tak wielka była ta moc i ta siła, że piosnka sieroty umilkła, jak milknie ptaszę, gdy nań ciemność padnie. I szła ze struchlałym sercem, szepcząc z cicha:

— Ziemi! Ziemi! Ziemi!

Za Marysią dreptał Podziomek, migając między skałami czerwonym kapturkiem i zdzierał brodę, mniemając, że on to sierotę wiezie. Ale nie tak było:

...Wiodły ją te skalne szczyty,
Ten świat górski, w niebo wzbity,
Wiodły ją te szumne zdroje
Na te zamki, na pokoje...
Wiodły ją te orle pióra,
Ta stojąca w śniegach góra,
Wiodły ją te huczne wiatry
Do królewskich komnat Tatry —
Wiodła ją ta zorza złota,
Bo sierota!

II

Stał dwór królowej Tatry na wysokiej górze; na górze tak wysokiej, że chmury u stóp jej leżały, jako siwych owiec stada, a szczyt promieniał słońcem na czystym lazurze.

Dwa bory świerków wiodły do wrót zamku; dwie skały, dwa kamienne olbrzymy straż przed wrotami trzymały; dwa gaje kosodrzewiny⁶⁷⁴ rozścielały kobierce mchu na schodach do komnat królowej wiodących, dwa potoki dzień i noc lały po przysionku⁶⁷⁵ srebro z malachitowych⁶⁷⁶ dzbanów wyrzeźbionych cudnie; dwa orły latały nad wieżycami zamku, dwa wichry wyły u jego progów jak dwa brytany; dwie gwiazdy sine paliły się w otworach wieżyc: zaranna i wieczorna jutrzenkowa gwiazda⁶⁷⁷. I przestrach, i zachwył ogarnął Marysię i duszką jej wstrząsnął, gdy się przed tym dworem znalazła.

Podniosła głowę i szeptała z cicha:

— Jezu! A gdzież to ja zaszła?

A wtem poszedł powietrzem huk jakby stu gromów i rozległ się chór świerkowego boru, który na czarnych harfach pieśń potężną grając, tak śpiewał:

— ...Straszna i potężna jest królowa Tatra. Wysoko nad ziemią wzniesiona jej głowa! Korona lodów na skroni, śniegów zasłona spływa po jej szyi, mgły sinej szata postać jej odziewa. Jej oczy posępne i mściwe rzucają błyskawice, jej głos jest hukiem potoków i grzmotów burzy. Jej gniew zapala pioruny i łamie bory, jej łożę, z chmur czarnych usłane, snu nie udziela nikomu, jej stopy gniotą kwiat każdy i każdą trawkę... jej serce kamienne nie wzrusza się nigdy i niczym. Straszna i potężna jest królowa Tatra!

Zadrzała Marysia, chóru tego słuchając, który gdy umilkł, biły echa po przepaściach, jako nawałnica, staczając się coraz niżej i niżej, a grożąc dolinom cichym.

Lecz zaledwie echa te umilkły, ozwał się drugi chór, na lutniach⁶⁷⁸ srebrnych pieśń swą grając.

Chór ten śpiewał:

— Dobra i litościwa jest królowa Tatra! Ona mgły cienkie przędzie, nagość gór odziewa, wianki z kosodrzewiny wije, na czołach im kładzie. Ona śniegi martwe w jasne potoki zamienia, pola i niziny wodą zdrową poi, aby wydały plon chleba. Ona orłom siwym uchronę⁶⁷⁹ w domu swym daje, a pisklęta ich bezpióre w gniazdach wysokich kolebie.

⁶⁷⁴*kosodrzewina* — gatunek sosny karłowatej, rosnącej na terenach górskich. [przypis edytorski]

⁶⁷⁵*przysionek* — rodzaj przedpokoju. [przypis edytorski]

⁶⁷⁶*malachit* — minerał o barwie intensywnej zieleni. [przypis edytorski]

⁶⁷⁷*jutrzenkowa gwiazda* — jutřenka; określenie dla planety Wenus widocznej przed wschodem Słońca na widnokręgu. [przypis edytorski]

⁶⁷⁸*lutnia* — instrument strunowy szarpany. [przypis edytorski]

⁶⁷⁹*uchrona* — dziś: ochrona, schronienie. [przypis edytorski]

Ona w komorach swych chowa kozicę śmigłą i zakrywa ją przed postrzałem łowca⁶⁸⁰...
Ona okiem słodkim w doliny patrzy, kwiat w nich tchnieniem najświeższym od skwa-
rów broni... Ona tka z aksamitnych mchów cudne makaty⁶⁸¹ i wyściela nimi przepaście
tajemne. Ona wyżywia lud ubogi, co pól i zbóż nie ma, a dziatki z góralskiej chaty uczy
patrzeć w błękit, gdzie ma dom swój... Dobra i litościwa jest królowa Tatra!

Umilkł chór, a echa pieśni jego opadały w doliny coraz ciszej, ciszej, jak szmery wód
i jak szumy lasów.

Słuchała Marysia i duszka w niej odżyła, a oczy napęliły się wdzięcznymi łzami.

Kiedyc tak dobra ta królowa jest, to i jej, sieroty, nie opuści może...

Podejdzie tedy bliżej, aż tu słyszy, jak jeden z orłów rzecze ludzkim głosem:

— Idź śmiało, sieroto!

Spojrzała Marysia w górę, ku orłu⁶⁸² owemu i rzecze:

— Jakże pójść mam po tak stromej, po tak kamienistej drodze?

Na to orzeł:

— Nie lękaj się, ja ci pióro ze skrzydła mego zrzucę, to ci lżej będzie.

Zaszumiało pióro orle w powietrzu i u stóp Marysi spadło. Podjęła je sierota, do piersi
przyciska, idzie lekko i żwawo, kamyków nie czuje, ziemi ledwie dotyka, w powietrzu
prawie płynie.

Przebyła stromą ścieżkę, u wrót zamku staje.

— Jakżeż ja wejść — mówi — kiedy tam śniegi, lody?

A wtem spojrzysz w górę, promień słoneczny mówi ludzkim głosem:

— Nie lękaj się, ja te śniegi i lody ogrzeję!

I zaraz się uczyniła jakby złota dróżka, tak słońce zagrało na niej.

Idzie Marysia, zimna nie czuje, ot, jakby stąpała nie po śniegu, ale po tym białym
kwieciu, co z jabłoni w maju opada. Tak zaszła do samego przedsionka.

— Jakże ja pójść dalej — rzecze — kiedy w potoku nóżki zamoczyć muszę!

A wtem spojrzysz w górę, słucha, a tu mgiełka mówi ludzkim głosem:

— Nie lękaj się, idź śmiało, ja ci most srebrny przez ten potok rzucę.

I zaraz się mgiełka zaczęła nisko nad potokiem słać, tak gęsta, że Marysia przeszła po
niej jak po srebrnej kładce. I nagle się w progu królewskiej komnaty znalazła.

Struchlało serce w sierocie i już się porywała nazad bieć⁶⁸³, nie mogąc znieść tej
ogromnej jasności, jaka z komnaty biła, kiedy Podziomek, który nie mógł nadażyć dzie-
weczce, nadbiegł, dysząc srodze, a ujrawszy wahanie się Marysi, drzwi prędko pchnął
i do komnaty ją wciągnął.

Zakrzyknęła dziewczyna, olśniona światłem i bogactwem komnaty, pełnej błękitu
i zieloności majowej, wśród której na tronie siedziała królowa Tatra.

Spuściła Marysia oczy, nie śmie spojrzeć w przejasne lica królowej, stanęła w progu,
poruszyć się nie waży ni przemówić słowa i stoi tak zatrwożona w sierocym ubóstwie
swoim.

Ale królowa Tatra skinęła białą ręką i rzecze:

— Kto jesteś, dziecko?

Marysia ustka⁶⁸⁴ otwarła, sili⁶⁸⁵ się przemówić, a nie może, tak jej głos w piersiach
zamarł z wielkiego podziwu.

Tu więc Podziomek, fajkę za plecy założywszy, dwornie się skłoni królowej i rzecze:

— To jest pastuszka z Głodowej Wólki, Marysia, sierota!

I znów szastnęła nogami, kłaniając się z wielkim rozmachem.

Uśmiechnęła się królowa łaskawie na widok Krasnoludka, a potem zwróciła twarz
cudną ku Marysi i pyta:

— Czego chcesz, sierotko?

Nie mogła już wytrwać Marysia i wyciągnawszy wychudzone ręce, zawoła:

⁶⁸⁰łowca — dziś popr. forma D.lp: łowcy. [przypis edytorski]

⁶⁸¹makata — tkanina ozdobna. [przypis edytorski]

⁶⁸²ku orłu — dziś konstrukcja z formą w C.: ku orłowi. [przypis edytorski]

⁶⁸³nazad bieć — bieć z powrotem, cofnąć się. [przypis edytorski]

⁶⁸⁴ustka — dziś: usta, usteczka. [przypis edytorski]

⁶⁸⁵silić się — wysilać się, starać się. [przypis edytorski]

— Gąsek moich chcę, jasna królowo! Gąsek moich żywych siedmiu, co mi je lis zdusił! I żeby gąsior znów gęgał do dnia, a gąski żeby mu się odzywały i szczypały trawę, i żeby się znów na naszej łączce pasły...

Tu buchnie płaczem i oczy rękami zakryje, sypiąc przez drobne palce lzy bujne, rzęsiście.

Zrobiła się cisza w komnacie, wśród której słychać było żalosne łkanie sieroty. Aż skinie królowa Tatra dobrotliwie i tak przemówi z wolna:

— Wielu tu było i wielu próśby swe niosło. I prosili mnie o złoto, o srebro, o poprawę doli. Lecz taki, który by chciał odejść tym, czym był z początku swego, jako to dziecko chce, nie znalazł się tutaj. Niechaj się więc stanie, jak pragniesz!

Podniesie się z tronu królowa Tatra i Marysię do okna pociągnie.

Spojrzy sierota i zakłaśnie w ręce...

— Czy sen to czy nie sen?

Z dworu królowej Głodową Wólkę widać jak na dłoni. Idą gościńcem pastuszki, z długich biczów rżęsiście klaskają, stada gęsi pędzą; a pod lasem na łączce siedem gąsek trawę skubie, gąsior gęga, siodłata mu się odzywa, a Gasio, psiak wierny, siedzi przy nich, ku lasowi patrzy i skomli z cicha, na panią swoją czeka.

— Jezul!... Jezul!... — zawoła Marysia, nie mogąc więcej słów znaleźć w tej ogromnej radości, jaka jej serce przenika. — Gąski żywe! Żywe moje gąski!

III

Gdy tak sierota przez lzy radośnie wykrzykuje, dotknie jej królowa i rzecze:

— Marysiu!

Ocknęła się dziewczyna, patrzy, co takiego?

Leży na ławie, na pęku siana świeżego, przykrytym jakąś płachetką⁶⁸⁶. Przy ławie stół sosnowy, na nim parę garnków do góry dnem przewróconych, dalej duży komin z ogromnym zapieckiem⁶⁸⁷; przed kominem leży zwinięty kot bury i pęk suchego chrustu, postronkiem⁶⁸⁸ z kulką związany. Nieco dalej cebrzyk⁶⁸⁹ z wodą i blaszanym półkwartkiem. Przez rozbite okienko zaglądną do izby gałązki bzu, ciemnym liściem odziane. U stóp jej siedzą na zydelku⁶⁹⁰ dwa chłopaki jasnowłose, w zgrzebnych koszulinach, rozwartych pod szyją. Rumiane promienie zachodzącego słońca przez liście bzu się sypią i na śniadych piersiach obu chłopiąt malują złote krążki.

Marysia gorącość⁶⁹¹ wielką czuje, a w głowę coś ją ciśnie. Dotyka rączyną — głowa owiązana szmatką.

Na ten jej ruch oba chłopięta porwały się i do niej przypadły.

— Jakże ci? — woła jeden.

— Chcesz pić? — woła drugi.

Marysia patrzy, ale nie poznaje.

— Co wy za jedni? — pyta.

— My Skrobkowe, on Kuba, a ja Wojtuś — odrzecz starszy.

— A czyja to chata?

— Czyjażby?... Skrobkowa.

— To skądże ja tutaj?

— A tatuś cię przynieśli i już!

— A skądże mię wzięli?

— A toć spod boru! Z miasteczka tatuś wracali i szli do boru, żeby sobie kija nowego wyciąć, bo mu się biczysko złamało. A tu jakiś psiak żółty skomle, za sukmanę tatusia targa, a do krzaków ciągnie.

— Mój Gasio! — zawoła Marysia. — Czy mu się co złego nie stało?

Miłosierdzie, Dobro

Dom

⁶⁸⁶płachetka — mała, skromna płachta. [przypis edytorski]

⁶⁸⁷zapiecek — w dawnych wiejskich domach miejsce za piecem lub na piecu. Były to przeważnie duże piece kaflowe, czasami budowane z cegły, na których również gotowano posiłki. [przypis edytorski]

⁶⁸⁸postronek — gruby, mocny sznur. [przypis edytorski]

⁶⁸⁹cebrzyk — zdrobn. od: ceber; duże, drewniane naczynie z klepek, podobne do wiadra, najczęściej o dwóch uchwach. [przypis edytorski]

⁶⁹⁰zydel — drewniany stołek. [przypis edytorski]

⁶⁹¹gorącość — dziś: gorąco. [przypis edytorski]

— Ej, jemu ta nic złego — odpowiedział, śmiejąc się, Kuba — ale ciebie, niebożę, naleźli⁶⁹² tatuś prawie że bez duszy⁶⁹³, taj przynieśli do chałupy, taj już.

— A moja gospodyni?

— E!... Zarówno tam gospodyni! Lepiej się z nami zostań! My już tatusia prosili, żeby cię do gospodyni nie dawał!

— Tatuś mówią — dodał Kuba — że mało chleba, ale się z tobą i tak podzielim, bo teraz w boru jest co jeść, to nie będzie głodu!

Na to Wojtuś:

— O jej! Co ma być głód! Mało to jagód czerwonych i czarnych, abo i grzybów! Zeszłoroczne orzechy też jeszcze gdziegdzie najdzie⁶⁹⁴.

— Tatuś nawet rzemienia wziął na nas — zawołał ze śmiechem Kuba — tak my się naparli!

— Wybił was? Za co? — spytała Marysia z przestraczem.

— E, wybić, to ta nie bardzo wybił, ino postraszył trochę — rzecze, śmiejąc się, Kubuś. — Ale my het prosili, już i na rzemień nie patrzyli.

— To mnie tatuś zostawił tutaj?...

— Zaraz to nie zostawił tak ze wszystkim! — objaśnił Wojtuś. — Bo, powiada, trzeba się przepytać w Głodowej Wólce, czyja to dziewucha.

— A pytał?

— Pytał! Co by nie miał pytać? Dowiedział się o twojej gospodyni.

— No i cóż?

— A cóż? Lamentowała, że cię wilki porwały, a później znowu lamentowała, że cię nie zeżarły, tylko że tu w chałupie leżysz chora. „Cóż ja — powiada — z chorą gęsiarką pocznę! Już mi się insza dziewucha nagodziła⁶⁹⁵, to ją trzymać muszę”.

— To są gęsi? — pyta radośnie Marysia, unosząc się na ławie.

— A są! Cztery białe, a trzy siodłate⁶⁹⁶. A jakże!

— Piękne gęsie! — dodał Kubuś z powagą.

Marysia przymrużyła oczęta, westchnęła, jakby jej kamień z serca spadł.

Coś tam jeszcze chłopcy szczebiotali, ale już tego nie słyszała Marysia, bo ją nagły sen chwycił z tej niemocy.

Kiedy się znowu obudziła, już było szaro.

Słońce zaszło. W izbie nie było nikogo. Przez uchylone drzwi mrugały do Marysi złote gwiazdki, które po szafirowym niebie wędrując, zaglądały po drodze do sierotki, aby się dowiedzieć, czy zdrowa.

Drzwi drgnęły, coś wpadło do izby, potraćilo zydle i rzuciło się na dziewczynkę.

— Gasio! Mój Gasio! — krzyknęła słabym głosem Marysia, tuląc psinę. — Nie zapomniłeś o Marysi sierotce?

I posypały jej się z oczu łyzy bujne a słodkie.

A tymczasem Gasio skomlał radośnie, ogonkiem kręcił i lizał jej śniadę rączynę.

Ej, Marysiu, sieroto! Niejedna rzecz na świecie tak się składa jak sen dziwny, złoty. I niejedne łyzy osusza litościwa ręka w śnie takim!

Sen

*

Tymczasem wielki dziw był w Głodowej Wólce, kiedy nowa gęsiarka gąski na łączkę pognęła. Przypatrywali się ludzie, głowami kręcili, medytowali i tak, i tak, zgadywali różnie.

— Albo te same gęsie, albo nie te same!... Jakże mówicie, kumo⁶⁹⁷?

— Jak mam mówić, kiedy mi się w oczach mieni. Może te, a może nie te! Siodłata większa jakby... jakby okazalsza!

— Gdzie ona tam większa! Widzi mi się, że ze wszystkim krótsza.

⁶⁹²naleźli — dziś: znaleźć. [przypis edytorski]

⁶⁹³bez duszy — tj. nieżywy. [przypis edytorski]

⁶⁹⁴najdzie — 3 os.lp od: naleźć, dziś: znaleźć (się). [przypis edytorski]

⁶⁹⁵nagodzić się — zgodzić się; umówić się co do pracy. [przypis edytorski]

⁶⁹⁶siodłaty — ptak o upierzeniu niejednolitym, innym na skrzydłach, a innym na grzbiecie. [przypis edytorski]

⁶⁹⁷kuma (daw.) — przyjaciółka, koleżanka. [przypis edytorski]

— Aż dziwno, co o tych gęsiach powiadają ludzie: toś poduszone miały być, a teraz znów chodzą!

— No, no!... Osobliwość!...

I rozchodziły się kумы, kiwając głowami z dziwu.

Ale bardziej niżeli kумы dziwił się lis Sadełko. Chyłkiem, milczkiem skradał się on pod lasem, nachodząc to z lewej, to znów z prawej strony, a przypatrując się spod oka pastuszcze i jej małemu stadku.

— Co to jest? — szeptał sam do siebie. — Co się toaczy? Albom tych gęsi już raz nie podusił?

I na samo wspomnienie oblizywał się szeroko po zbójcekiej gębie.

— Skądże się znów żywe wzięły?

Niespokojny, złym przecuciem tknięty, pobiegł, slaniając się pod drzewami, na polankę, gdzie je był⁶⁹⁸, podusiwszy, poskładał. Patrzy, bielą się jeszcze w trawie śnieżne puchy, ale samych gąsek już nie ma.

— Okradziony jestem!... Zrabowany jestem!... Zniszczony! — krzyknie wielkim głosem ów niecnota⁶⁹⁹, jakby najuczciwszy zwierz, któremu krzywdziciel pracę jego odejmie, i nuż się z wielkiego gniewu po ziemi tarzać...

Wtem spostrzegł jakieś niewielkie, żółtawe zwierzątko, w wysokiej trawie na dwóch łapkach stojące, które nastawiwszy duże, okrągławe uszki patrzyło na jego desperację bystrymi, czarnymi oczkami.

Zaraz się tedy porwał w wielkim gniewie, a jako był nie tylko okrutny, ale i przewrotny ów niecnota, zazgrzytał w kielce⁷⁰⁰ i wrzaśnie:

— Ty, co się tu gapisz? Co sobie widowisko robisz?... Patrzcie go!... Na łapy się oto wspiął jak na teatrze! Musiałeś ty widzieć, kto mi tu gęsi pobrał, kiedy tak pogładasz? Czekał, zakarbuję⁷⁰¹ ja to sobie na twojej skórze. Odpowiesz ty mi za to! W złąs godzinę mi tu w oczy wlaź!⁷⁰²

Byłby może i wprost do gardła mu skoczył, ale ubogi chomik zaraz po pierwszych słowach Sadełka w trawę na łapy padł i prędko ku norce swojej dreptać począł, ogromnie wystraszony, iż tak słusznego⁷⁰³ zwierza na siebie uraził⁷⁰⁴.

Nie gonił go Sadełko na razie, bo co tylko⁷⁰⁵ był gołębia zdusił i czuł się syty, schrustawszy⁷⁰⁶ go do ostatniej kostki; pogroził tylko w stronę chwiejącej się za śladami uciekającego chomika trawy.

— Czekał!... Jeszcze my się spotkamy z sobą, jak będę kiedy na czczo!... Jeszcze ja się z tobą porachuję, ty wścibski!...

I poszedł w las, kipiąc złością i parszkając srodze.

SOBÓTKA⁷⁰⁷

I

Sąsiedzi nie poznawali teraz ubogiego Skrobka.

Po owej nocy wiosennej, wskroś której razem z wonią zroszonych traw i kwiatów leciała pieśń wielkiego mistrza Sarabandy, Skrobek powstał z progu swej lepianki jak gdyby innym człowiekiem.

Czy to były czary?

Nie, to nie były czary! Pierwszy raz tylko ów biedak przemógł ospałość swej myśli, swej duszy, pierwszy raz poczuł miłość do opuszczonego przez długie lata kawałka ziemi,

⁶⁹⁸był poskładał — daw. forma czasu zaprzeszłego; znaczenie: poskładał wcześniej, kiedyś. [przypis edytorski]

⁶⁹⁹niecnota — o kimś postępującym źle, niecnotliwie, niegodziwie. [przypis edytorski]

⁷⁰⁰kielce — zgrubienie do: kły; wielkie kły, wielkie zęby. [przypis edytorski]

⁷⁰¹zakarbować — zaznaczyć karbami, tj. nacięciami. [przypis edytorski]

⁷⁰²W złąs godzinę mi tu (...) wlaź! — inaczej: w złą godzinę mi tu wlaźleś (konstrukcja z ruchomą końcówką czasownika) [przypis edytorski]

⁷⁰³słuszny — tu: potężny, znacznych rozmiarów. [przypis edytorski]

⁷⁰⁴na siebie uraził — rozgniewał na siebie. [przypis edytorski]

⁷⁰⁵co tylko — dopiero co, niedawno. [przypis edytorski]

⁷⁰⁶schrustawszy — schrupawszy. [przypis edytorski]

⁷⁰⁷sobótka — noc świętojańska; słowiańskie święto obchodzone w najkrótszą noc w roku. [przypis edytorski]

Falsz

Gniew

Przemiana, Nadzieja,
Chłop, Ziemia

do tego zagona⁷⁰⁸ bezpłodnie leżącego pod niebem, skąd i na niego przecież świeciło boże słońko i deszcz rzęsny⁷⁰⁹ rosił.

Pierwszy raz poczuł ogromne natchnienie do pracy, więc i ogromną siłę.

Ta siła tak mu weszła w piersi, w ręce, w ramiona, że ledwo wytrzymał w beczynności do rana, a garść słomy, na której legiwał⁷¹⁰, wydała mu się nocy tej jakby mrowiskiem, jakby madejowym łóżem⁷¹¹.

— Co zmarnowanego dobra i żywota! Co sił po próżnicy i we mnie i w tej ziemi zmarniałych!

Że też na niego choć przed rokiem, choć przed dwoma nie przyszła taka godzina...

Ot, czekała, czekała go ta ziemia cierpliwa, dobra... Czekala go, w dziki kwiat strojąc się i w dzikie trawy, jak Cyganka, bo jej nie przyodziła praca jego złotą szatą kłosów...

Teraz on ją ustroi... Teraz ją odżywi... Teraz on syn, syn! A ona matka rodzona!...

Piały już kury, kiedy umęczony myślami swymi Skrobek usnął wreszcie. Śniło mu się, że po modrym niebie chodzi, miesięcznym sierpem⁷¹² gwiazdy kosi i w stogi je wielkie u bożych stóp składa...

Ot, taki sen złoty...

Ledwo świt, dobył Skrobek pieniędzy z garnka ukrytego w słomie pod strzechą⁷¹³ i poszedł pług⁷¹⁴ kupować i bronę⁷¹⁵, do kołodzieja⁷¹⁶ Wojcieszka, na drugi koniec wioski. Droga przez wieś pusta jeszcze była i cicha; ale Wojcieszek już okrakiem na stołku przed chatą siedział i śmigłą⁷¹⁷ drzewinę strugiem⁷¹⁸ na dyszel⁷¹⁹ strugał, pogwizdując na szpaka, co go u siebie od wielu lat chował.

Ledwo Skrobek na drodze się pokazał, już ten szpak krzyczeć zaczął:

— Wojcieszku! Wojcieszku! Wojcieszku!

Kiwnął na to stary głową i rzecze:

— Gość idzie.

— Gość! Gość! Gość! — wrzasnął szpak gwizdzącym dyszkantem⁷²⁰, a w tej chwili przybliżył się Skrobek.

— Pochwalony!

— Na wieki! — odrzekł Wojcieszek, a tuż i szpak za nim.

— Zmyślny ptak! — rzecze Skrobek z dziwem. — Musi chyba u organisty w naukach był?

— I... nie! — Wojcieszek na to. — Samem go wyuczył⁷²¹. Człowiek sierota stary, odumarli bliscy i pokrewni, ust nie ma otworzyć do kogo, to się choć do ptaka, niemego stworzenia, odezwie. A czegoż to chcecie?

— A pługa. Ale to tęgiego pługa!

— No! Cóż tam będziecie orać i komu?

— Sobie! Sobie i dzieciakom na chleb orać będę ów to ziemi szmatek⁷²², co go uroczyskiem⁷²³ zwą.

⁷⁰⁸zagon — wąski kawałek ziemi uprawnej. [przypis edytorski]

⁷⁰⁹rzęsny — dziś: rzęsiasty. [przypis edytorski]

⁷¹⁰legiwać — kłaść się zwykle; leżeć zazwyczaj. [przypis edytorski]

⁷¹¹madejowe łóże — narzędzie tortur w kształcie łoża a. ławy, z baśni o zbójcu Madeju. [przypis edytorski]

⁷¹²miesięcznym sierpem — sierpem księżycy; *miesiąc* (daw.): księżyc. [przypis edytorski]

⁷¹³strzecha — pokrycie dachu ze słomy albo trzciny. [przypis edytorski]

⁷¹⁴pług — narzędzie rolnicze przeznaczone do orki. [przypis edytorski]

⁷¹⁵brona — narzędzie do spulchniania i wyrównywania zoranej ziemi. [przypis edytorski]

⁷¹⁶kołodziej — człowiek, który zajmuje się wyrobem wozów i potrzebnych do nich części. [przypis edytorski]

⁷¹⁷śmigły — smukły. [przypis edytorski]

⁷¹⁸strug — stolarskie narzędzie służące do wyrównywania powierzchni drewna. [przypis edytorski]

⁷¹⁹dyszel — drąg przymocowany do przedniej części podwozia wozu konnego, umożliwiający kierowanie wozem z zaprzężonymi końmi. [przypis edytorski]

⁷²⁰dyszkant — piskliwy głos. [przypis edytorski]

⁷²¹samem go wyuczył — sam go wyuczyłem (konstrukcja z ruchomą końcówką czasownika). [przypis edytorski]

⁷²²szmatek — kawałek. [przypis edytorski]

⁷²³uroczysko — trudno dostępny teren w puszczy. [przypis edytorski]

— Ho?... — zadziwił się Wojcieszek — Na tę ziemię toby potrza⁷²⁴ harmaty⁷²⁵, nie pluga. To ziemia zastarzała... zadziczona⁷²⁶... ciężko z nią będzie.

— Ciężko... ciężko... ciężko! — zapiszczał nagle szpak i kaszlać, i dychać zaczął jak zmęczony człowiek, bo i to potrafił.

Skrobkowi mdło⁷²⁷ się jakoś zrobiło pod sercem. Opadała go dawna ospałość jakby... Ale się wnet z niej otrząsnął i rzecze:

— Plug ma być tęgi, bo ziemia tęga jest i praca tęga, no i robotnik tęgi!...

Rozśmiał się, wyciągnąwszy przed siebie żylaste, w kulał ściśnięte ręce i wesoło spojrział.

— Ha, no, to się i zrobi! — rzekł Wojcieszek na to.

— Zrobi... zrobi!... — wrzeszczał teraz szpak, bijąc radośnie skrzydłami.

Skrobkowi oczy palić się zaczęły, a czując wielką siłę duszną⁷²⁸, prędko mówił:

— Uczynicież mi, Wojcieszku, grządział⁷²⁹ taki, co by jak się na nim zepre⁷³⁰, kamienie sam odwał na prawo, na lewo, gdzie tyłuśko jaki! Uczynicież krój⁷³¹ setny, jak słońce świecący, co by w samo serce ziemi szedł i pod samym sercem miejsce na ziarno czynił! Uczynicież odkładnicę⁷³² rządzną⁷³³, co by skiby⁷³⁴ kładła ode wschodu słońca aż na zachód słońca, raz koło razu, równiūsko, drobniuśko, jakby w taniec szedł. Uczynicież mi i przetyczkę⁷³⁵, i kółko, i rączkę, a rozłożysto, a tęgą, a mocno! A drzewo bierzcie co najspodobniejsze, nie z gąszcza borowego, ale z polanki, co skowronek ośpiewał, co fujarki obgrały, co z polem znające jest... Taki mi uczynicie plug!

— Plug! Plug! Plug! — krzyczał szpak wniebogłosy, chcąc Skrobka zagłuszyć.

A Wojcieszek uśmiechał się dobrotliwie i siwą głową kiwał.

— Po waszej woli! — rzekł wreszcie, gdy ptak umilkł nieco — Po waszej woli! Umiem ja zrobić plug dla lenia i dla robotnego. Umiem zrobić plug pański i chłopski! Ho! ho! Ja i taki potrafię, co w ziemię jak w masło idzie, choćby tam kamień na kamieniu leżał!

— Róbcie z Bogiem, a w dobrą godzinę! — rzecze na to Skrobek, rozwiązując szmatkę z pieniędzmi. — Daję, co mogę; a przyczynicie⁷³⁶ i bronę.

— Co nie mam przyczynić! — rozśmiał się Wojcieszek. — Przyczynię taką zębatą, jak wilk! Wyczesze wam ziemię jak baba konopie: moja w tym sztuka!

— No, to zostańcie z Panem Jezusem! — rzecze Skrobek, któremu już się ręce do siekiery i do karczunku⁷³⁷ rwały. Za tydzień wrócę.

— Za tydzień — odrzekł Wojcieszek. — I szczęść Boże w pracy!

— Szczęść!... Szczęść!... Szczęść! — wrzeszczał szpak za wracającym się ku chatynce Skrobkiem, który tak prędko szedł, jakby mu z dziesiątek lat ubyło.

II

Dziwili się teraz ludzie, którym koło uroczyska⁷³⁸ wypadła droga, co za człowiek taki o każdej dnia godzinie pnie siekierą w nim rąbie, chaszczę i kamienie dobywa⁷³⁹, na miedzę daleko toczy, krzaki tarniny kopie, piołuny i dziewanny siecze, ziemię spod dziczek⁷⁴⁰ wybiera.

Kto szedł, stawał i na robotnika tego patrzył, co tak wielki ogień w oczach miał, taki pot na czole kipiący, jakby z niedźwiedziem za bary szedł — a nie ustawał.

Ziemia, Praca, Chłop

Praca

⁷²⁴potrza (gw.) — potrzeba. [przypis edytorski]

⁷²⁵harmata (daw., gw.) — armata. [przypis edytorski]

⁷²⁶zadziczony — dziś: zdziczały. [przypis edytorski]

⁷²⁷mdło — słabo. [przypis edytorski]

⁷²⁸siła duszna — dziś: siła duchowa. [przypis edytorski]

⁷²⁹grządział — część pluga; do grządziali, zakończonej zaczepem, przymocowany jest korpus pluga, na niej też znajduje się regulator głębokości i szerokości skiby. [przypis edytorski]

⁷³⁰zepreć się — dziś: oprzeć się a. zaprzeć się. [przypis edytorski]

⁷³¹krój — element pluga, może być w kształcie noża, płozy lub tarczy. [przypis edytorski]

⁷³²odkładnica — element pluga służący do odkładania kawałków zoranej gleby. [przypis edytorski]

⁷³³rządny (daw.) — wydajny. [przypis edytorski]

⁷³⁴skiba — kawałek gleby podcięty w czasie orki. [przypis edytorski]

⁷³⁵przetyczka — rodzaj zawleczeni. [przypis edytorski]

⁷³⁶przyczynić — dodać, dorobić. [przypis edytorski]

⁷³⁷karczunek — karczowanie; usuwanie drzew a. krzewów wraz z korzeniami. [przypis edytorski]

⁷³⁸uroczysko — trudno dostępny teren w puszczy. [przypis edytorski]

⁷³⁹dobywać — wydobywać, wyciągać. [przypis edytorski]

⁷⁴⁰dziczka — dzikie drzewo owocowe. [przypis edytorski]

— Sprostowalibyście krzyża — mówili chłopci.

A Skrobek:

— Nie ten się gniewa, kogo praca gniewa, tylko ten, co go lenistwo i bieda przygina.

Przechodziły dziewczęta, więc patrzą i mówią cieniem, litościwym głosem:

— A toć na was potu jak tej rosy w trawie. Spocznijcież nieco!

A Skrobek:

— Nie będzie ten chleba jadł, kto ziemi nie urosi⁷⁴¹ potem.

Idą baby, dziwiają się, głowami zawitymi w krasne⁷⁴² chusty kręcą i mówią:

— Reta! Reta!... A toć się chłopisko na nic zerwie! Ani tego chleba nie poje, co go z tej ziemi zbierze.

A Skrobek:

— Nie pojem ja, to pojedzą insi⁷⁴³! Człeka dziś, jutro, a tej ziemi zawsze!

Ale choć Skrobek tak pracował pilno, nie ruszyłyby sam o swej mocy ani jednego z tych wielkich kamieni i pnia ani jednego nie dobyłby na wierzch, gdyby mu nie pomagały drobne Krasnoludki. Nie widział ich chłop, bo takie się przytaić umieją, i nieraz się sam sobie dziwił:

— Hej! Hej! Skąd się ta moc bierze we mnie? — mówił, wywalając pień ogromny, co w ziemi na sążeń⁷⁴⁴ tkwił. — Czterech chłopów robić by tu co miało!

A nie widział, że tuż przy nim cała gromada Krasnoludków pień co siły pcha, okopuje, obrąbuje, aż wióry lecą! Skrobek raz siekierą z góry, a ci dziesięć razy; aż go i wywałą!

Chwyci się Skrobek kamienia i aż zadumieje⁷⁴⁵.

„Co u grzecha! — myśli — Kamień taki, że to ha! A letko⁷⁴⁶ się toczy”.

A nie widzi, że gromada Krasnoludków razem z nim pcha; dźwignie on raz, oni dziesięć razy!

Taką pomoc miał.

Więc się tylko ta robota paliła Skrobkowi w rękę.

A kiedy przyszedł ósmy dzień, nikt by tego uroczyska nie poznał. Spod głązów i kornieni, spod krzów⁷⁴⁷ i zielska wyjrzała nowa ziemia do rannego słońca. Zaczerniały przed chatynką pnie wielkie, smolne⁷⁴⁸, na opał zimowy złożone; legły na miedzy wysokie kupy chrustu i tarniny, gdzieniegdzie tylko sterczy po brzegu krzak głogu, żeby granice znać, a zresztą pole czyste, równe, górki rozkopane, doły zarzucone, a skowronek polatuje nad tą nowizną i śpiewa tak cudnie, tak rozgłośnie, jakby srebrne gęśliki grały na hejnał poranny.

Zapłakał z radości Skrobek, wiodąc pług nowy na zagon swój własny, czapkę zdjął, pokłęknał⁷⁴⁹, ucałował ziemię z dzikości dawnej dobytą, grzmotnął się w piersi raz i drugi, a chwyciwszy za grządział⁷⁵⁰, zagłębił w rolę krój⁷⁵¹ ostry, szeroki, w którym rozbłysło wielkim blaskiem słońce.

— A hej! — krzyknął chłop. — A hej, pole ty moje!

A pod gajem rozległo się szerokie echo:

„A hej! A hej!”

Tam na ostatniej miedzy śpiewał i klaskał w ręce wesoły naród Krasnoludków, patrząc na oracza swego. Sam król Blystek we własnej osobie skinął złotym swoim berłem nad nowym pługiem, a błogosławił mu, aby chleba dobywał z ziemi w radości i w spokoju.

Ale kiedy wieczorem ze swego półka świeżą ziemią pachnącego Skrobek do chaty

Współpraca, Praca, Czary

Radość, Ziemia, Chłop

Brud

⁷⁴¹urosic — dziś: zrosić. [przypis edytorski]

⁷⁴²krasny (daw.) — jaskrawoczerwony a piękny. [przypis edytorski]

⁷⁴³insi — dziś: inni. [przypis edytorski]

⁷⁴⁴sążeń — daw. miara długości równa długości rozpostartych ramion dorosłego mężczyzny, tj. ok. 2 m. [przypis edytorski]

⁷⁴⁵zadumieje — dziś: zdumieje. [przypis edytorski]

⁷⁴⁶letko — dziś: lekko. [przypis edytorski]

⁷⁴⁷kierz (daw.) — krzak. [przypis edytorski]

⁷⁴⁸smolny — pełen żywicy. [przypis edytorski]

⁷⁴⁹pokłęknać — dziś: uklęknąć. [przypis edytorski]

⁷⁵⁰grządział — część pługa; do grządzieli, zakończonej zaczepem, przymocowany jest korpus pługa, na niej też znajduje się regulator głębokości i szerokości skiby. [przypis edytorski]

⁷⁵¹krój — element pługa, może być w kształcie noża, płozy lub tarczy. [przypis edytorski]

wracał, mdło⁷⁵² mu się zrobiło na wspomnienie tego brudu, jaki go tuż za progiem czekał. Tam na roli⁷⁵³ wonnie, czysto, tam nad rolę niebo jak modre jezioro, na którym we dnie pławi się słońce, a wieczorem pływa księżyc, srebrnym wiosłem skry krzesze, a z każdej strony gwiazda jasna; a tu w chacie niechlujnej wszystko szare, zakopciałe, pyłem przysute⁷⁵⁴, śmieciem przytrzęsione.

„Już i w boru⁷⁵⁵ ładniej — myśli Skrobek. — W boru dziki chmiel⁷⁵⁶ po drzewach się wiesza, a w chacie pajęczyna od kąta do kąta. Na kraku czarne pióra świecą się jak woda, a na mnie i na moich chłopcach koszule ociążały z brudu! Nawet na jaszczurce onej skóra taka czysta, że się w niej słońce przejrzy, a chłopaczyska moje umurzone⁷⁵⁷ tak, że można by rzepę na nich siać”.

Pochylił głowę zasumowany⁷⁵⁸ Skrobek, westchnął ciężko, do chaty wchodzi.

Lecz cóż to?

Izba jakby nie ta sama. Komin świeżą gliną wylepiony, pajęczyny omiecione, ława, stół, zydle⁷⁵⁹ pomyte, śmieci jakby nigdy nie bywało, cała chatynka uboga pojaśniała, wypiękniała nagle.

Przetarł chłop oczy, myśli, że ino patrzeć, jak się to wszystko gdzieś podzieje⁷⁶⁰, ale izba stoi, jak stała, a w niej ład aż pachnie.

— Któż to tak tu gospodarował? — spyta Skrobek.

— A to Marysia sierota i my też! — odkrzyknął Kubuś.

Skrobkowi serce zmiękło. Jakby lepsze czasy dla niego nastąpiły. Jakby się dobro jakieś nad nim rozpostarło i przeniknęło przez oczy do duszy. Przytulił troje dzieci do siebie, a gdy ujrzał, że Wojtuś i Kubuś mają włoski poczesane gładko i liczko umyte, łza ojcowska padła na trzy jasne główki, które ucałował kolejno.

A tu jak na toż jaskółka wracała do gniazodka, do swoich maleńkich pisklątek na podwieczerze. Trzy razy zapędzała się i trzy razy wracała, nie mogąc chaty poznać, takie w niej zmiany. Dopieroż obejrzawszy cały ów porządek, nucić i świergotać wesoło zaczęła:

Chłop... chłop... chłop!...

Pole swoje kop!

Chatę czysto rządź,

I wesołym bądź!

Jak widzicie, nie była to bardzo ładna piosneczka, ale jaskółka, wiejska prostaczka, nie umie uczenie śpiewać. Za to jak wesoło, jak rażno! Aż się ludziom od jej piosenki lżej czyni na duszy.

I Skrobkowi uczyniło się dziwnie lekko, błogo. A iż przy pracy i w porze dnia znojnego⁷⁶¹ też był prochem przysuty⁷⁶², po wiaderko sięgnął, do studni poszedł, ręce i twarz czysto obmył, czuprynę strząsnął i schludziwszy⁷⁶³ odzież, do misy kartofli wesoło z dziećmi siadł za stołem.

I tak już mu to zwyczajem zostało.

Chłopięta Skrobkowe nienawykłe widzieć, aby się ojciec przed wieczerzą mył i żeby tak mile na nich patrzył, razem z jaskółką dziwiły się tej odmianie.

— Musi Wielkanoc będzie! — mówił z głębokim namysłem Wojtuś.

A Kuba:

— Musi⁷⁶⁴, tatuńcio wieprzka kupować będą!

⁷⁵²mdło (daw.) — słabo. [przypis edytorski]

⁷⁵³rola — ziemia uprawna. [przypis edytorski]

⁷⁵⁴przysuty — przysypany, zasłany. [przypis edytorski]

⁷⁵⁵boru — dziś popr. forma: Ms.lp: borze. [przypis edytorski]

⁷⁵⁶chmiel — roślina pnąca. [przypis edytorski]

⁷⁵⁷umurzany — brudny, pobrudzony. [przypis edytorski]

⁷⁵⁸zasumować się (daw.) — zamyślić się, zasmucić się. [przypis edytorski]

⁷⁵⁹zydel — drewniany stół. [przypis edytorski]

⁷⁶⁰podzieje — zapodzieje, zginie, przepadnie. [przypis edytorski]

⁷⁶¹znojnny — wypełniony ciężką pracą, wysiłkiem; męczący. [przypis edytorski]

⁷⁶²przysuty — przysypany. [przypis edytorski]

⁷⁶³schludzić — wyczyścić, uporządkować; por. przym. *schludny*: czysty. [przypis edytorski]

⁷⁶⁴musi — tu: zapewne. [przypis edytorski]

Chodzili teraz obaj z wielką powagą, wystawiwszy naprzód brzuszyny, ręce w tył, głowy zadarte, włosy wodą przymuskane gładko, sami sobie dziwiący się, a z partesa stąpający⁷⁶⁵ bosymi nożętami, precz⁷⁶⁶ wyglądając owej Wielkanocy i owego wieprzka.

Dawniej ich Skrobek nierad przy sobie widział i nieraz odpędzał od siebie, żeby na ich głód i na ich nędzę nie patrzeć; teraz w pole ich za sobą wołał, na miedzy siedzieć kazał i słuchając ich dziecięcych głosków⁷⁶⁷, ocierał pot z czoła i szeptał z uśmiechem:

— Ciężko mnie, ale wam lżej będzie!

III

Dzień gasnął. Ogromna kula słońca staczała się cicho po zachodnim, stojącym w różanych światłach niebie.

Od boru noc szła miesięczna⁷⁶⁸ i złota, wlokąc za sobą srebrno-mgliste szaty. W zroszonych trawach derkacz krzyknął tu, to tam; spod boru odhuknął mu bąk ukryty w łozach⁷⁶⁹; klucz żurawi⁷⁷⁰ płynął pod zachodnią zorzę, obwołując się w powietrzu przeciągłym kruczeniem; silna woń ziół i traw dyszała nad ziemią.

Wieczór to był świętojański⁷⁷¹, tajemniczy, dziwny wieczór taki, w którym ludzie rozumieją głosy zwierząt, ptaków i wszelkiego ziela.

Tego wieczora Skrobek doorywał pola. Szeroko, daleko słychać było jego pokrzykiwanie ochocze, różne:

— Wio!... Wiśta, maluśka!... Wiśta!... Wio!...

Słuchały pokrzykiwania tego chłopięta Skrobka, siedząc na zroszonej ziemi, na wprost wielkiej czerniejącej kupy chrustu i tarniny, przytulone do siebie lnianymi główkami i już drzemiące po trochu. To wielkie słońce gasnące, ta noc idąca w rosach obejmowały ich jakby miękkie, złoto-srebrne skrzydła kołyszące do snu.

Naraz poruszył się Kubaś:

— Ziemia gada... — rzecze z wolna sennym, cichym głosem.

Ale Wojtuś oburzył się na to.

— O!... Głupi!... Widzicie go!... Bo to ziemia ma gębę, żeby gadała?

— A nie?... A czym by prosiła Pana Jezusa o deszcz albo o słońce?... I zioła gadają, i trawy...

— Słyszałeś ich to?

— Słyszałem.

— Cóż powiadały?

— A, powiadały różności... O!... I teraz gadają!

Wojtuś nastawił uszu. Istotnie, od łąk, od boru szedł szmer i szeptał, jakby ciche głosy z tysiąca tysięcy piersi drobnouchnych idące...

— O! — powtórzył Kubaś.

Wytrzeszczył oczy starszy, bo mu się zdawało, że tak lepiej słyszeć będzie, i nasłuchiwał pilnie.

Ale głosy łączyły się teraz, zlewały w słowa coraz pełniejsze, coraz wyrazistsze, niby dalekie, a tak bliskie, jakby wprost do duszy szeptane.

Wyraźnie teraz usłyszeli obaj malcy coś jakby brzęk, jakby śpiew, jakby dzwonek dzwoniący:

Cyt... cyt... cyt!

Nim zorzą spłonie świt,

Nim wschód zapali jutrzni⁷⁷² znak,

Na senną ziemię sypmy mak,

Na sennie trawy — rosy lzy,

⁷⁶⁵z partesa stąpać — stąpać wyniośle, uroczyście. [przypis edytorski]

⁷⁶⁶precz (daw., gw.) — ciągle. [przypis edytorski]

⁷⁶⁷głosków — dziś: głosików. [przypis edytorski]

⁷⁶⁸miesięczny (daw.) — księżycowy; *miesiąc* (daw., poet.): księżyc. [przypis edytorski]

⁷⁶⁹łozy — wierzbowe zarośla. [przypis edytorski]

⁷⁷⁰klucz — tu: układ ptaków podczas lotu, przybierający kształt litery V. [przypis edytorski]

⁷⁷¹wieczór świętojański — noc świętojańska, sobótka; słowiańskie święto obchodzone w najkrótszą noc w roku. [przypis edytorski]

⁷⁷²jutrznia — jutrenka; określenie dla planety Wenus widocznej przed wschodem Słońca na widnokręgu. [przypis edytorski]

Na niskie chaty — ciche sny,
Sny ciche sympy z srebrnych sit!
Cyt... cyt... cyt!...

— Słyszysz? — zaszeptał Kubuś.
— Słyszę, ale się boję — rzecze Wojtuś i silniej przytulił się do brata.
A wtem głosy zbliżyły się i jeszcze wyraźniejsze się zdały.

Cyt... cyt... cyt!
Wskroś złotych kłosów żyt,
Wskroś wonnych ziół, wskroś wonnych traw
Nasz taniec płynie kołem żwaw,
Nasz taniec płynie w cichą noc,
Co czarów ma i dziwów moc,
Wskroś puchów płynie, kwietnych kit...
Cyt... cyt... cyt!...

Zaszumiło, zatętniało nagle spod kamieni, spod ziół, spod krzaków, jakby lekkuchne kroki wielu drobnych, śpieszących stopek... Chłopcy wstrzymali oddech, wytrzeszczyli oczy, wyciągnęli szyje — patrzą — dziwi!

Tuż na miedzy, pod starą, wypróchniałą gruszą zarośla się trawa od maleńkich, pstro przybranych ludków, którzy się za ręce pobrawszy, wesoło tańczyć zaczęli.

— Krasnoludki... krasnięta! — szepnął Wojtuś.

A wtem miesiąc na niebo wszedł i całą polankę srebrnym światłem oblał.

— Król!... — zawołał Kubuś stłumionym głosem. — O!... Król...

I ukazywał palcem starą polną gruszę, z której wnętrza uderzyła wielka, biała jasność.

Oślepiiony tą nagłą jasnością Wojtuś nie widział zrazu nic; po chwili dopiero ujrzał, że w wypróchniałym wnętrzu starej gruszy siedział stary, bardzo stary król, w białej szacie, w koronie i ze złotym berłem.

Już chciał Wojtuś krzyknąć: „Laboga!”, kiedy wtem z wielkiego stosu chrustu i tarniny, które Skrobek z półka swego dobył i na miedzy złożył, zaczęły się ukazywać małe palatujące iskry, niby pszczoły złote i małe pełznące smużki ognia, niby węże złote.

A jednocześnie zabrzmiał znów w powietrzu śpiew dzwoniący, cichy:

Cyt... cyt... cyt...
Czy słyszysz chrustu zgrzyt?
Czy słyszysz złotych iskier trzask?
Czy widzisz złoty żaru blask?
Czy widzisz, jak wskroś traw i ros,
Sobótki naszej płonie stos?
Jak ogień bucha aż po szczyt?
Cyt... cyt... cyt!...

Jeszcze ten śpiew brzmiał, kiedy ze stosu chrustu i tarniny buchnęły jasne płomienie, w których jaskrawym świetle coraz szybciej, coraz lżej, coraz powietrzniej tańczyły Krasnoludki, tak że patrząc na nich, prawie się kręciło w głowie.

— Reta!... Tatuńciu!... — wołał Wojtuś w nagłym przerażeniu. — Reta!... Krasnoludki tańczą!

— Król... król! — szeptał Kubuś, wlepiwszy oczęta w gruszę, jakby urzeczoną. — Król!

I tulił głowinę w chude ramionka, jak to czyni ptak senny, drżąc od strachu i od chłodnej rosy.

Ale Skrobek nie widział i nie słyszał nic. Pot mu zastygł na grzbiecie, ramiona się naprężyły, oczy pałały ogniem wielkiej a cichej radości.

Doorał ostatniego zagonu uroczyska, pług w miedzę zatknął, a zdjąwszy czapkę, spojrział po szerokim, w miesięcznych blaskach stojącym niebie i rzekł silnym głosem:

— Dziękaj⁷⁷³ Ci, Panie Jezu Chryste, żeś mi w tej robocie dopomógł, amen!

I wzięwszy szkapę za uzdę, szedł dużym krokiem ku miedzy, gdzie siedzieli chłopcy, szedł tak żwawo po tej pracy, jakby po najlepszym wypoczynku, lekki, radosny, do szpiku, zda się, kości przenikniony światłem i ciszą tej nocy.

Szedł, a dokoła niego brzmiały stłumione lekuchne, jakby unoszące się z niewidzialnych skrzypców⁷⁷⁴ głosy:

Cyt... cyt... cyt...

Już oracz pracy syt,
My tańczym żwawo aż do dnia,
Dopóki jedna miga skra,
My tańczym aż do złotych zórz,
Nim brzask nasypie w błękit róż,
My tańczym, tańczym aż po świt...

Cyt... cyt... cyt!...

Jakby urzeczony słuchał Skrobek śpiewania tego, wodząc wzrokiem po roztworzystej⁷⁷⁵, zalanej blaskiem miesięcznym okolicy, a tuż przy nim, przy samych nogach, szedł silny, krótki cień jego, na ziemi odbity.

Spojrzał na niego Skrobek raz, spojrzał drugi raz i westchnął ciężko. Czyż nie tak samo, jak ten cień czarny, chodziła przy nim jego czarna dola?

Zwiesił głowę i zadumał się; owa powietrzna muzyka umilkła dla niego.

To i co, że zagon zorany, to i co, że ziemia sprawiona?... A czymże on ją, nieborak, zasieje, kiedy ani ziarna nie ma, ani na ziarno grosza?

Co zarobił przy tartaku, co sobie za tych lepszych czasów w garnku uskładał, to wszystko poszło na pług, na bronę, na siekiere, na jadro, choć szmatkę z onymi groszakami ścisnął, aż mu piszczały w ręku. A co pomoże ścisnąć, jak do kowala potra⁷⁷⁶ albo na sól?... Toć ostatniego miedziaka⁷⁷⁷ onegdaj⁷⁷⁸ wydał...

To jakże teraz będzie?... Jak zaradzi tej świętej ziemi, która ziarna czeka?...

Tak w trosce swej zatopiony szedł Skrobek do chaty, a cień za nim; minął opłotki⁷⁷⁹, cień za nim; doszedł do proga, cień za nim; jeszcze się i na progu ten niezbyty⁷⁸⁰ towarzysz położył. Kto wie, może się i do chaty wcisnął. Ale go już Skrobek nie widział, tylko czapkę na stół cisnąwszy, na ławie ciężko siadł i we frasunku⁷⁸¹ się swoim pograżał.

Wtem drzwi skrzyły⁷⁸², a do izby weszła cichuchno Marysia, wracająca z dalekiej wyprawy.

SPRAWA WIECHETKA

I

Co dzień teraz od samego rana rozlegały się we wsi tęgie uderzenia cepów⁷⁸³, to w pojedynkę: łup, cup! łup, cup!... to w dwójkę: łupu, cupu! łupu, cupu! to w troje: łupu, cupu, łup! łupu, cupu, łup! to w czwórkę wreszcie: łupu, cupu, łupu, cupu! łupu, cupu, łupu, cupu! a coraz to prędzej, coraz zapalczywiej, aż echa pod borem biły, tak się gospodarze zwijali, żeby z nowego plonu dobyć ziarno na siew w dobrą porę.

⁷⁷³dziękaj — dziękuję bardzo; konstrukcja formy gwarowej (*dzięka*) z partykułą wzmacniającą *-że*, skróconą do *-ż*. [przypis edytorski]

⁷⁷⁴skrzypców — dziś popr. forma: D.: skrzypiec. [przypis edytorski]

⁷⁷⁵roztworzysty — otwarty, szeroki, rozłożysty. [przypis edytorski]

⁷⁷⁶potrza (gw.) — potrzeba. [przypis edytorski]

⁷⁷⁷miedziak — drobna moneta. [przypis edytorski]

⁷⁷⁸onegdaj (daw.) — przedwczoraj; także: kiedyś. [przypis edytorski]

⁷⁷⁹opłotki — płot drewniany. [przypis edytorski]

⁷⁸⁰niezbyty — tu: taki, którego nie można się pozbyć. [przypis edytorski]

⁷⁸¹frasunek (daw.) — kłopot, zmartwienie. [przypis edytorski]

⁷⁸²skrzyły — dziś popr. forma: skrzypnęły. [przypis edytorski]

⁷⁸³cep — przyrząd do ręcznego młócenia zboża; *młócenie*: oddzielanie ziaren od kłosów przy pomocy regularnych uderzeń cepami w rozłożone na twardej powierzchni zboże. [przypis edytorski]

Jeden tylko Skrobek nie miał co młócić; jeden tylko Skrobek chodził smutny i bezczynny od chaty do pólka, od pólka do chaty, myśląc, przemyślając⁷⁸⁴, skąd ziarna weźmie, czym rolę⁷⁸⁵ obsieje.

A ziemia jakby się sama o ziarno prosiła. Wyrzało ją słońce, oświeżyły rosy, bruzdy i zagony⁷⁸⁶ wyciągały się proste i równe pod cichym błękitem. Od brzasku do zmierzchu polatywał nad nimi skowronek, szary śpiewaczek pól ornych, i dzwonił przejasnym głosikiem:

...Dajże Bóg! Dajże Bóg!
Z tego pólka pełen stóg!
Z tego stoga setny kłos,
Z tego kłosa złota trzos!
Dajże Bóg, dajże Bóg!
Z tego pólka pełen stóg!...

Słuchał tego Skrobek i trząśł głową, żałośnie wzdychając:

— Hej, ziemio ty, ziemio! — mówił. — Zorałem cię pługiem, zbronowałem broną⁷⁸⁷, ale chyba łzami obsiać cię sądzono!

Tymczasem biją we wsi cepy: łup, cup! łup, cup! łupu, cupu! łupu, cupu! łup, cup!...

Biją cepy w złotą słomę, złote ziarno się z niej sypie, a co który młócek silniej uderzy, to żyto pryska daleko za klepisko⁷⁸⁸, aż przed wrota stodoły, właśnie jak iskry złote pryskają, kiedy kowal młotem żelazo na kowadło bije. Przed wrotami wrzawa niesłychana. Całe gromady wróbla spadają na uronione⁷⁸⁹ ziarno z pobliskiej topoli i krzyczą, i dziobią, i kłócą się, i biją, a ruszy się co w pobliżu, to znów frrr... na topól⁷⁹⁰, jakby je wiatr zdmuchnął.

— Co te ptaszyska tak dziś wrzeszczą? — mówią sobie chłopcy. — Albo to na deszcz będzie, albo na pogodę!

A nie widzą, że między wróblami uwija się gromada Krasnoludków, zbierając pilnie rozpryskane ziarna. Co wróbel chwyci jedno, to Krasnoludek zgarnie dziesięć. Taka robota!

Drą się tedy wróble, jak na gwałt, i aż przyskakują do onych czerwonych kapturew, nastroszywszy pióra; ale Krasnoludki bynajmniej się tych krzykaczy nie boją i spokojnie sobie między nimi chodząc, zgarniają w mieszki⁷⁹¹ albo i w poły⁷⁹² opończy⁷⁹³, co najcenniejsze⁷⁹⁴ ziarno.

— Naści⁷⁹⁵, wróblu, przetrącone, zjedz, niech ci idzie na zdrowie. Ale co pełne a całe, a złote: to na siew! Z jednego w ziemię rzuconego ziarna sto innych będzie. I człowiek się z nich pożywi, co nędzarzem jest, i dzieciom z tego chleba da, i wam się też, wróble, coś niecoś z reszty dostanie.

Tak mówią Krasnoludki, zbierając ziarna.

Ale słów ich nie bardzo słyhać, przed wrzaskiem ptasiej czeredy, która sobie nic z mów takich nie robi. Ptak jak ptak! Troski o jutro nie zna. Ani orze, ani sieje, i tak mu się dobrze dzieje. Jak dziś syt⁷⁹⁶, to główkę podnosi i śpiewa. A przyjdzie jutro, tedy znów główkę podnosi znów i śpiewa, i opatrzenia⁷⁹⁷ dla siebie z ufnością i weselem czeka.

Ptak

⁷⁸⁴przemyślając — dziś: przemyślując. [przypis edytorski]

⁷⁸⁵rola — ziemia uprawna. [przypis edytorski]

⁷⁸⁶zagon — wąski kawałek ziemi uprawnej. [przypis edytorski]

⁷⁸⁷zbronować broną — spulchnić i wyrównać wcześniej zoraną ziemię. [przypis edytorski]

⁷⁸⁸klepisko — mocno ubita ziemia np. w stodole. [przypis edytorski]

⁷⁸⁹uroniony — upuszczony przypadkiem. [przypis edytorski]

⁷⁹⁰na topól — dziś: na topolę. [przypis edytorski]

⁷⁹¹mieszek — woreczek; szczególnie: woreczek na pieniądze. [przypis edytorski]

⁷⁹²poła — dolna część odzieży np. płaszcz. [przypis edytorski]

⁷⁹³opończa — rodzaj płaszcz, z kapturem, bez rękawów, noszonego między XIV a XVII wiekiem. [przypis edytorski]

⁷⁹⁴najcenniejsze — tu: najlepsze, świetne. [przypis edytorski]

⁷⁹⁵naści (daw.) — masz, trzymaj. [przypis edytorski]

⁷⁹⁶syt — syty, najedzony. [przypis edytorski]

⁷⁹⁷opatrzenie (daw.) — opieka, dbałość. [przypis edytorski]

A tymczasem cepy walą w słomę kłosistą i złotą na każdy dzień, a Krasnoludki — na każdy dzień — pracują pilnie, a co nabierają przez dzień, to do podziemia niosą i na kupkę sypią.

Podziemie suche, pod korzeniami dębu pięknie wybrane, brzozową korą wyłożone, aż się srebrzy całe. W górze otwór dla przewiewu, z boku otwór dla wejścia, a w pośrodku złociste ziarno celne, wysoko usypane, z ćwierć może! Takiego dobra nie można zostawiać bez opieki, bez straży.

Co dzień też jeden z Krasnoludków szufelką lipową ziarno przegarnia, suszy, otwór ku słońcu odmyka, a kiedy mrok się czyni, podmiata pękiem mietlic znów na kupę, a mchem górny wylot zatknawszy, iżby wilgoć z rosą nie szła, po czym się u wejścia kładzie i zasypia.

Alic⁷⁹⁸ pewnego razu opatruje się⁷⁹⁹ Słomiaczek, który dnia tego straż w podziemiu trzymał, że ziarna ubyło jakoś.

„Ha, uleżało się może!” — myśli. I tak przeszła noc.

Na drugą noc ziarna znów mniej jakby.

„Ha! — myśli Modraczek, który tej nocy stróżował — Może uschło trochę!”

Ale na trzecią noc ubyło ziarna tak dużo, że się Biedraczek, który tej nocy kolej miał, za głowę chwycił i hałasu okrutnego narobił.

Ani wątpić, że ktoś podbiera zboże.

Zleciała się cała drużyna, patrzą, krzywda wielka! Gdzie! Ani połowy już nie ma!

Na nic tu żal, trza⁸⁰⁰ radzić. Idą tedy do króla po radę.

— Królu miłościwy — mówią — złodziej jest, co nam ziarno chwyta! Co czynić mamy?

— Chwycicie i wy jego!

Więc znów drużyna:

— Królu miłościwy, złodziej jak wiatr w polu, sto dróg ma przed sobą, a kto go ułapi?⁸⁰¹

Tedy król:

— Sygnet⁸⁰² i pieczęć wam daję, pieczętujcie wszystkie wejścia, żebyście wiedzieli, którą z tych stu dróg przychodzi, a którą odchodzi ów złodziej.

Bierze drużyna pieczęć, bierze sygnet królewski, zatyka wszystkie szpary mchem siwym, kratę z trzciny na mchu czyni, trawą co najdłuższą wiąże, pieczęcie na węzłach kładzie, sygnetem przyciska — straż stawia i czeka.

Przyszła noc.

Cicho wszędzie, jakby makiem siał. Listek się nie ruszy na drzewie.

Ciemny lazur bez tchu nad ziemią wisi, gwiazd w nim, by⁸⁰³ piasku w morzu.

A mieli straż tej nocy przy dębnie Mikuła i Pakuła, dwaj rodzeni bracia, z których król Błystek policję sobie nadworną uczynił, dawszy im piękne hełmy z dzwonków pełnych na głowy, a szable z mieczyka, co kwiatem ognistym jak ułańską lancą⁸⁰⁴ z czerwoną chorągiewką wystrzela wysoko spośród liści wąskich a długich, jak miecze.

Stoi Mikuła sztywny, jak gdyby kij połknął, stoi Pakuła prosty, jakby wystrugany z drzewa, a oczyma dokoła kręcą, żeby im nic nie uszło.

Wszystko śpi w Słowiczej Dolinie: modra struga i trawy, i zioła; śpią muszki i ptaszęta, i żab chóry, i lilie wodne, i dąb ten stary, pod którym Mikuła i Pakuła trzymają straż wiernie.

Tak przyszedł świt.

Zrywa się drużyna Krasnoludków i do podziemia bieży: straż stoi, jak stała, pieczęcie leżą, jak leżały. Zajrzą Krasnoludki do wnętrza, a tam garsteczka tylko żyta, ledwie że co na dnie.

⁷⁹⁸alic (daw.) — jednakże. [przypis edytorski]

⁷⁹⁹opatrzyć się (daw.) — zobaczyć, zorientować się. [przypis edytorski]

⁸⁰⁰trza — trzeba. [przypis edytorski]

⁸⁰¹ułapić (daw.) — schwytać, złapać. [przypis edytorski]

⁸⁰²sygnet — pierścień z dużym oczkiem, na którym wygrawerowane są inicjały, znak herbu rodzinnego a jakiejś organizacji. [przypis edytorski]

⁸⁰³by — tu: niby. [przypis edytorski]

⁸⁰⁴ulańska lanca — broń ułanów, żołnierzy lekkiej jazdy, składająca się najczęściej z długiego drewnianego drążka zakończonego wąskim, ostrym grotem. [przypis edytorski]

Zdumiełi⁸⁰⁵.

Cóż to więc jest za szkodnik taki, co zamku nie ruszy, pieczęci nie złamie, a dobro zabierze?

Patrzą po sobie w przerażeniu, milczą, nikt nie wie, jakie tu przemówić słowo.

Aż rzecze król:

— Kiedy sygnet mój nie ustrzegł i straż moja nie ustrzegła, to nie ustrzeże nikt.

A wtem Pietrzyk, jako zawsze nowe myśli w głowie miał, zawoła z cizby⁸⁰⁶:

— A co dostanę, miłościwy królu, jeśli złodzieja tego uchwycę?

A król:

— Głos za nim, gdy go sądzić będą.

Tu Pietrzyk:

— Co? Głos za złodziejem? Tego nie chcę! Anibym⁸⁰⁷ za takim łotrem palcem małym nie ruszył, gdy go wieszać będą! Ale niech mi król miłościwy da ową pieśń, przez mistrza Sarabandę spisana, z której teraz Półpankowi nic, bo głos utracił.

— Niech i tak będzie! — rzecze król i skinął berłem.

A była spisana pieśń ta na listkach róż polnych i na motyli skrzydłach najczystsza rosą majową, tak cudnie, iż ją chowano w skarbcu jako klejnot drogi.

Skoczył Pietrzyk na łokieć w górę z radości, króla za kolana uściskał, znów skoczył i jak wiatr polem ku lasowi śmignął.

II

Brzask już szedł i w lesie ptactwo budzić się zaczęło, kiedy Pietrzyk chatynkę babuleńki znalazł i w drzwiach niskich stanął.

Ubogo tam było, jeden stołek, komin, tapczan lichy, a zresztą⁸⁰⁸ zioła i zioła!

U pułapu⁸⁰⁹, po ścianach, na ubitej ziemi, w koszykach, w płachtach, w wiązках, w snopach całych — nic, tylko zioła!

Duszny, zmieszany zapach mięty, macierzanki, lawendy, rumianku, melisy i innych tysiąca, napełniał izdebkę jedyną, w której by się udusić było można od tych silnych woni, gdyby nie to, że strzechę miała na wylot na lazury nieba otwartą, i tylko w szczytach skrzydłami sowy krytą.

W izbie siedzi babuleńka u komina, złote nici na kołowrotku⁸¹⁰ przedzie, cichym głosem stare pieśni śpiewa, z cichym furkotem wrzeciono⁸¹¹ złote puszcza.

— Witajcie, babuleńko! — przemówi w progu izby Pietrzyk.

Podniosła babuleńka głowę, rękę przyłożyła do oczu, patrzy pilnie, aż poznała Pietrzyka, który już raz po igłę dla Półpanka do jej chatki latał.

— Witaj, przewitaj! — zawoła. — A wejdźże w dobrą chwilę! Czegoż ci potrzeba?

Wszedł Pietrzyk, pokłonił się nisko, babuleńkę w zmarszczoną rękę pocałował i rzecze:

— Rady mi potrzeba! Złodziej nam dobro bierze, a chwycić go nie możemy! Taka bieda!

Słucha babuleńka, słucha, przestała nogą trącać kołowrotek, złote wrzeciono puściła na ziemię, złotą nitkę w palcach trzyma, chwije głową siwą i głęboko myśli.

Aż spyta:

— A co złodziej bierze?

— Ziarno bierze — odpowie Pietrzyk z wielkim oburzeniem. — Siewne ziarno bierze, niecnota!

A babuleńka:

— Dosypcież mu jeszcze i perel do ziarna tego!

— Co! — krzyknie Pietrzyk. — Jeszcze i perel? Złodziejowi, co nas okrada z ziarna, mamy jeszcze perel dosypywać? Babuleńko!... Chyba ci się od starości w głowie pomieszało!

⁸⁰⁵zdumiełi — dziś: zdumiełi się. [przypis edytorski]

⁸⁰⁶cizba — tłum. [przypis edytorski]

⁸⁰⁷anibym (...) nie ruszył — nawet bym nie ruszył. [przypis edytorski]

⁸⁰⁸zresztą — tu: poza tym. [przypis edytorski]

⁸⁰⁹pułap — drewniany sufit, strop. [przypis edytorski]

⁸¹⁰kołowrotek — urządzenie do przędzenia nici z napędem nożnym. [przypis edytorski]

⁸¹¹wrzeciono — proste narzędzie przeznaczone do ręcznego przędzenia nici. [przypis edytorski]

Ale babuleńka już podjęła złote wrzeciono i puściwszy w ruch kołowrotek, złotą nitkę ciągnie...

— Dosypcie mu pereł — raz jeszcze rzecze i jakby Pietrzyka nie było, piosnkę starą śpiewać zaczyna cichym, drżącym głosem.

— Babuleńko! — zawoła Pietrzyk na to. — Szedłem do ciebie jak do matki własnej, jak do matki rodzonej szedłem do ciebie po radę. Nie szedłem do Dnia, ani do Nocy, ani do Słońca, ani do Księżycy, tylko do ciebie, babuleńko, bo wiem, żeś mądra i że mądrość twoja z wielu dni i z wielu nocy, i z wielu wschodów i zachodów słońca i księżycy jest, a ty mnie tak przyjmujesz? Taką radę dajesz? Zostańże więc z Bogiem, bo widzę, żeś się oszukał.

Mówił to z żalem wielkim w głosie i z urazą w sercu, a zabrawszy się, ku drzwiom szedł.

Już w progu był, kiedy babuleńka piosnkę swą przerwała, wołając za nim:

— Pereł... pereł mu dajcie! Pereł dosypcie!...

— Aha!... Akurat!... — mruknął Pietrzyk i w drogę ruszył, żalując straconego czasu.

Ale głos babuleńki tak urósł, tak się wzmógł, tak wielkie kręgi powietrzne jedne po drugich trącał i napępiał, że choć Pietrzyk daleko już był, jeszcze głos ów leciał za nim, nad nim, przy nim, a precz⁸¹² wołał:

— Pereł... pereł dosypcie mu!... Pereł!...

Zastanowiła Pietrzyka ta wielka moc głosu, która nie z czego, tylko z wielkiej prawdy musiała iść, więc nagle się zatrzymał i rzekł:

— Ha, może to tak trzeba! Może tak i trzeba!

I pilnie rozważać począł, jak i co czynić mu należy.

— Co będzie, to będzie — rzekł wreszcie — szubienicy przecież nie będzie!

A jako zawsze był śmiały, a przygód różnych łakomy, zaraz się z dobrą otuchą do domu wracał i przed króla szedł.

— Miłościwy królu! — rzecze. — Ile pereł zawierzyłbyś mi na tę noc dzisiejszą?

A król:

— Kto zawierzy jedną, zawierzy i wszystkie. Ale ja wierność twoją więcej sobie niżli perły cenię.

Więc Pietrzyk na to:

— Niechże ci będą dzięki za to słowo, miłościwy królu! Garść pereł mi zawierz, a mamli⁸¹³ złodzieja owego dostać, to go dziś dostanę.

— Idź a weź! — król na to.

I zaraz wołał skarbnika, żeby garść pereł, nie licząc ich, Pietrzykowi dał.

Ścisnął Pietrzyk kolano pańskie, dziękując, a że serce miękkie miał, więc jedną i drugą lżę otarł ukradkiem, po czym rozśmiawszy się wesoło, szedł perły brać.

A już zmierzch padał na świat.

Zebrały się Krasnoludki, patrzą ciekawie, co będzie, a Pietrzyk z ową garścią pereł prosto do owego śpichrza⁸¹⁴ w ziemi idzie i między ziarno je ciska.

— W imię twoje, babuleńko — rzecze — i starej mądrości twojej!

Po czym się ku towarzyszom obróciwszy, dodał:

— Nie trzeba dziś straży, ni pieczęci! Mikuła i Pakuła! Ruszajcie spać, druchy! Ja sam tu zostanę.

I zaraz na wzgórkę siadł, głowę o kamień wsparł i za odchodzącymi sennym okiem patrzył.

Ale od wschodu ruszył się wiatr mały i trawą szeleścił, właśnie jakby szmery i szepty powietrzem szły.

Pietrzyk wszakże, mało na owo to szeptanie zważając, iż znużony był drogą, jak chrapnął, tak się dopiero o świcie przebudził. Przebudził się, patrzy, a tu, prawie u nóg jego, widnieje jakby dróżka od wzgórza ku uroczysku⁸¹⁵, perlami owymi usypana, co je między ziarno rzucił.

⁸¹²precz (daw., gw.) — ciągle. [przypis edytorski]

⁸¹³mamli — konstrukcja z partykułą -li; znaczenie: jeśli mam. [przypis edytorski]

⁸¹⁴śpichrz — spichlerz; budynek a. pomieszczenie przeznaczone do przechowywania ziarna zbóż. [przypis edytorski]

⁸¹⁵uroczysko — trudno dostępny teren w puszczy. [przypis edytorski]

Mądrość

Król, Mądrość

Podstęp

Zakrzyknął tedy⁸¹⁶ i porwał się za tym znakiem biec, a tuż i drużyna Krasnoludków za nim.

Bieży⁸¹⁷ Pietrzyk, staje i znów bieży: co sto, co dwieście kroków da, to perła leży, ot, jakby ktoś z prędkości, wszystko razem chwyciwszy i ziarno, i perły, potem to, co mu na nic, ciskał, a tylko ziarno z sobą brał.

„Oj, mądra ty, mądra babuleńko! — myśli Pietrzyk i już uroczyśka za śladem owym dopada. Spójrzy, perła ostatnia w bruździe głębokiej leży, a tuż grudka ziemi ruszona... a pod nią jamka!...”

Schyli się Pietrzyk, rozgrzebuje ów wzgóreczek ziemny, a tam dwie, trzy perły toczą mu się przed oczyma w głębie. Zakrzyknął na drużynę: kopią, aż się dokopali dużego lochu, w którym owo chwycone ziarno leżało wszystko prawie.

Przy nim skulony siedział szczur polny i jego rodzina.

— A tuś mi! — krzyknie Pietrzyk i za kark chwyci szkodnika.

— Mikuła! Pakuła! Bywaj⁸¹⁸ jeden z drugim!

Pisnął szczur przerażony, próbując wymknąć się i uciekać, ale milicja nadworna tak go nasiadła, że się poddać musiał.

Tryumf był niezmierny.

Z okrzykami, ze śpiewem wracały Krasnoludki z wyprawy, wiodąc jeńca i niosąc worki z odzyskanym ziarnem na powrót do swego podziemia.

III

Uroczyście, wspaniale otwarł się sąd królewski w Słowiczej Dolinie. Król jegomość wystąpił w całym majestacie.

Purpurowy płaszcz jego niósł za nim opasły paź Krężolek, złota korona błyszczała na królewskiej głowie, a brylantowe berło siało takie blaski jak wschodzące słońce. Przed stopniami sali sądowej stał oskarżyciel państwa, bystry Kocieoczko; tuż za nim Mikuła i Pakuła w paradnych mundurach; dokoła, lecz w pewnym oddaleniu, tłoczyły się Krasnoludki, a wszystkie oczy zwrócone były na oskarżonego.

Stał on pochylony, skurczony w ubogiej sukmance na grzbiecie, mając przednie łapki mocno związane za plecami, pozieleniał ze wzruszenia i ze strachu, a tak drżący, że nogi widocznie trzęsły się pod nim jak w febrze.

Właśnie wymowny Kocieoczko, skończywszy przedstawiać jego winę, żądał surowej kary: już to co najmniej powieszenia na najwyższej gałęzi dębu oraz zwrotu strat i kosztów procesu.

Szanowny oskarżyciel aż zachrypnął w ciągu tego wywodu i fularem⁸¹⁹ ocierając zapoczone czoło, sapnął głośno.

Król skinął berłem i zapytał sam:

— Jak się zowiesz, nieszczęśniku?

Zsiniał szczur i na nogach się zachwiał, aż popchnięty ku królowi przez Mikułę:

— Wiechetek, do usług! — rzecze cichym głosem.

A król:

— Dlaczego zabrałeś to ziarno?

— Głodny byłem... nędzarz byłem... dzieci moje konały z głodu...

— Ale głód nie daje prawa do cudzego mienia. Czy nie tak?

— Tak, miłoścy królu! — odrzecz⁸²⁰ Wiechetek, drżąc cały.

— Więc cóż masz na swoją obronę? — spytał król.

— Nic... prócz głodu... Głód... straszny głód...

— Ale nie mogłeś i przy największym głodzie zjeść tej miary zboża. Dziesiąta część wystarczyłaby tobie i dzieciom twoim.

— Zimy się bałem... Najmiłoścy królu!... Zima strasznie długa, ciężka... Połowa moich dzieci wyginęła tamtej zimy, królu! Ach, jak cierpiały strasznie... Najmłodsze...

Król

Bieda, Głód, Wina,
Kradzież

⁸¹⁶tedy — więc. [przypis edytorski]

⁸¹⁷bieżyć (daw.) — iść, podążać. [przypis edytorski]

⁸¹⁸bywaj (daw.) — przybywaj, chodź. [przypis edytorski]

⁸¹⁹fular — męska chusta wiązana pod szyją, zrobiona z materiału o tej samej nazwie. [przypis edytorski]

⁸²⁰odrzecz — dziś popr. forma: odrzeknie. [przypis edytorski]

najmłodsze dziecko moje, królu, umierało w oczach moich z głodu... Sześć dni, sześć nocy patrzyłem na to... i żyłem... żyłem... i nie mogłem sam za niego skonać... nie mogłem!

Odwrócił król oblicze sędziwe⁸²¹, na którym malowała się litość, a w drużynie Krasnoludków słychać było ciche łkanie.

To Pietrzyk płakał.

Wiechetek mówił dalej:

— Po najmłodszym umierał starszy... Starszy syn mój, królu, umierał w moich oczach... Dziesięć dni, dziesięć nocy konał... i ja patrzyłem na to... i nie mogłem umrzeć za niego sam, choć umierałem z nim razem!

Zmarszczył król brew, żeby powstrzymać łzę, nabiegającą do oczu; w drużynie Krasnoludków słychać było głębokie westchnienie; Pietrzyk łkał głośno.

Wiechetek mówił dalej:

— A potem umierał trzeci... Trzeci syn mój, królu, umierał... Z głodu syn mój umierał, o królu, a ja patrzyłem na to... W moich oczach, królu, syn mój umierał z głodu... A ja nie mogłem umrzeć!

Wtem poczał się trząść bardzo i zmrużywszy oczy:

— Głód... głód... głód... — szeptał nieprzytomnym głosem.

Ale król Blystek podniósł berło i rzekł:

— Srogim być muszę, boś zawinił srodze. Ziarno to było siewne, na siew dla podobnego tobie nędzarza przeznaczone, który też głodne dzieci ma. Niech się nad tobą spełni sprawiedliwość.

— Śmierć! Śmierć złoczyńcy! — zawołał Kocieoczko.

— Śmierć! — powtórzyli za nim Mikuła i Pakuła jednym srogim głosem.

Wiechetek stał, jakby porażony, trzęsąc się i patrząc obłąkanym wzrokiem.

Król odwrócił się i już miał sądny tron opuścić, kiedy wtem Pietrzyk rzucił się ku niemu z tłumu i do nóg mu padłszy, zawołał:

— Głosu chcę za nim! Głosu za skazanym, miłościwy królu. Głosu, któryś mi sam dać chciał. Głosu! Głosu chcę!...

— Więc go masz! — rzecze król i schylił się ku niemu, i dotknął go berłem łaskawie.

A Pietrzyk z łkaniem:

— Więc przebacz! Przebacz, królu dobry! Przebacz! Powiedz, powiedz, królu, że przebaczasz! To pieśń moja będzie! To moja najcudowniejsza pieśń będzie! Moja jedyna! A inszej nie chcę! Nie chcę!...

Zapłakał stary król, widząc taki gwałt żalości w ulubionym słudze i rzecze:

— Zwyciężyłeś, Pietrzyku! Zwyciężyłeś miłosierdziem sprawiedliwość moją. Niechże się stanie po twojej woli!

Tu skinął berłem i rzekł:

— Puścić mi wolno nędzarza tego i nakarmić dzieci jego! Ze stołu mego mają odtąd pożywać chleb dzieci jego. A ziarno dziś jeszcze oddać oraczowi i ziemi, która siewu czeka.

IV

Po same łokcie roboty miała sierotka, zanim jako tako chatę Skrobkową oprzątnęła. Zaglądała też raz po raz i do ogródka.

Opuszczenie⁸²² tam było takie, że Marysię za serce targano.

„Gdyby tak trochę konopi — myślała. — Dopieroż by była uciecha: sprzątnąć, osuszyć, wymiędlieć⁸²³, a w późne zimowe wieczory prząść nitki złociste!”

Matka jej przy takiej robocie siadywała i śliczne pieśni śpiewała...

„A gdyby ze dwa zagonki⁸²⁴ kapusty! Ziemia czarna, rodzajna, główki kapusty byłyby wielkie jak dynie!”

I zamyślała się Marysia sierotka, jakby z wiosną do tego ogródka ręce przyłożyć.

⁸²¹sędziwy — stary. [przypis edytorski]

⁸²²opuszczenie — tu: zaniedbanie. [przypis edytorski]

⁸²³międlenie — proces obróbki słomy z lnu lub konopi, który ma na celu uzyskanie włókna, z którego potem wyrabia się przędzę. [przypis edytorski]

⁸²⁴zagon — wąski kawałek ziemi uprawnej. [przypis edytorski]

„Na wiosnę — myśli — to już ci trzeba w tym ogródku zacząć się grzebać. Ale czy to sama jedna dziewczucha da temu rady?”

Nagle klasnęła w ręce:

— A Wojtuś, a Kubuś! Toć to robotniki gotowe!...

Nie tylko ten biedny, pusty, zachwaszczony ogródek frasował⁸²⁵ Marysię. Coraz częściej napastowała ją tęsknota do owych gąsek, do owej górki ze złocistymi kwiatkami, do Gasia, który czasem na tej górze przylegał u jej nóg po słonecznej stronie, to znów zrywał się i gąski obiegał dokoła, poszczekując raźnie.

Aż raz, obrządziwszy się w chacie⁸²⁶, wyszła sierota na pobliskie błonie⁸²⁷.

Patrzy — w wysokich badyłach mignęło jej coś z daleka, jakby czerwona, szpiczasta czapeczka.

— Podziomek! — krzyknęła Marysia i porwała się biec do niego.

Kołatało jej serce, dziw, że nie roztlukło wychudłej piersi; a Marysia wciąż biegła.

Kapturek ukazywał się coraz dalej. Już, już wpadł w zarośla. Marysia ku zaroślom się rzuciła.

Tak by rada Podziomka zobaczyć⁸²⁸, popytać go... o co? Sama jeszcze nie wiedziała. Ale niech go tylko nagoni⁸²⁹! I podziękować by mu za wszystko rada⁸³⁰; za gąski, co żyją, za kątek w chacie Skrobkowej, za Wojtusia i Kubę, którzy jej jakoby bracia są...

Więc pędziła co tchu za migającą coraz dalej czapeczką, tak prędko, jak jej gęsta łoza⁸³¹ pozwalała.

Nareszcie czapeczka znikła i nie pokazała się więcej.

Stała tedy Marysia, patrząc dookoła. Gdzie ona zaszła? Toć już niedaleko i zarośla się kończą...

Jak luna ognista prześwieca między nimi czerwoność zachodzącego słońka. A dalej las widać, las dobrze jej znajomy. Toż ona zabiegła aż na drugi koniec sąsiedniej wioski, Wólki Głodowej.

Postąpiła jeszcze kilka kroków. Może chociaż swoje białe, swoje siodlate⁸³², swojego Gasia zobaczy.

I oto ujrzała, skryta pośród gęstwiny, jak dokoła wypalanej od skwaru góreczki skubią gąski trawę spokojnie, koło nich biega wierny Gasio, a w pobliskim pszeniczysku to schyla się, to się podnosi dziewczynka, nowa pastuszka. Zrywa zapóźnione maczki, bławatki, kąkole⁸³³, aby z nich uwić równiankę⁸³⁴.

Marysia zatrzymała się w zaroślach, poglądając na wszystko ciekawie.

Tymczasem słońko zaszło, pastuszka spędziła gąski i przy pomocy Gasia poprowadziła je do domu. Poszczekiwał Gasio szczególnie na tę białą, która i przy Marysi zwykle opóźniała się za stadem; dopiero gęsiarka postraszyła ją gałązką i biała tuż koło gąsiora podreptała w pierwszym rzędzie.

Znikło stadko za górką, a Marysia ciągle jeszcze stała w zaroślach.

Myślała, że kiedy już nie z Podziomkiem, to przynajmniej z Gasiem, ze swymi gąskami witać się będzie — ot, poszło to wszystko i Marysia z nimi się nie witała!

Po prostu zlekła się nowej gęsiarki. Taka nieśmiała dziewczynina!

Ale teraz, kiedy nikogo nie ma, chyba że się odważy chociaż chwilkę posiedzieć na swojej dawnej góreczce.

Rozgarnia chaszczę... co to?

Na ziemi leży nieżywy chomik, a niedaleko nieżywy także Sadelko. Oba mają poszarpane futra i głębokie, szerniałe już rany.

Załała rękę Marysia i usta otworzyła z dziwu.

Sadelko, jak Sadelko, ten zgrozą przejmował Marysię.

⁸²⁵frasować (daw.) — martwić. [przypis edytorski]

⁸²⁶obrządzić się — wykonać codzienne obowiązki. [przypis edytorski]

⁸²⁷błonie — trawiasta równina. [przypis edytorski]

⁸²⁸tak by rada (...) zobaczyć — byłaby szczęśliwa, zadowolona, gdyby zobaczyła. [przypis edytorski]

⁸²⁹nagonić — tu: dogonić. [przypis edytorski]

⁸³⁰podziękować by mu (...) rada — chętnie by mu podziękowała. [przypis edytorski]

⁸³¹łoza — wierzbowe zarośla. [przypis edytorski]

⁸³²siodlaty — ptak o upierzeniu niejednolitym, innym na skrzydłach a innym na grzbiecie. [przypis edytorski]

⁸³³kąkole — chwast zbożowy o purpurowych kwiatach i trujących nasionach. [przypis edytorski]

⁸³⁴równianka (daw.) — bukiet, wiązanka, wianek. [przypis edytorski]

Ale chomik! Czyżby to był jej chomik?

Biegnie Marysia do jego norcki, rozgarnia gęste badyle, stłoczone tu i ówdzie. Kłaczki sierści płowej chomika i rudej lisa poczepiały się ździebeł, na listkach jak korale wiszą zastygłej krwi krople, wejście do nory nieco rozgrzebane i pazurami zryte.

Stała zadumana Marysia.

— Biedny chomik! — rzecze.

I pewno, że biedny. Dotrzymał mu groźnej obietnicy okrutny Sadelko i cały gniew srogi, iż gąski znów żywe, wywarł na ubogim zwierzątku. Ale i chomik też winien. Czemuż tak obojętnie patrzył na czającego się ku gąskom lisa? Czemuż nie ostrzegł pastuszki, albo chociaż Gasia? Nie byłoby nieszczęścia tego z gąskami, a lis musiałby się wynieść gdzie pieprz rośnie!

— A teraz leżysz nieszczęsny chomiku bez życia! Tak to, sam o siebie tylko dbając, zgubiłeś sam siebie!

Patrzy Marysia, niedaleko, o parę kroków od nory trawa wygnieciona. Tu więc czał się na chomika Sadelko, stąd skoczył na niego, tylko widać, że suchym badylem zaszeleścił i chomik się opatrzył⁸³⁵, a ku swojej norce się cofnął. Ale i tam ścigał go zbójnik Sadelko. Raz grzebnał łapą i już był w jamce. Więc wszczęła się walka zjadła. Ciął chomik Sadelka głęboko, śmiertelnie, ale wnet zaduszony i w krzaki zawleczony został. Rad by Sadelko ciągnąć go dalej, aż do swojej nory, ale i z niego uciekało życie.

Biedny chomik! Jeżeli co pocieszać go mogło w ostatniej godzinie żywota, to że w tym śmiertelnym boju z okrutnym zwierzem okazał niezwykle męstwo. Jakoż skoczyć wprost do gardła takiemu Sadelce, nie pytając, co się stanie, to przecież bohaterstwo nie lada!

Zginął sam, ale i wróg jego zginął także, choć o tyle większy i silniejszy. A tak, jeden drobny chomik, okupując śmiercią poprzednią obojętność swoją na sprawy ogólne, uwolnił całą okolicę od srogięgo i przewrotnego zbrodniarza!

Tymczasem Marysia, patrząc na poszarpane futerko poległego chomika, na jego, dawniej tak bystre, a dziś zagasłe oczki, na sterczące nieruchomo a groźnie wąsiki, którymi dawniej tak pocieszenie ruszał, uczuła taką litość i taką żalność w sercu, że spod spuszczonej rzesów⁸³⁶ posypały jej się po zbladłej twarzyczce łzy bujne, srebrzyste.

Przykucnęła, płacząc, na ziemi obok chomika i mówiła do niego słodkim głosem, tak jakby zwierzątko mogło ją słyszeć jeszcze.

— Nie bój się, nie bój, mój biedaku! Nie zostawię ja ciebie tutaj przy tym szkaradnym lisie, przy tym przebrzydłym zbójniku! Wezmę ja cię ze sobą, nieboże! Zakopię ciebie w Skrobkowej zagrodzie, pod wielkim dębem, głęboko! Listeczkami dołek wyściele... listeczkami ślicznie cię nakryję... Będziesz sobie leżał cichuchno, pięknie... Nie zostawię cię tutaj, nie! Przynajmniej jednego przyjaciela z tych dawnych czasów będę miała blisko.

I zaraz zaczęła szukać zielonych gałązek jedliny⁸³⁷, nakryła nimi chomika i do fartuszka go wzięwszy, przysypanego żywiczną zielenią, ku chacie wracała z pośpiechem.

Gdyby była przed odejściem choć raz rzuciła okiem na kępę rosnących nieopodał łopianów, ujrzałyby, jak ich wielkie, okrągłe liście chwieją się, choć nie było najmniejszego wiatru, i jak wśród liści coś czerwonego jakby płomyk miga.

Jakoż, ledwie że skręciła na ścieżkę wiodącą do Skrobkowej zagrody, kiedy liście owe rozchyliły się z wolna, a znajomy nam ze sprawy Wiechetka Krasnoludek, Pietrzyk, ostrożnie spod nich wyszedłszy, zapytał cichym głosem:

— Wzięła?

A na to spośród badyli zakrywających chomikową norkę dał się słyszeć głos drugi, też cichy:

— Wzięła!

I równie ostrożnie, jak Pietrzyk z łopianów, wyszedł z badyli Podziomek, trzymając palec na ustach.

Ale Pietrzyk, jako z natury bardzo żywy i pohamować się nieumiejący, zaczął skakać, wołając radośnie:

— A to nam się udało! A to się udało!

Walka, Śmierć bohatera

Współczucie, Grób

Podstęp

⁸³⁵opatrzył — tu: obejrzał. [przypis edytorski]

⁸³⁶rzesów — dziś popr. forma D.lm: rzes. [przypis edytorski]

⁸³⁷jedlina — gałązki jodły. [przypis edytorski]

— Cicho, wariacie jakiś! — syknął Podziomek, chwytając go za rękę. — Taki wrzask czynisz, jakbyś tu sam był! Usłyszysz cię jeszcze...

— I... skąd?... Świerszcze pod wieczór tak grają, że wszystko het precz zagłuszą! Ale powiedz sam. Udało się! He?

— Co się nie miało udać! Taka poczciwa dusza, to i sama z siebie do litości skłonna.

— Pewnie że!... Miód, nie dziewczyna! Z inną by nie poszło tak łatwo.

— Aleś też o tym dębie i o tym pogrzebie tak głośno podszeptował, żem aż truchlał, czy się nie obejrzy na łopiany!

— Ja zawsze tak! Prosto z mostu! Co będzie, to będzie. No, i widzisz, że ani się nie spostrzegła.

— Ależ mi — Podziomek na to — kolana ścierpły! Toć ja w tych badyłach od rana już siedzę, a mrówki od chomika odganiem pręcikiem, żeby Marysia dotknąć go się nie bała.

— A ja — Pietrzyk na to — myślałem, że nogi połamię, takim przed nią leciał do Głodowej Wólki, żeby ją w to miejsce sprowadzić. Myślała nawet, że to ty, bom ze wszystkim tak kaptur na głowę nasadził i to fajczysko od Modraczka wziąłem, żeby cię lepiej udać! Uh! Jakem też wpadł w te łopiany, myślałem, że wrzasnę... Wyobraź sobie, pokrzywa w nich rosła. Pełno pokrzyw! Żeby mi nie o króla jegomości szło, to bym, nie pytając, wyskoczył... Ale cóż! Napał się król, żeby koniecznie i koniecznie to ziarno Skrobkowi przez sierotę przyszło... Niby to, że ją przytulił w swej chacie...

— Poczciwe królisko!

— No, to idźmy za nią... Ostrożnie tylko.

— Wiesz ty co, Pietrzyk? Zzuj⁸³⁸ ty lepiej buty, bo ci strasznie skrzypią...

— Ja, buty? Jeszcze co! Możesz sam boso lecieć, boś do tego pewno u owej baby przywyknął, gdzieś podrzutkiem był. Ale ja! Dworzanin rękodajny⁸³⁹ króla jegomości? Także koncept⁸⁴⁰!...

— Jak nie, to nie! No idźmy! Tylko nie skrzyp!

— Co mam skrzypieć!... Idźmy!

I wzięwszy się za ręce, zaczęli milczkiem za sierotą iść: Pietrzyk unosząc się na palcach długich czerwonych butów, które istotnie skrzypiały jak wóz nienasmarowany, a Podziomek kłapiąc ogromnymi pantoflami, które mu co chwila z nóg spadały.

V

Tymczasem księżyc wyblęsnął na niebie i ślicznym, srebrnym światłem rozjaśnił drożynę. Drożyną szła Marysia, aż biała w miesięcznym świetle, wznosząc główkę ku niebu, a chudymi rączynami mocno ściskając końce fartuszka, z którego sterczały gałązki jodłowe, nakrywające biednego chomika. Szła śpiesznie, bo to i owo trzeba było jeszcze obrządzić⁸⁴¹ w chacie przed nocą, a idąc, rozmyślała: czy mówić o chomiku Wojtusiowi i Kubie, czy nie mówić?

Lecz gdy się tak wahała w sobie, coś jakby zaszepotało tuż przy niej:

— Nie, nie! Chłopcom mówić nie trzeba! Jeszcze by wygrzebali chomika! Dobre chłopaki, prawda, ale ich zawsze do figłów ciągnie. Lepiej nie mówić, nie!

Marysi zdawało się, że to jej myśli tak szepcą, przyśpieszyła tedy kroku, nie widząc nawet, że obok jej cienia, odbitego księżycowym światłem na drożynie, porusza się malutki cień jakiś.

Był to Pietrzyk, któremu niezmiernie chodziło o to, aby Marysia sama pochowała swojego chomika, i który skoczył podszeptać jej to postanowienie, po czym w dwóch ogromnych susach przy Podziomku stanął.

— Cóż ty dziś dokazujesz! — zawołał z cicha Podziomek, gdy mu Pietrzyk w tym skoku kaptur z głowy zrzucił.

A Pietrzyk:

⁸³⁸zżuć (daw.) — zdjąć buty. [przypis edytorski]

⁸³⁹dworzanin rękodajny — dworzanin mający zaszczyt i prawo podawania ręki swemu panu lub pani np. przy wsiadaniu do pojazdów, na koń itp. [przypis edytorski]

⁸⁴⁰koncept (daw.) — żart, pomysł. [przypis edytorski]

⁸⁴¹obrządzić — wykonać jakąś pracę. [przypis edytorski]

— Eh! Takim rad⁸⁴²! Takim rad, że się król ucieszy; żeby nie to, że za dziewczyną muszę⁸⁴³, to bym ci tu kozły śmigał do białego rana!

— A to po co?

— Jak to, po co? To nie wiesz, że jak Krasnoludki po księżycu kozły śmigają, to się baby kłóca?

— No i cóż z tego?

— A nic. Niech się kłóca! Sobota jutro, masło robią baby, a jak baba zła, to najprędzej masło ubije w maślnicy. Zobaczysz, jaka maślanka będzie tłusta!

— Tobie zawsze głupstwa w głowie!

— Głupstwa? Zastanów ty się, co mówisz. Maślanka tłusta to głupstwo?...

Ale Podziomek rękę mu na ramieniu położył.

— Słuchaj, Pietrzyk! — rzekł. — Trzeba nam kroku przyspieszyć, bo już widać Skrobkową chatę. Naszykowałeś ty tam jaką motykę pod dębem?

— Co nie miałem naszykować? Stała za drzwiami w sieni...

— To i dobrze! Patrz, prosto pod dąb idzie... Pocziwości dziewczynina!

Jakoż Marysia istotnie prosto pod dąb szła, który pełen był szumów cichych i łaskawych, jakby właśnie słowa szeptał jakie.

Przyszedłszy, obejrzała się dziewczyna za patykiem jakim, żeby rozgrzebać ziemię, na mogiłę dla chomika swego, gdy wtem spostrzegła motykę Skrobkową o pień dębu wspartą.

— Dziękaj Bogu! — szepnęła. — Tatuńcio zabaczyli⁸⁴⁴ motyki... Będzie czym godny dołek wybrać⁸⁴⁵!

I zaraz zaczęła kopać, złożywszy chomika na trawie. Uderzyła raz motyką, uderzyła drugi, dziwując się w sobie, że jej ta robota tak lekko idzie. Motyka jak piórko, a ziemia tak pulchna, jakby dopiero co usypana.

— Okrutniem zmocniała na Skrobkowym chlebie! — szepnęła z uśmiechem. — Ani pół, gdzie... ani ćwierć tej mocy nie było we mnie, kiedym gęsie⁸⁴⁶ pała.

Pomilczała i westchnęła z cicha:

— He, hej!... Czym ja się też sierota za chleb ten wywdzięczę?... Bóg chyba zapłaci za mnie.

Domawiała tych słów właśnie, kiedy jej motyka przez cienką ziemi warstewkę do głębokiej jamy wpadła. Ledwie że ją utrzymała dziewczynina w ręku.

— Laboga! — rzekła — To ci te korzenie dębowe takie sobie miejsce robią, żeby gdzie pod ziemią iść miały! A niech tam! Będzie tu i na grobek dla mego chomika.

A wtem przez gałęzie dębu promień księżyca padł i uczyniło się pod dębem jasno. Skoczyła Marysia po gałązki i zapuściwszy z nimi rączynę w ziemię, poczuła nagle coś sypkiego w ręku. Wyciągnie garstkę, spojrzy — pszenica — jak złoto! Zapuści rękę raz jeszcze — ziarna kupa! Jak w spichrzu u tęgiego chłopa, taka kupa! Gdzie posunie rękę, wszędzie ziarno, ziarno...

A księżyc coraz jaśniejszy, a świat coraz bielszy, a taka światłość bije od ziarna właśnie, jak od skarbu, o którym bajki mówią, a dąb szumi lekuchno, cichuchno, łaskawie...

...Odpłaci Bóg za ciebie, sieroto, odpłaci!

— Laboga! Laboga — powtarza Marysia zdumiona, aż porwie się z nagłym krzykiem i do chaty bieży⁸⁴⁷.

Wpadła, stanęła u progu, serce się jej w piersi jak ptak tłucze.

— Gospodarzu!... Tatuńciu! — mówi zdyszonym głosem, a łyzy radości z oczu jej się jako perły sypią.

Siedział Skrobek na zydlu⁸⁴⁸ przed kominem, z głową zwieszoną w trosce, wszcze-piwszy sękatę palce w zwichrzoną czuprynę. Tak był zafrasowany⁸⁴⁹ ciężko, czym półko obsieje, że i nie słyszał nawet, jak drzwi skrzypnęły, a Marysia wbiegła.

⁸⁴²rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

⁸⁴³że za dziewczyną muszę — w domyśle: muszę iść. [przypis edytorski]

⁸⁴⁴zabaczyć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

⁸⁴⁵wybrać — tu: wykopać, wybierając ziemię odpowiednim narzędziem. [przypis edytorski]

⁸⁴⁶gęsie — dziś popr. B.lp: gęsi. [przypis edytorski]

⁸⁴⁷bieżyć (daw.) — iść, biec, śpieszyć. [przypis edytorski]

⁸⁴⁸zydel — drewniany stołek. [przypis edytorski]

⁸⁴⁹zafrasowany (daw.) — zmartwiony. [przypis edytorski]

— Tatuńciu! — powtórzyła Marysia, ciągnąc go za rękaw. — Pszenica je⁸⁵⁰!

Spojrzał na nią błędnym wzrokiem, nie rozumiejąc, co mówi. Zdawało mu się, że to sen, że to omam taki.

Ale sierota nie ustępowała.

— Pszenica je, tatuńciu! Dużo pszenicy!...

Skrobek wytrzeszczył oczy; sine żyły nabiegły mu na czole.

— Co ty gadasz? Co ty, dziewucha, gadasz? — zawołał, chwyciwszy ją za ramię.

— A co by?... — powtórzyła Marysia, której pod Skrobkową ręką aż świeczki w oczach stanęły.

— Gadam oto tatuńciu, co pszenica na siew je.

Porwał się Skrobek z zydła i za czapkę chwycił.

— Co?... Gdzie?... Gdzie pszenica na siew?

Ręce mu się trzęsły, nogi drżały pod nim, a głos tak mu się w gardło wparł, że ledwo chłop ubogi mógł przemówić z onej wielkiej radości.

— Jezu miłosierny! Gdzie? Gdzie?...

— A haj, pod dębem!... Pod samiuśkim naszym dębem! — wesoło zawołała Marysia.

— Bierzcie płachtę, tatuńciu, albo worek, bo tego setna⁸⁵¹ kupa je!

— Panie Jezu! Panie Jezu! — powtarzał Skrobek, szukając worka na zapiecku. — Kupa, powiadasz?... A niechże Bóg błogosławi, sieroto! A toś mi radość przyniosła, jakoby własna... rodzona...

Marysia już była we drzwiach.

— A pójdźma⁸⁵² prędzej, bo tam miesięczek tak świeci... tak świeci...

Poszli.

JAŁMUŻNA PÓLPANKA

I

Koszalek-Opalek, który od owej przygody z Marysinymi gąskami, kątem u Sadelka mieszkał, dziwił się niepomierne dnia tego, że gospodarz tak długo nie wraca. Zazwyczaj wymykał się lis z jamy pod wieczór, a przychodził rano; z tą wszelako różnicą, iż przy wyjściu przeciskał się wąskim podziemnym gankiem, który prowadził wprost ku wsi, wracał zaś obszernym wejściem od strony lasu, tak bywał objedzony i gruby, po czym rzucał się na legowisko i chrapał aż do zmiernych dzień cały.

Zastanawiały Koszałka-Opalka te nocne wycieczki gospodarza, ale jako przyjęty w gościnę, nie pytał o nic.

Aż raz sam Sadelko przemówił do niego w te słowa:

— Widzisz waszmość pan przed sobą najniezwyklejszego zwierza, jaki kiedykolwiek na czterech łapach po tym świecie chodził! Matka moja była lunatyczką⁸⁵³, a ja odziedziczyłem po niej to usposobienie. Com się nie napłacił doktorom, konowałam⁸⁵⁴, owczarom. Com się nie nabrał proszków, mikstur, balsamów, pigulek! Pół majątku mego na to poszło. Dość będzie, gdy powiem waszmości panu, że samymi receptami trzy zimy opalał mieszkanie, a choć mrozy ścisnęły siarczyste, było u mnie tak ciepło jak w uchu! No i co waszmość pan powiesz, wszystko to na nic.

Niech tylko księżyc błysnie na wschodzie choćby tyle, tycio, już mnie coś pędzi, coś rwie, żeby iść i po dachach chodzić. Próbowałem się już nawet przywiązywać za ogon do kołka, który oto waszmość pan w pośrodku jamy wbity widzisz, ale i to na nic.

Jak mną szarpnęło, tak najpiękniejszy kosmyk mojej kity na sznurku u kołka został, a ja się znalazłem za progiem. Patrz, waszmość, proszę! Dotąd noszę ślady tego wypadku!

Powstały nawet plotki, że to psy kowala tak mi część ogona wyszarpały, co oczywiście potwarz⁸⁵⁵ jest i oszczerstwo⁸⁵⁶ bezwstydnne!

⁸⁵⁰je (gw.) — jest. [przypis edytorski]

⁸⁵¹setny (daw.) — tu: znakomity, wspaniały; niezły. [przypis edytorski]

⁸⁵²pójdźma (forma gw.) — pójdźmy. [przypis edytorski]

⁸⁵³lunatyizm (pot.) — somnambulizm; zaburzenie, które polega na nieświadomym wykonywaniu różnych czynności w fazie głębokiego snu. [przypis edytorski]

⁸⁵⁴konował — lekceważąco o lekarzu. [przypis edytorski]

⁸⁵⁵potwarz — obelga. [przypis edytorski]

⁸⁵⁶oszczerstwo — nieprawdziwe oskarżenie. [przypis edytorski]

I takim już przywykł⁸⁵⁷, tak to chodzenie po księżycu⁸⁵⁸ drugą naturą moją się stało, że czy księżyc świeci, czy nie świeci, muszę z jamy precz, jak tylko zmierzchać zacznie.

Owszem, im ciemniej, tym z większą gwałtownością wrywa mnie z domu ku wsi.

Czasem noc czarna, że choć oko wykol, a ja, zwierz nieszczęsny, błąkam się, gdzie kurnik, gdzie chlewik.

Jedno albowiem tylko gdakanie kokoszy i pianie kogutów, że już o gęganiu gęsi nie wspomnę, uspakaja nieco moje nerwy! Ha! Wola nieba!

Tu westchnął tak mocno, że mu się wąsy pod nosem na sztorc podniosły jak wiechy⁸⁵⁹, po czym zaraz na legowisko szedł i zasypiał chrapiąc smaczno⁸⁶⁰, a oblizując się tylko przez sen, od ucha do ucha.

Ale dzisiaj Koszałek-Opalek pełen był niespokojności. I rano minął, i południe minęło, a lisa nie było w domu.

Wyjrzał uczony kronikarz raz, wyjrzał drugi raz, ale jak okiem zajrzeć bór tylko szumił gdzieś z cicha, wysoko, a drzewa tajemniczo gwarzyły z sobą, chwiejąc wierzchołkami. Niżej wiewiórki uganiały się po gałęziach dębów i buków, a jeszcze niżej szeptały paprocie, mchy i borówki pełne czerwonych jagód. Zresztą — cisza.

Już i wieczór przybliżyć się zaczął, i księżyc błysnął na niebie, a lis nie wracał.

Podpasał tedy Koszałek-Opalek opończę swoją, wziął kaptur na głowę i żywym niepokojem przejęty, postanowił szukać Sadelka. Poczciwy Krasnoludek przywiązał się bowiem do lisa, o którego zbójceckich sprawkach nie wiedząc, miał go za najzacniejszego zwierza.

Właśnie nałożył fajeczkę i chciał ją przed wyjściem zapalić, kiedy od strony wąskiego ganku jamy dały się słyszeć ciężkie, czające się kroki. Wyraźnie ktoś szedł od wsi. Ktoś w wielkich i podkutych butach.

Zadziwił się Koszałek-Opalek i jak stał z fajeczką w zębach, z krzesiwkiem w jednej ręce, a z hubką w drugiej⁸⁶¹, pilnie nasłuchiwać zaczął.

Kroki zbliżały się z każdą chwilą: już były u wejścia do owego ganku.

Skoczył Koszałek-Opalek i ucho do ściany przyłożył, gdy wtem najwyraźniej posłyszał gruby głos kowala, którego przy wejściu do wsi, przed niedawnym czasem, na progu kuźni był widział.

— Czekałże, niecnoto! — mówił głos. — Nie poradziły ci baby, to ja ci poradzę!...

Zrobiła się cisza, a Krasnoludkowi serce biło jak młotem. Ucha jednak od ściany nie odejmował i czekał, co będzie.

Wtem zakręciło go coś w nosie tak potężnie, że kichnął raz po raz trzy razy.

— Aha!... Już cię doszło! Już parszasz! — odezwał się znów gruby głos kowala. — Poczekaj! Będziesz tu zaraz miał więcej tego dobrego!

Jakoż natychmiast potężny kłęb gryzącego dymu uderzył przez otwór jamy w sam nos Koszałka-Opalka tak, że Krasnoludek odskoczył gwałtownie, krztusząc się.

Tymczasem jednak uderzył w jamę kłęb drugi i trzeci, a powietrze uczyniło się tak nieznośnie gryzące, że Krasnoludkowi łzy pociekły z oczu.

Gruby zaś głos dogadywał z zewnątrz:

— Za moje kokosze! Za moje koguty! Za moje indyczki! Masz! Masz! Masz!

A przy każdym słowie nowy kłęb dymu walił przez wąski otwór tak zjadliwie, że w całej jamie zrobiło się ciemno i zupełnie sino.

Oczadzony Koszałek-Opalek szukał po omacku drugiego wyjścia z jamy w las, lecz tak mu się kręciło w głowie, taką czarność przed oczyma miał, iż nieprzytomnie biegając z kąta w kąt, zgoła do wyjścia owego trafić nie mógł.

⁸⁵⁷*takem (...)* przywykł — konstrukcja z ruchomą końcówką czasownika; inaczej: tak przywykłem. [przypis edytorski]

⁸⁵⁸*chodzenie po księżycu* — lunatykowanie; *lunatyk* od łac. *luna*: księżyc; wierzono, że aktywność lunatyków ma związek z fazami księżyca. [przypis edytorski]

⁸⁵⁹*wiecha* — pęk słomy. [przypis edytorski]

⁸⁶⁰*smaczno* — dziś: smacznie. [przypis edytorski]

⁸⁶¹*z krzesiwkiem w jednej ręce, a z hubką w drugiej* — nim zapalki stały się powszechnie stosowane, do rozniecania ognia używane było krzesiwo (kawalek żelaza wygięty w formę łuku), krzemień (skalka), o którą uderzano krzesiwem, tak by powstały iskry, i hubka (sproszkowany i wysuszony miąższ huby, drzewnego grzyba). By wzniecić ogień należało tak trzeć krzesiwo o krzemień, by iskry spadały na hubkę, która jest łatwopalnym proszkiem, a gdy ta zaczęła się tlić, dodawać inne łatwopalne materiały. [przypis edytorski]

Zimny pot oblał mu czoło, serce biło coraz to gwałtowniej, cała jama zdawała się kręcić w koło przed oczyma jego, a dymu przybywało coraz. Już myślał biedny Koszałek-Opalek, że przyszła na niego ostatnia godzina, kiedy nagle rękoma na otwór trafiwszy, na wpół zduszony z jamy w las wyskoczył, a przebiegłszy kilkadziesiąt kroków upadł w paprocie i zemdlął.

Cisza była i ranek, gdy Krasnoludek ocknął się z długiego omdlenia. Woń spalenizny czuć było jeszcze w powietrzu, ale już ją rozwiewał wiatr wschodni.

Siadł Koszałek-Opalek, wciągając powiew świeży w płuca; lecz długa chwila minęła, zanim oprzytomniał zupełnie; głowę bowiem miał i teraz jeszcze niezmiernie ciężką, tak że mu opadała to na jedno, to na drugie ramię.

Gdy wreszcie przyszedł do siebie i ku jamie spojrzął, zobaczył zamiast niej kupę rozkopanego piasku, który tu i owdzie czerniał okopcony dymem. Porwał się Koszałek-Opalek i zaczął biec ku owym zgłiszczom w największej trwodze. Przypomniał sobie bowiem, iż w jamie pozostały pióra, które mu podarował Sadelko, kałamarz⁸⁶² uczyniony z żołędzi, a nade wszystko nowo sprawiona z kory brzozonej księga, której sporządzenie kosztowało go немало trudu. Na próżno jednak grzebał patykiem w piasku do południa prawie: z piór znalazł tylko czarne niedopałki, z księgi — poskręcane w rurki i przepalone karty, z których nic już odczytać się nie dało, a kałamarz przepadł bez żadnego śladu.

Załamał tedy ręce nad tą ruiną wszystkich swych nadziei nieszczęsny kronikarz, a dwie łzy jasne potoczyły się po jego oczernionej dymem twarzy.

Takaż go to czekała przygoda? Więc ten zwierz ranny, a ów Wielki Lis, wódz Tatarów⁸⁶³ uprowadzających w jasyr⁸⁶⁴ kury i koguty — to jedno? Więc takie to były owe księżycowe wycieczki? Więc i on sam, Koszałek-Opalek, dopomagał lisowi do złego? Mieszkał pod dachem okrutnego zbója. A teraz wziął część kary za to, że lekkomyślnie zdrajcy zawierzył!

Stał jeszcze Krasnoludek pogrążony w tych posępnych myślach, kiedy go wyrwało z zadumy bicie wielu skrzydeł i głośnie krakanie.

Spojrzął w górę: było to stado wron lecących nad nim ku leszczynowym krzakom popod lasem, gdzie też na ziemię czarną chmurą spadły.

Podszedł w to miejsce Koszałek-Opalek i w najwyższym przerażeniu ujrzał leżącego bez ducha Sadelka, nad którym krążyło teraz owo czarne stado.

Zapłakał pocziwy Koszałek-Opalek nad tak srogim losem nieszczęsnego zwierzka, a nasunawszy kaptur głęboko na głowę, siedł w świat, gdzie go oczy poniosą.

II

Smutna i ciężka była droga biednego kronikarza. Już wiatr jesienny nad borem latał, liście z drzew rwał, z szumem je niósł i o ziemię ciskał. Pola pożółkły, poczerniały łąki, ostatni skowronek dawno już śpiewać przestał. Błade, jakby przygaszone słońce przegłądało przez chmury, wiatrem północnym pędzone! Żurawie z krzykiem porywały się we mgłach, lecąc daleko za morze.

Głodny i zziębnięty, byłby Koszałek-Opalek na nic zmarniał, gdyby nie owe gromadki pastuszków, które na polach, na rżyskach⁸⁶⁵ palą ogień i kartofle pieką.

Gdzie więc tylko pod lasem, czy w szczerym polu siną smugę dymu i mały ogienek zobaczył, tam szedł, przy chruście siadał i pastuszków o kartofle prosił. Dawali mu je chętnie, bo im, jedząc, dziwy powiadał, a dzieci słuchały, otworzywszy gębki.

— Ho! ho! — mówił. — Nie w takich ja już drogach byłem! Raz, pamiętam, służyłem w wojsku (wtedy byłem adiutantem), a król jegomość miał z całą armią kwaterę pod kominem u jednej baby. Aż tu wypadł nam marsz od pieca do samego proga.

Posyła król mnie, jako adiutanta swego, pytać, czy wojsko maszerować może. Wychochodzę spod komina, patrzę, baba przędzie⁸⁶⁶.

Kłaniam się grzecznie i pytam:

— Czy może wojsko nasze maszerować przez izbę?

⁸⁶²kałamarz — naczynie do przechowywania atramentu. [przypis edytorski]

⁸⁶³Tatarzy — nazwa ludności jednego z plemion mongolskich. [przypis edytorski]

⁸⁶⁴jasyr (daw.) — niewola u Tatarów a. Turków. [przypis edytorski]

⁸⁶⁵rżysko — pole po żniwach, czyli po skoszeniu zbóż. [przypis edytorski]

⁸⁶⁶przędzić — ręcznie przerabiać włókna na nici. [przypis edytorski]

Wytrzeszczyła baba oczy, ale mówi:

— Można.

Takem zaraz skoczył do króla, król bębnić kazał, zrobił się ruch okrutny pod komi-
nem, muzyka zagrała marsza i całe nasze wojsko przeszło, prezentując broń przed babą.
Kiedy opowiadała później o tym, to nikt wierzyć nie chciał.

— Reta! — mówią pastuszki, szerzej jeszcze otwierając gęby.

A Koszałek-Opalek chrustu dokłada, kartofle gorącym popiołem przysypuje, aż znów
prawić zacznie:

— Drugi znów raz tak było:

Żenił się jeden nasz Krasnoludek, ale biedny był i nie miał co na wesele gościom dać.
Więc idzie do owczarka⁸⁶⁷ i mówi:

— Dajże mnie to najmniejsze jagnię, a ja cię na wesele prosić będę.

Owczarek dał. Niedługo przychodzą druźbowie i na wesele go proszą.

— Gdzież będzie to wesele? — pyta owczarek.

— A w mysiej norze — odpowiadają druźbowie.

— Ano dobrze.

Wystroił się owczarek w nową kapotę, buty sadłem wysmarował⁸⁶⁸, wstążeczkę u ko-
szuli zawiązał — idzie.

Ciężko mu było wejść, ale jak się dobrze przygiął, tak i wszedł.

Dopieroż się zadziwił!

Myślał, że w takiej mysiej norze, to będzie i ciasno, i brudno, a tam wszystko od złota
aż łśni. Tu muzyka przygrywa, tu panna młoda w pierwszą parę idzie, tu stół zastawiony
choć na sto osób, tylko się pieczenie smakowite z tego jagniątką kurzą.

Najadł się owczarek do syta, wytańcował, ile chciał, jeszcze mu i na drogę muzyka gra-
ła. To jak wyszedł na ziemię, tak tylko precz⁸⁶⁹ śpiewał a śpiewał, a to wesele wspominał,
póki tylko żył.

— Laboga!... — wrzasną znów pastuszki, wytrzeszczywszy na Koszałka-Opalka oczy.
A ów głową kiwa i rzecze:

— Tak! Tak! Krasnoludki, choć małe, mocne są i dużo rzeczy wiedzą.

III

Właśnie kiedy się to działo, wyszedł był sobie Półpanek na małą, jesienną przechadzkę.
Zdrowie jego znów było w kwitnym stanie. Na wydętym gardle zaledwie pozostała
blizna po owym szwie, którym mu babuleńka pękniętą skórę zeszyła, ale białą krawat
zakrywał wszystko prawie.

Miał dnia tego Półpanek na sobie tabaczkowy⁸⁷⁰ rajtrok⁸⁷¹, perłowe szarawary⁸⁷²,
piękną kamizelkę, na której się kołysał ciężki brelok od zegarka, z sygnetem⁸⁷³, laskę
pod pachą, stojący kołnierzyk i mankiety śnieżnej białości, lekkie ciżemki⁸⁷⁴ na nogach,
na rękach zaś zielone rękawiczki.

Szedł nadęty i rad sam z siebie, a głowę do góry zadzierał, bo choć głos stracił, w dwoje
tyle⁸⁷⁵ przybyło mu pychy.

Ta pycha rozdymała go.

Powłazili na brzeg strugi, aby mu się przypatrzeć, dawni towarzysze, ten i ów za-
kwałał z podziwu, ale Półpanek nie raczył obejrzeć się nawet.

— Ta żabia czereda mniema — szeptał sam do siebie — że się ze mną bratać i ko-

Strój

Pycha

⁸⁶⁷owczarek — syn a. pomocnik hodowcy owiec; zdrobn. od: *owczarz*. [przypis edytorski]

⁸⁶⁸buty sadłem wysmarował — czyli tłuszczem zwierzęcym w celu nadania im odpowiedniego połysku. [przypis edytorski]

⁸⁶⁹precz — ciągle, nieustannie. [przypis edytorski]

⁸⁷⁰tabaczkowy — brązowozielony. [przypis edytorski]

⁸⁷¹rajtrok — marynarka używana przeważnie w jeździectwie, posiadająca większe rozcięcie z tyłu, by zapewnić swobodę ruchów podczas jazdy konnej. [przypis edytorski]

⁸⁷²szarawary — długie, bufiaste spodnie, zwężane na kostkach, noszone głównie w krajach arabskich, Indiach itp.; w Polsce popularne w XVI i XVII wieku. [przypis edytorski]

⁸⁷³sygnet — pierścień z dużym oczkiem, na którym wygrawerowane są inicjały, znak herbu rodzinnego lub jakiejś organizacji. [przypis edytorski]

⁸⁷⁴ciżemki — buty z wydłużonymi i uniesionymi lekko czubami. [przypis edytorski]

⁸⁷⁵w dwoje tyle — dwa razy tyle; w dwójnasób. [przypis edytorski]

ligać⁸⁷⁶ może! Co za bezczelność! Jak będę mógł najdalej odejść od tej strugi, żeby się z taką familijką⁸⁷⁷ nie łączyć.

Człowiek sam nieraz nie wie, jak i co odpowiedzieć ma! Nie dalej jak wczora spotkałem Haraburdę i Szumca, dwóch prawdziwych bąków, którzy się pieczętują herbem „Bąk de Bąk”, choć, między nami mówiąc, pochodzą mają podobno z prostych trzmielów. Pytają mnie:

— Jesteś⁸⁷⁸ to prawda, że pan jesteś rodem z tej strugi⁸⁷⁹?

Oburzyłem się na to i rzekę⁸⁸⁰:

— Ja? Z tej strugi? O, moi panowie! Nie tylko, że nie pochodzę z tej strugi, ale wprost cierpieć jej nie mogę od czasu, jakem się w niej urodził!

Tak im powiedziałem.

A tu powystawia głowy ta hałastra⁸⁸¹ i nuż kwakać:

— Brat... brat... brat...

A na to drugie:

— Nasz... nasz... nasz...

A za nim trzecie:

— Żaba... żaba... żaba...

A czwarte jeszcze:

— Jak my... jak my... jak my...

Oszaleć doprawdy można! Z pierwszej sposobności skorzystam, żeby stąd jak najdalej się wynieść! Jak najdalej!...

Może sobie nawet w mieście kamienicę kupić! Pieniądzy mi starczy, com dostał od Krasnoludków za moją śliczną muzykę.

Szedł, rozmyślając o tym, kiedy go nagle doleci jęk cichy, błagalny.

Spojrzy Półpanek, a tu spod płota wstaje nędzny, stary, drobny człowieczyna, z obnażoną głową, z wychudzoną twarzą i wyciąga do niego ręce, o pomoc prosząc.

— Nie omijaj mnie, panie! — rzecze ów nędzarz stłumionym głosem. — Jestem tułaczem bezdomnym... Koszałek-Opalek się zwę... Możeś słyssał⁸⁸² o mnie? Historykiem nadwornym króla Błyska byłem... Opuściło mnie wszystko a wszystko, i ta sława, dla której poświęciłem spokojność⁸⁸³ i szczęście...

Gdzie towarzysze moi? Gdzie kraina moja?

Mówił, a wielkie łzy spadały mu z wychudłej twarzy.

Ale Półpanek nadął się bardziej jeszcze i już go chciał minąć, gdy wtem zobaczył sroczkę, która podrygując na płocie, przypatrywała mu się to jednym to drugim okiem. Natychmiast tedy zmienił zamiar i do kieszeni sięgnął. Wiedział dobrze, iż tego jeszcze dnia cała okolica dowie się od tej sroki, jaki to Półpanek miłosierny i wspańiałomyślny.

Nastawił kaptura Koszałek-Opalek, czekając datku, a wtem sroka, spłoszona tym ruchem, uciekła.

Raz jeszcze tedy zmienił swój zamiar Półpanek i poczuwszy w palcach nieco okruszyn trawy zeszcłej w kieszeni, wziął je i nędzarzowi do kaptura rzucił.

— Bóg zapłać! — rzecze Koszałek-Opalek.

A wtem nagle zabłyszcza mu w ręku owe dobyte z kaptura prochy⁸⁸⁴ jak słońce.

Spojrzy Półpanek, a nędzarz trzyma garść ważnego złota; chwyci się za kieszenie, gdzie trzos⁸⁸⁵ z dukatami chował, a tam garstka śmieci.

Krzyknął Półpanek, jakby nigdy nie był stracił głosu i podniósł na nędzarza laskę, ale drobny, stary człowieczyna tak mu z oczu zniknął, jakby się zapadł w ziemię. W powietrzu tylko dał się słyszeć głos z oddalonej strugi:

Pozory

Sprawiedliwość, Kara

⁸⁷⁶koligacjć — od koligacja: pokrewieństwo. [przypis edytorski]

⁸⁷⁷familijka — rodzinka. [przypis edytorski]

⁸⁷⁸jestże — konstrukcja z partykułą -że; znaczenie: czy jest. [przypis edytorski]

⁸⁷⁹struga — niewielka rzeczka lub strumień. [przypis edytorski]

⁸⁸⁰rzekę — rzeknę; powiem. [przypis edytorski]

⁸⁸¹hałastra (pogard.) — o ludziach, którzy się głośno zachowują; banda, motloch. [przypis edytorski]

⁸⁸²możeś słyssał — konstrukcja z ruchomą końcówką czasownika: może słyssałeś. [przypis edytorski]

⁸⁸³spokojność — dziś: spokój. [przypis edytorski]

⁸⁸⁴prochy — tu: kurz, paprochy. [przypis edytorski]

⁸⁸⁵trzos — woreczek na pieniądże. [przypis edytorski]

Brat... brat... brat...
Nasz... nasz... nasz...
Żaba... żaba... żaba...
Jak my... jak my... jak my...

Był to ostatni chór żab tej jesieni.

POWRÓT KRASNOLUDKÓW POD ZIEMIĘ

I

Zachodziło słońce: jesienne słońce ogromne i złote. Od dni kilku wypogodziło się niebo, ociepłała ziemia, jakaś polna ptaszyna śpiewała zapóźnioną piosnkę.

W powietrzu różanym, na miedzach stokrotnie zamykały złote, srebrne swoje oczka, z topoli padały ostatnie liście w wielkiej, złotej ciszy.

Skrobek tylko co dosiał ostatnią garść pszenicy; stał on w zachodniej lunie w płótniance⁸⁸⁶ siwej, przepasany płachtą lnianą, z obnażoną głową, z twarzą jasną i rozradowaną, patrząc w purpurę zorzy. Pod gajem pasły szkapę dwa chłopiątka jego, zdrowe i czerstwe, jak dwa maczki polne; szkapa rżała raz po raz, skubiąc resztki trawy, a dziecięce głoski⁸⁸⁷ jasne były w ciszę zachodu.

Ale w Słowiczej Dolinie gwaro było i rojno. To król Błystek zwołał wiec i zamykał go właśnie uroczyscie. Piękny był widok!

Pod dębem prastarym, którego liście drżały lekko w powietrzu uciszonym, jasnym, stał tron królewski, z kamieni polnych wzniesiony, mchami i kwieciem nakryty, kobiercem mchów podestany. Dokoła tronu drużyna wiernych Krasnoludków w jaskrawych odzieżach, w pstrych kapturach, z narzędziami prac swoich w ręku.

Gwaro i raźnie w gromadce tej było; nikt tu nie stał ze smutną i ponurą twarzą.

Uśmiech latał z ust na usta, zapal błyszczał w żrenicach, ręce się bratersko ścisnęły, serca żywo były.

Ale nagle gwar ucichł i szmery umilkły.

Podniósł się król, tak jako był widzian⁸⁸⁸ w ową noc sobótki⁸⁸⁹, w białej szacie królewskiej, w złotej koronie i z brylantowym berłem. Ale choć w bieli był, taki blask padał na niego od zachodniej zorzy, iż mu się szata złotem i purpurą mieniła na przemian i po twarzy mu ognie sły, a siwa broda jego drżała srebrem. Wstał oto i podniósł berło. Uderzyli trębacze w złote trąby krótką pobudkę i umilkli.

Król spojrział na lud swój, a skinąwszy berłem, rzekł:

— Drużyno moja wierna! Pracownicy moje! Kończy się dzień wasz i robota wasza. Wieczór idzie, a z nim spoczynek i spokój. Spójrzycie na poranek i na południe wasze przy blaskach zachodniej zorzy, albowiem to jest pochodnia, która pokazuje prawdę dnia!

Tu zatrzymał się stary król i była cisza. A wtem w oddaleniu dał się słyszeć jakoby gwar, szum i bicie młota.

To dzwonnik naprawiał dawno zepsuty dzwon na starej wieży i dawał mu serce⁸⁹⁰.

Ale król znów mówić zaczął:

— Była wiosna i sialiście kwiaty, puste i dzikie miejsce uczyniliście radosnym i pięknym. Było lato i śpiewaliście pieśń pogody i pracy. Przyszła jesień i oto stoicie w złocie i purpurze jej i obliczacie owoce, które wam zrodziła, abyście je spożyli w weselu.

Tu zamilkł król i spoczywał⁸⁹¹, i była cisza.

I znów w ciszy tej odezwał się, ale już silniej ów szum dziwny i łoskot.

Młot dzwonnika uderzał rozgłośniej coraz na wysokiej wieży.

Chłód powiał po drużynie Krasnoludków, chłód cienia, zmierzchów i surowej ziemi. Jeden i drugi strząsnął się dreszczem nagłym.

⁸⁸⁶*płótnianka* — wierzchnie okrycie zrobione z płótna, rodzaj lekkiego płaszcza. [przypis edytorski]

⁸⁸⁷*głoski* — dziś: głosiki. [przypis edytorski]

⁸⁸⁸*widzian* — dziś: widziany. [przypis edytorski]

⁸⁸⁹*sobótka* — noc świętojańska; słowiańskie święto obchodzone w najkrótszą noc w roku. [przypis edytorski]

⁸⁹⁰*dawał mu serce* — serce dzwonu; zawieszony w środku dzwonu ciężar, który wprawiony w ruch uderza o ściany dzwonu, wydobywając zeń dźwięk. [przypis edytorski]

⁸⁹¹*spoczywać* — tu: odpoczywać. [przypis edytorski]

Król mówił dalej:

— Oto się złoci w zachodnich zorzach ziemi szmat, który był dziki, a teraz zorany jest i obsiany ziarnem. I oto złoci się radością dusza człowieka, który to uczynił.

Lecz wy byliście pomocnikami jego.

I oto główki dzieci jego, które były zwiędłe, a ożyły, i były smętne, a są radosne, i były naznaczone ciemnością, a teraz naznaczone są światłem.

Chleb będzie, gdzie był głód, a gdzie noc była, tam będzie poranek.

Lecz wy byliście pomocnikami światła.

I oto sierota, która była jako jagnię bez uchrony⁸⁹² i jak gołąb bez gniazda, przygarnięta jest pod dach i policzona między rodzone, jako jedno z nich. I jest błogosławieństwem chaty, a dobro weszło za nią, jak wchodzi woń za wiosennym kwieciami.

A wy byliście i ku temu także wdzięczną i czujną pomocą.

Umilkł, a zrobiła się cisza.

A w ciszy tej ozwały się trzy uderzenia młota; trzy tylko, lecz tak potężne, iż zaraz poznać było można, że ostateczne są i że dzieło kończą.

Odwrócił król głowę siwą i przez chwilę słuchał, i drużyna jego słuchała.

I przeszedł po nich dreszcz, i chłodem powiało od boru. Tu i ówdzie zagasła żrenica, tu i ówdzie zniknął uśmiech, tu i ówdzie zacisnęły się dłonie.

Przypomniały sobie Krasnoludki ową starą, starą wieść, że gdzie uderzy dzwon, tam one — pod ziemię muszą.

Król wszakże był spokojny i tak mówił dalej:

— Jednego z towarzyszy straciliśmy, bracia, straciliśmy uczonego Koszałka-Opalka. Odłączył się on od nas, aby szukać sławy. Nie nam go sądzić. Niech idzie za gwiazdą swoją. Co do nas, przeżyliśmy tu dni dobre i chwile szczęśliwe. Błogosławmy temu zakątkowi ziemi.

— Błogosławmy! — zawołały wierne Krasnoludki.

I nagle zrobiła się cisza.

Wzniósł ręce król stary i wyciągnął je nad uciszoną doliną, i błogosławił jej.

Sto rąk, sto ramion podniosło się za nim w różane powietrze, w którym drżała promienista gwiazda królewskiego berła i błogosławiły temu zakątkowi ziemi.

A wtem słońce stoczyło się wielką kulą aż na krawędź świata.

— Piękny zachód! — rzekł król.

— Piękny... piękny zachód! — zawołały wierne Krasnoludki.

Naraz zaczęły dzwony bić...

Daleko gdzieś, daleko, wysoko gdzieś, wysoko, nad borem, nad lasem, głos dzwonu płynął i obejmował pola i łąki, i drżały pod nim trawy zroszone, i zioła, a od nieba do ziemi, w wielkiej wieczornej ciszy rozbrzmiewał szeroko głos dzwonu...

I nagle pod głosem tym zaczęły się osypywać barwy i kolory z wiernych Krasnoludków, tak właśnie jak się osypują złote liście z drzew jesiennych w modrej i słonecznej ciszy wrześniowego ranka.

Wzgórek, tron, król stary i cała drużyna rozwiały się cieniem.

Dzwon bił... słońce gasło.

Listki unoszące się lekko w powietrzu, sypnęły na ziemię.

Pod ich warstwą znikł wzgórek, na którym przed chwilą stały Krasnoludki.

Ukażą się znowu, ale nie pierwej, aż słońko wiosenne zaświeci.

*

Z całego narodu drobnych Krasnoludków został jeden tylko Koszałek-Opalek, który na wspólną schadzkę nie nadążył.

Stary, opuszczony sierota w miesięcznym promieniu cicho stąpa po śniegu i ręce drżące przy jasności srebrnej grzeje.

Jeden Koszałek-Opalek chodzi po świecie razem ze swoją brodą siwą, z wielkimi narostzonymi brwiami, z kapturkiem i kubraczkiem ciemnym, a także ze swoim starym,

⁸⁹²uchrona (daw.) — ochrona, schronienie. [przypis edytorski]

pocziwym sercem; z pękiem kluczy u pasa, na które zamyka dzwonki polne, żeby nie budziły śpiących łąk, i konwalie, żeby nie budziły gajów podczas zimy.

Jeden Koszałek-Opałek chodzi po świecie, z jasnego szronu pereł sznurki niżej⁸⁹³. Porzucił już zupełnie on te myśli o sławie, co były początkiem i pychy jego, i niedoli.

Prosty się zrobił, dobry, cichy, z maluczkimi przestający, z wszelkim żywym stworzeniem sercem się dzielący.

Ciężkie on chwile miał, gdy się od mistrza Sarabandy dowiedział o zachodzie i zmierzchu całej swej drużyny, która pod ziemią przed mrozem się skryła.

Ale przeboleł potem i pod dębem owym nieraz z tym małym gęślarzem⁸⁹⁴ siada i słucha pieśni jego.

Wielkiej swojej *Historii Krasnoludków* pewno nigdy już nie napisze.

Co mu, co i światu po księdze takiej, którą ogień spalić, a wiatr rozwiać może?

On sobie znalazł lepszą, żywą księgę.

On siada przy łóżeczkach dzieci, gdy usnąć nie mogą i prawi⁸⁹⁵ im o królu Błystku, jego złotej koronie, królewskiej szacie i brylantowym berle, on im rozpowiada o Kryształowej Grocie, o mieczach, o tarczach, o rycerzach, on im mówi o wielkiej wiosennej wyprawie na Skrobkowym wozie, o skarbach ukrytych, o drużynie wiernych towarzyszków i o Marysi sierotce.

On i mnie raz, podczas bezsennej nocy zimowej, opowiedział tę całą historię, którą tu spisałam.

⁸⁹³nizać — nawlekać coś na sznurek, nić a. rzemień. [przypis edytorski]

⁸⁹⁴gęślarz — muzyk grający na gęślach; gęśle: archaiczny instrument smyczkowy. [przypis edytorski]

⁸⁹⁵prawić (daw.) — mówić, opowiadać. [przypis edytorski]

Wszystkie zasoby Wolnych Lektur możesz swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać pod warunkiem zachowania warunków licencji i zgodnie z *Zasadami wykorzystania Wolnych Lektur*.

Ten utwór jest w domenie publicznej.

Wszystkie materiały dodatkowe (przypisy, motywy literackie) są udostępnione na *Licencji Wolnej Sztuki 1.3*. Fundacja Wolne Lektury zastrzega sobie prawa do wydania krytycznego zgodnie z art. Art.99(2) Ustawy o prawach autorskich i prawach pokrewnych. Wykorzystując zasoby z Wolnych Lektur, należy pamiętać o zapisach licencji oraz zasadach, które spisaaliśmy w *Zasadach wykorzystania Wolnych Lektur*. Zapoznaj się z nimi, zanim udostępnisz dalej nasze książki.

E-book można pobrać ze strony: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/o-krasnoludkach-i-sierotce-marysi>

Tekst opracowany na podstawie: Maria Konopnicka, *O krasnoludkach i o sierotce Marysi*, M. Arct, Warszawa 1904

Wydawca: Fundacja Wolne Lektury

Publikacja zrealizowana w ramach projektu Wolne Lektury (<http://wolnelektury.pl>). Reprodukacja cyfrowa wykonana przez Bibliotekę Narodową z egzemplarza pochodzącego ze zbiorów BN.

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Aleksandra Sekuła, Joanna Zbojna, Justyna Lech, Marta Niedzialkowska.

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Wolne Lektury – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przekaż 1,5% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Wolne Lektury, KRS 0000070056.

Wspieraj Wolne Lektury i pomóż nam rozwijać bibliotekę.

Przekaż darowiznę na konto: [szczegóły na stronie Fundacji](#).